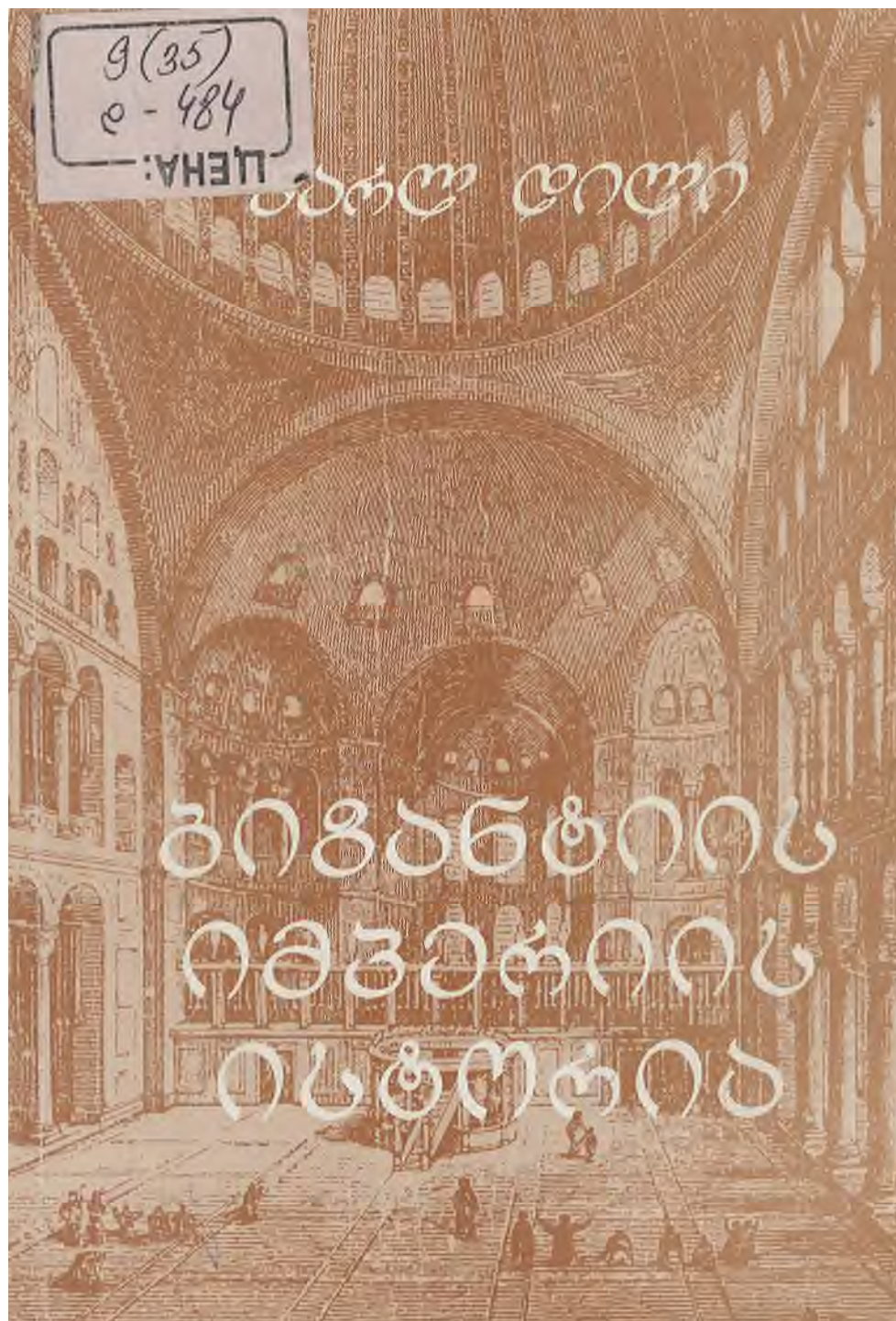

გ-484

პარლ დილი

ბიზანტიის იმპერიის ისტორია

ფრანგულიდან თარგმნა
ბაჩანა ბრეგვაძემ

გამომცემლობა „ნეკერი“
1998

„ეს ძველი ისტორია. ჩვენს დროში საკმაოდ ცუდად ცნობილი და ცოტა არ იყოს, დაფიქვებული, საყოველთაოდ გავრცელებული შეხედულების საპირისპიროდ, არამც და არამც არ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს მედარ ისტორიად. მისი გავლენის კეალი დღესაც ატყვია იდეურ მიმდინარეობებსა თუ პოლიტიკურ გეგმებს და იმ ხალხებისათვის, რომლებმაც შემკვიდრებით მიიღეს იგი, თავის წიაღში კელავეყ ინახავს მოძაულის დერიგას და თესლს. სწორედ ამიგომ, ბიზანტიური კულტურა ორმხრივი თვალსაზრისით იმსახურებს ჩვენს ყურადღებას: ჩვენითვის თანაბრად საინტერესოა ისიც. რაც იყო ეს კულტურა თავისთავად, და ისიც, რაც მას შეაქვს ჩვენი დროის ისტორიაში“, – ამ სიტყვებით ამთავრებს ცნობილი ფრანგი მეცნიერი, საფრანგეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრი მარლ მიშელ დილი (1859-1944) თავის „ბიზანტიის იმპერიის ისტორიას“. ამ პატარა წიგნში (ისევე, როგორც თავის მრავალრიცხოვან შრომებსა თუ გამოკვლევებში) დილი ისტორიკოსი მხატვრული სიტყვის ჭეშმარიტ ოსტატადაც გვევლინება, ისტორიულ მოვლენათა არსში ღრმად წვდომისა და თხრობის ესეისტური სტილის წყალობით, მოკლედ, მაგრამ ძალზე საინტერესოდ რომ გადმოგვცემს ბიზანტიის ისტორიის საკუანძო მომენტებს.

ISBN 99928-58-06-0

თავი I

იმპერიის საბატო ქალაქის გაღატანა კონსტანტინოპოლში
და აღმოსავლეთ რომის იმპერიის დასაბამი
(330–518)

I. იმპერიის საგახტო ქალაქის გაღატანა კონსტანტინოპოლში და ახალი იმპერიის თავისებურება. – II. ბარბაროსთა შემოსევა. – III. რელიგიური კრიზისი. – IV. აღმოსავლეთ რომის იმპერია V საუკუნის დასასრულსა და VI საუკუნის დამდეგს.

I

იმპერიის საბატო ქალაქის გაღატანა კონსტანტინოპოლში
და ახალი იმპერიის თავისებურება

330 წლის 11 მაისს, ბოსფორის პირას, კონსტანტინემ საბეიმოდ გამოაცხადა კონსტანტინოპოლი თავის ახალ დედაქალაქად. რა იყო იმის მიზეზი, რომ იმპერატორმა მიაგოვა ძველი რომი და აღმოსავლეთში გადაიტანა მონარქიის რეზიდენცია? ჯერ ერთი, კონსტანტინეს ნაკლებად უყვარდა ცეზართა წარმართული და მეამბოხე ქალაქი და, ეგეც არ იყოს, არცთუ უსაფუძვლოდ მიაჩნდა, რომ თავისი არახელსაყრელი ადგილმდებარეობის გამო რომი ვეღარ აკმაყოფილებდა იმპერიის ახალ საჭიროებებს. სახელმწიფოს ღუნაის მხრიდან – გოთების, აზიიდან კი სპარსელების შემოსევა ემუქრებოდა. ილირიის მამაცი და ქედუხრელი მოსახლეობა წარმატებით შეიძლებოდა გამოეყენებინათ იმპერიის დასაცავად, მაგრამ რომი მეგისმეგად შორს იყო საიმისოდ, რომ მოეხერხებინა ამნაირი დაცვის ორგანიზება. ასეა თუ ისე, იმ დღეს,

როცა კონსტანტინემ დააარსა „ახალი რომი“, დასაბამი მიეცა ბიზანტიის იმპერიას.

ევროპისა და აზიის გზაგასაყარზე თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის წყალობით, რაც იმპერიის ახალ დედაქალაქს მნიშვნელოვანი სამხედრო და ეკონომიური ხასიათის უპირატესობას ანიჭებდა, კონსტანტინოპოლი ის ბუნებრივი ცენტრი გახლდათ, რომლის გარშემოც შეიძლებოდა შემოკრებილიყო აღმოსავლური სამყარო. დასაბამითვე ელჩისკური კულტურისა და, უწინარეს ყოვლისა, ქრისტიანობის ნიშნით აღბეჭდილი ახალი დედაქალაქი ძირფესვიანად განსხვავდებოდა ძველისაგან და საკმაოდ ნათელი სიმბოლურობით განასახიერებდა აღმოსავლური სამყაროს ახლებურ მიზნებს და მისწრაფებებს. მეორეს მხრივ, რომის იმპერიაში დიდი ხანია ყალიბდებოდა მონარქიის ახალი კონცეფცია. IV საუკუნის დამდეგს, ახლო აღმოსავლეთის ზეგავლენით გარდაქმნა უკვე დამთავრდა. კონსტანტინემ სცადა საიმპერატორო ძალაუფლება აბსოლუტურ ძალაუფლებად ექცია ღვთიური სამართლის თანახმად. ეს ძალაუფლება მან სამეფო სამოსის მთელი ბრწყინვალეობით – დიადემითა და პორფირით, ეგიკეტის მთელი პომპეზურობით, სამეფო კარისა და სასახლის მთელი ფუფუნებით შემოსა. ამ ქვეყნად უფლის ნაცელად რომ მიიჩნდა თავი, ხოლო თავის გონებას უმეზღესი გონიერების განსახიერებად თვლიდა, კონსტანტინე ცდილობდა ყოველმხრივ ხაზი გაესვა მბრძანებლის საკრალური ბუნებისათვის, მთელი დანარჩენი კაცობრიობისაგან განეცალკეებინა და არნახული მარ-ზეიმის წყალობით უჩვეულოდ აღებეჭდებინა იგი; მოკლედ, ზეციური მეუფების ხაგად სახავდა მიწიერ მეუფებას.

ზუსტად ასევე, იმპერიის პრესტიჟისა და ძალმოსილების განსამტკიცებლად, კონსტანტინეს სურდა, რომ მონარქია აღმინისკრაიული, მკაცრად პიურარქიზირებული და ადვილად სამართავი თუ საზედამხებელო მონარქია ყოფილიყო, სადაც მთელი ძალაუფლება იმპერატორის ხელში იქნებოდა მოქცეული. და

ბოლოს, ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების, ეკლესიისათვის ნაირგვარი უპირატესობისა თუ პრივილეგიის მინიჭების, მწვალებლობისაგან მისი დაცვისა და ყველა ცალკეულ შემთხვევაში მისდამი მზრუნველობისა თუ მფარველობის წყალობით, კონსტანტინემ სრულიად უჩვეულო მნიშვნელობა მიანიჭა საიმპერატორო ძალაუფლებას. მბრძანებელი გამუდმებით ესწრებოდა სამღვდელთების სხდომებს და ეპისკოპოსებს შორის ისე იჯდა, „როგორც ერთ-ერთი მათგანი“, ღოგმებისა და დისციპლინის განმამტკიცებლად და უფლის მიერ მოვლენილ მცველად მოქცნდა თავი, პირადად ერეოდა ეკლესიის საშინაო საქმეებში, თავად აწესებდა საეკლესიო კანონებს და ერთპიროვნულად წყვეტდა სამართალს, უშუალოდ ახდენდა საეკლესიო ცხოვრების ორგანიზებას და თვითონვე მართავდა მას, თავისი ნებასურვილით იწვევდა საეკლესიო კრებებს, რომლებსაც პირადად თავმჯდომარეობდა და საკუთარი კარნახით აწესებდა რწმენის სიმბოლოებს, რისი წყალობითაც კონსტანტინე, ხოლო უფრო გვიან – მისი მემკვიდრეები, მართლმადიდებლებიცა და არიონის მწვალებლობის მიმდევრებიც, ერთი და იმავე პრინციპის თანახმად აწესრიგებდნენ ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობას. ეს გახლდათ ის, რასაც შემდეგ ცეზაროპაპიზმი ეწოდა, – იმპერატორის დესპოტური ძალაუფლების ზეგავლენა ეკლესიაზე, და აღმოსავლური სამღვდელთება, ცუდმედიდი და პატივმოყვარე, მოქნილი და მორჩილი, უდრგვინველად აღიარებდა ამ გიჟიანას.

ყოველივე ეს მტკიცე საფუძველს უყრიდა აღმოსავლური მონარქიებისათვის ნიშნულ ძალაუფლების კონცეფციას. ამიგომ, თუმცა რომის იმპერიამ მთელი ერთი საუკუნე – 476 წლამდე კიდევ იარსება; თუმცა რომაული გრადიციები თვით აღმოსავლეთშიაც კი ინარჩუნებდნენ ქმედითობას და ცხოველმყოფელობას, – იმპერიის აღმოსავლეთი ნაწილი მაინც კონსტანტინეს გარშემო გაერთიანდა და გარკვეულწილად თავისი განკერძოებულობის შეცნობაც შესძლო. IV საუკუნიდან მოყოლებული, იმ-

პერიის მოჩვენებითი და ფორმალური მთლიანობის მიუხედავად, მისი ორი ნახევარი არაერთხელ გაუყვია სხვადასხვა იმპერატორის ძალაუფლებას, და როცა 395 წელს გარდაიცვალა თეოდოსი დიდი, რომელმაც თავის ორ ვაჟს – არკადიუსსა და ჰონორიუსს ორად გაყოფილი იმპერია უანდერბა, – ეს გაყოფა, რაც დიდი ხანია მზადდებოდა, ამიერიდან დაკანონდა და საბოლოოც გამოდგა. ასე დაედო დასაბამი აღმოსავლეთ რომის იმპერიას.

II

ბარბაროსთა შემოსევა

ისტორიის ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე, 330-518 წლებში, ორმა მძიმე კრიზისმა შეარყია ეს იმპერია და საბოლოოდ ჩამოაყალიბა მისი საკუთარი სახე. პირველი კრიზისი ბარბაროსთა შემოსევა გახლდათ.

III საუკუნიდან მოყოლებული, ღუნაისა და რაინის სამღვრე-ბიდან რომის იმპერიაში ერთიმეორის მიყოლებით იჭრებოდნენ გერმანელი ბარბაროსები: ზოგი – პატარ-პატარა ჯგუფებად, როგორც ჯარისკაცები, ხოლო იქ მხენელ-მთესველებად მკვიდრდებოდნენ; ზოგსაც იმპერიის მკვიდრთა უსაფრთხო ყოფა და კეთილდღეობა იზიდავდა: ამიტომაც მთელი გომები დედაბუდიანად აიყრებოდნენ და დაეინებით ითხოვდნენ მიწა-წყალს, რასაც უყოყმანოდ უთმობდნენ იმპერიის ხელისუფალნი. ხალხთა დიდმა გადასახლება, რაც საერთოდ არ წყდებოდა ესოდენ მერყეესა და არამყარ გერმანულ სამყაროში, კიდევ უფრო გაამძაფრა ბარბაროსთა მომდევნება და, ბოლოს, უაღრესად საშიში გახადა იგი. ბარბაროსთა მძლავრობის შედეგად V საუკუნეში დაემხო დასავლეთ რომის იმპერია და თავდაპირველად ისე ჩანდა, რომ ბიზანტია არანაკლებ დამარადდებოდა ამ საზარელი ძალადობისგან, ვიდრე რომი.

376 წელს ჰუნების მიერ ოგებული ვესტგოთები იმპერიას მოაწყდნენ თავშესაფრისა და მიწა-წყლის სათხოვნად. ორასი ათასი გოთი ღუნაის სამხრეთით, მიმიში დასახლდა. ისინი სულ მალე აჯანყდნენ. იმპერატორი ვალენტი, რომელმაც მათი დაშოშმინება სცადა, ბრძოლის ველზე დაეცა ანდრინოპოლისთან (378 წ.). ამბოხებულითა ასალაგმავად საჭირო შეიქმნა თეოდოსის მთელი სიმარჯვე და გერგილიანობა. მაგრამ მისი სიკვდილის შემდეგ (395 წ.) საფრთხემ ხელახლა იჩინა თავი. ვესტგოთების მეფე ალარიხი მაკედონიისაკენ დაიძრა; დაარბია თესალია, ცენტრალური საბერძნეთი და პელოპონესში შეიჭრა. იმის გამო, რომ ბიზანტიელთა ლაშქარი დასავლეთში იმყოფებოდა, უნიათო არკადიუსმა (395-408 წ.) ვერ შესძლო ალარიხის შეჩერება. როდესაც იმპერიის საშველად დასავლეთიდან გამოხმობილი სცილიხონი არკადიუსი, ფოლოასთან, გარს შემოერგცა გოთებს (396 წ.), იმპერატორი მათ მხედართმთავარს შეუთანხმდა და უმჯობესად მიიჩნია გაქცევის საშუალება მიეცა მტრისთვის. აქედან მოყოლებული, რამდენიმე წლის მანძილზე, ვესტგოთები ყოვლის შემძლებად ითვლებოდნენ აღმოსავლეთ იმპერიაში. როცა მოეპრიანებოდათ, მაშინ ამბობდნენ არკადიუსის მიწისგრებს, თავიანთ ნებას თავს ახვევდნენ იმპერატორს, განუკითხავად პარპაშებდნენ დედაქალაქში და თავიანთი ამბოხებებით ამგუგებდნენ იმპერიას. მაგრამ ალარიხის პატივმოყრეობა სულ უფრო დაუოკებელი ხდებოდა და დასავლეთის დასალაშქრავად აქებებდა მას. 402 წელს ვესტგოთების მეფე იგალიამი შეიჭრა, სადაც კვლავ გამოჩნდა 410 წელს და რომი აიღო. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ვესტგოთები საბოლოოდ დამკვიდრდნენ გალიასა და ესპანეთში, საფრთხე, წალეკვას რომ უქადა აღმოსავლეთ იმპერიას, თავიდან აცილებულ იქნა.

ოცდაათი წლის შემდეგ სცენაზე გამოჩნდნენ ჰუნები. აგილამ, დონიდან პანონიამდე გადაჭიმული ერცელი იმპერიის დამპარსებელმა, 441 წელს ღუნაი გადმოლაზა, ვიმინაციუმი, სინ-

გიდუნუმი, სირმიუმი, ნისუსი აილო და კონსტანტინოპოლს დაემუქრა. დაუძღურებული იმპერია იძულებული შეიქნა ხარკი ეძლია მისთვის. მიუხედავად ამისა, 447 წელს პუნები კვლავ გამოჩნდნენ ღუნაის სამხრეთით. ხელახლა დაიწყო მოლაპარაკება. თუმცა საფრთხე კვლავინდებურად დიდი იყო; კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ იმპერიას აღსასრულის დღემ უწია. მაგრამ 450 წელს იმპერატორმა მარკიანემ დიდი შეუპოვრობა გამოიჩინა და ხარკის მიცემაზე უარი თქვა. ბედმა ამჯერადაც აღმოსავლეთ იმპერიას გაუღიმა. აგილამ დასავლეთისაკენ მიმართა თავისი იარაღი, იქიდან კი დამარცხებული და დასუსტებული დაბრუნდა. ამის შემდეგ დიდხანს აღარ უცოცხლია და მის მიერ დაარსებული იმპერია დაიშალა (453 წ.).

V საუკუნის მეორე ნახევარში ოსტგოთებმა გაილაშქრეს იმპერიის წინააღმდეგ, რომელიც იძულებული შეიქნა თავის სამსახურში მიეღო მომხდურნი, ადგილ-მამული ებოძებინა მათთვის (462 წ.) და წყალობით აეცხო მათი სარდლები. აი, რატომ, რომ 474 წელს ისინი უკვე იმპერიის საშინაო საქმეებში ერევიან. ასე მაგალითად, იმპერატორ ლეონის (457-474 წ.) სიკვდილის შემდეგ ბენონმა თეოდორიხის შემწეობით სძლია მეგობრს, რომელიც გახტეს ეცილებოდა. მას მერე ბარბაროსები უფრო მომთხოვნი გახდნენ, ვიდრე ოდესმე. იმპერიის მცდელობას, შუღლი ჩამოეგლო მათ ბელადებს შორის (479 წ.) არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია. თეოდორიხმა მოაოხრა მაკედონია და თესალონიკეს დაემუქრა. თავგასული სულ უფრო და უფრო მეტს ითხოვდა; 484 წელს კონსტანტინოპოლს დაემუქრა. მაგრამ იგალის დალაშქრის სურვილმა ისიც დასაღუთისაკენ გაიგყუა, სადაც 476 წელს დაემხო რომის იმპერია: შორსმჭვრეტელმა ბენონმა წინადადება მისცა ხელახლა დაეპყრო იგი. ასე რომ, საფრთხე ამჯერადაც თავიდან აცილებულ იქნა.

ამრიგად, ბარბაროსები საზღვრების გასწვრივ შემოესივნენ იმპერიას და მხოლოდ გზადაგზა დაარბიეს იგი. ახალი რომი

გადარჩა და, ბევლი რომის დაცემის შემდეგ ერთგვარად განდიდებული, კიდევ უფრო დაუახლოვდა აღმოსავლეთს.

III

რელიგიური კრიზისი

მეორე განსაკუთრებული რელიგიური კრიზისი გახლდათ.

დღეს საკმაოდ ძნელია გვესმოდეს ის მნიშვნელობა, რაც IV-V საუკუნეებში ჰქონდა დიდ მწვალებლობებს – არიანობას, ნესტორიანობას, მონოფიზიტობას, ესოდენ მძლავრად რომ შეარყიეს აღმოსავლური ეკლესიაც და იმპერია. მათ ხშირად განიხილავენ როგორც თეოლოგიების უბრალო დავას, თეოლოგიებისა, გააფთრებით რომ ეპაექრებოდნენ ერთმანეთს უკიდურესად ნაგიფი და უაპრო ფორმულების გამო. მაგრამ მათი ჭეშმარიტი აზრი და მნიშვნელობა სულ სხვანაირი იყო. ეს პაექრობები არცთუ იშვიათად ავლენდნენ პოლიტიკური ინტერესების ურთიერთჭიდილს, რამაც ესოდენ ღრმა კვალი დატოვა ბიზანტიის იმპერიის ისტორიაში. ეგეც არ იყო, მათ უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ აღმოსავლეთში სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობის გასარკვევად და აღმოსავლეთისა და დასავლეთის შორის კავშირის დასადგენად. ყოველივე ამის გამო ისინი გულმოდგინე შესწავლის ღირსნი არიან.

ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო კრებამ (325 წ.) დაჰკმო არიანობა და იესო ქრისტე მამა ღმერთის ერთარსად გამოაცხადა. მაგრამ არიონის მიმდევრები ვერ შეაკრთო ანათემამ, და IV საუკუნე აღსავსე იყო მძაფრი ბრძოლით მართლმადიდებლობის მომხრეებსა და მოწინააღმდეგეებს შორის, ბრძოლით, რომელშიაც თვით იმპერატორებიც კი მონაწილეობდნენ. არიანობა, რომელმაც კონსტანტინუსთან ერთად გაიმარჯვა რავენის საეკლე-

სიო კრებაზე (359 წ.), შემუსრულ იქნა კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე (381 წ.) თეოდოსის მიერ. აქედან მოყოლებული, თავს იჩენს კონგრასტი დახვეწილი დიალექტიკის მოგონივრულ ბერძნულ სულსა და ლათინური დასავლეთის ნათელ გენიას შორის; თანაც, უფრო მკაფიოდ იკვეთება მბრძანებლის ნების მონა-მორჩილი აღმოსავლური ეპისკოპატისა და მტკიცე, ამაყი და ქედუხრელი რომაელი მღვდელმთავრების ურთიერთ-დაპირისპირებულობა. V საუკუნეში ამგვარმა დავამ ქრისტეს ორი ბუნების – ადამიანურისა და ღვთაებრივის ერთიანობის თაობაზე უფრო მკვეთრად წარმოაჩინა ეს განსხვავება და მით უფრო მეტად ააღელვა იმპერია, რომ რელიგიურ დავას უშუალოდ შეერწყა პოლიტიკა.

და მართლაც, იმ დროს, როცა პაპები, ლეონ დიდიდან (440-462 წ.) მოყოლებული, თავიანთ მონარქიას აარსებდნენ დასავლეთში, ალექსანდრიის აღმოსავლელი პატრიარქები, უწინარეს ყოვლისა, კირილე (422-444 წ.) და დიოსკორე (444-451 წ.) ცდილობდნენ ალექსანდრიაში დაემკვიდრებინათ პაპის გახტი. ეგეც არ იყო, ამ აშლილობის შედეგად, მართლმადიდებლობის წინააღმდეგ ბრძოლაში კვლავინდებურად იჩინა თავი ძველმა ნაციონალურმა შუღლმა და ოდნავ მინაულელმა სეპარატისტულმა ტენდენციებმა. ამრიგად, რელიგიურ კონფლიქტს მჭიდროდ გადაესკვნა პოლიტიკური მიზნები და ინტერესები.

მთელი ოცი წლის მანძილზე, 428 წლამდე, იმპერიას თავისი დის პულხერიას მეურვეობით მართავდა თეოდოსი II (408-450 წ.), პაგარა ბალღივით ხაგვაში, ხელნაწერების დასურათებასა და გადაწერაში რომ ატარებდა მთელ დროს, რისთვისაც „კალიგრაფი“ შეარქვეს მეგსახელად. მაგრამ თუ მისი ხსოვნა მაინც შემორჩა ისტორიას, მხოლოდ იმიტომ, რომ ბრძანა, კონსტანტინოპოლისთვის ციხე-სიმაგრეების მტკიცე გალავანი შემოეფლათ გარშემო, რომელიც საუკუნეების მანძილზე იცავდა დედაქალაქს, და იმიტომაც, რომ მისი განკარგულებით ერთ კრებულად გააერთ-

თიანეს კონსტანტინეს დროს გამოქვეყნებული საიმპერიო კანონები, კრებულად, რომელსაც „თეოდოსის კოდექსი“ ეწოდა. მაგრამ საეკლესიო დავაში იმპერატორი სრულიად უმწეო და უნიათო გამოდგა.

კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნესტორი ამტკიცებდა, ქრისტეში ერთმანეთისაგან უნდა ვასხვავებდეთ ორ ბუნებას – ღვთაებრივს და ადამიანურს და მაცხოვარი მხოლოდ და მხოლოდ კაცი იყო, რომელიც ღმერთი გახდაო. ამიტომაც, ნესტორის აზრით, დაუშვებელი იყო მარიამისათვის „თეოტოკოს“ (ღვთისმშობელი) გვეწოდებინა. კირილე ალექსანდრიელმა დაუყოვნებლივ ისარგებლა ამ გარემოებით დედაქალაქელი ეპისკოპოსის დასაკნინებლად: პაპის მხარდაჭერით, ეფესოს მსოფლიო საეკლესიო კრებას (431 წ.) დიდი ზარ-ზეიმით დააგმობინა ნესტორიანობა და აღმოსავლური ეკლესიის ერთპიროვნულ მბრძანებლად იქცა, ასე რომ, თავის ნებას თავს ახვევდა თვით იმპერატორს. როცა ევგენიუმ, რამდენიმე წლის შემდეგ, უკიდურესობამდე განაუთარა კირილეს მოძღვრება, რის შედეგადაც ქრისტეს ადამიანური ბუნება თითქოს მთლიანად გაითქვიფა და განშავდა მისსავე ღვთაებრივ ბუნებაში (ეს მონოფიზიტობა გახლდათ), – მან კვლავ პოეზია ალექსანდრიელი პატრიარქის დიოსკორეს მხარდაჭერა, და კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ „ეფესური რიევის“ სახელით ცნობილმა საეკლესიო კრებამ (449 წ.) თითქოს საბოლოოდ განაპირობა ალექსანდრიული ეკლესიის გრიუმში.

ამ მზარდ პატივმოყვარულ მისწრაფებებს წინ აღუდგნენ თანაბრად შემფოთებული იმპერია და პაპიზმი. ქალკედონის მსოფლიო საეკლესიო კრებამ (451 წ.) ლეონ დიდის ფორმულის შესაბამისად დაადგინა ქრისტეს ორბუნებოვნების მართლმადიდებლური დოქტრინა და, იმედდროულად, განაპირობა ალექსანდრიელთა მზანების კრახი და სახელმწიფოს გრიუმში, სახელმწიფოსი, რომელიც წარმართავდა კრების მსვლელობას და

უფრო მტკიცედ, ვიდრე ოდესმე, ამკვიდრებდა თავის ზეგავლენას აღმოსავლურ ეკლესიაზე.

მაგრამ დაგმობილ მონოფიზიტებს ქედი არ მოუხრიათ განაჩენის წინაშე; დიდი ხნის მანძილზე ისინი კვლავ აარსებდნენ ეგვიპტესა და სირიაში სეპარატისტული გენდენციების მქონე ეკლესიებს, რაც სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა მონარქიის მთლიანობასა და ერთიანობას. მეტიც, რომი, დოგმის საფუძველზე თავისი გამარჯვების მიუხედავად, იძულებული იყო შერიგებოდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქის აღმევებას, რომელიც იმპერატორის მფარველობის წყალობით აღმოსავლეთის ნამდვილი პაპი გახდა. ეს სერიოზული კონფლიქტების სათავედ იქცა. დასავლურ სამყაროში ყოვლისმძლე პაპიზმის პირისპირ, რომელიც იმპერატორის ძალაუფლებისაგან განთავისუფლებას ცდილობდა, აღმოსავლური ეკლესია თანდათანობით ემსგავსებოდა მბრძანებლის ნებას დაქვემდებარებულ სახელმწიფოებრივ ეკლესიას. იმის გამო, რომ მის წიაღში ბერძნულ ენაზე სრულდებოდა ღვთისმსახურება, დასავლური თეოლოგიის საპირისპიროდ — მისი მისტიკური გენდენციებისა და, ბოლოს, რომის მიმართ მისი ოდინდელი მტრობის გამოისობით, აღმოსავლური ეკლესია სულ უფრო და უფრო მეტად მიეღწეოდა დამოუკიდებლობას. ყოველივე ამის შედეგად, აღმოსავლეთ რომის იმპერია თანდათანობით იძენდა თავის საკუთარ იერს. სწორედ აღმოსავლეთში იწვევდნენ დიდ საეკლესიო კრებებს; სწორედ აღმოსავლეთში იღებდა დასაბამს თითქმის ყველა დიდი მწვალებლობა; და ბოლოს, აღმოსავლური ეკლესია, რომელსაც თავი მოჰქონდა თავისი დიდი თეოლოგებით: ბასილი დიდით, გრიგოლ ნისესელით, გრიგოლ ნაზიანზელითა თუ იოანე ოქროპირით, და ევქვიც არ ეპარებოდა დასავლური ეკლესიის წინაშე თავის ინგელექტურ უპირატესობაში, სულ უფრო მეტად იხრებოდა იმისკენ, რომ საბოლოოდ ჩამოშორებოდა რომს.

IV

აღმოსავლეთ რომის იმპერია V საუკუნის დასასრულსა
და VI საუკუნის დასაწყისს

ამრიგად, იმპერატორების — ზენონისა (471-491 წ.) და ანასტასის (491-518 წ.) დროისათვის ყალიბდება წარმოდგენა პირწმინდად აღმოსავლურ იმპერიაზე.

476 წელს დაემხო დასავლეთ რომის იმპერია, რის შემდეგაც ბიზანტია რომის ერთადერთი იმპერიად რჩება. და თუმცა ეს გიგანტური კვლავინდებურად დიდ პრესტიჟს უნარჩუნებდა მას ბარბაროსი მბრძანებლების თვალში, რომლებმაც თავიანთი სამეფოები დააარსეს გალიაში, ესპანეთში, აფრიკასა თუ იტალიაში; თუმცა ის საქვეყნოდ აცხადებდა თავისი მბრძანებლობის უფლებას მათზე, მაგრამ, მისი სამფლობელოების მიხედვით, ეს იმპერია მაინც აღმოსავლური იყო.

ის მოიცავდა ბალკანეთის მთელ ნახევარკუნძულს, მისი ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილის გამოკლებით, მცირე აზიის სომხეთის მთებამდე, სირიას ეფრატის მარცხენა სანაპირომდე, ეგვიპტესა და კირენაიკას. ეს ქვეყნები იყოფოდნენ 64 პროვინციად, ანუ ეპარქიად, რომლებიც პრეტორიის ორი პრეფექტურის შემადგენლობაში შედიოდნენ: აღმოსავლეთისა (თრაქიის, აზიის, პონტოს, აღმოსავლეთისა და ეგვიპტის დიოცეზები) და ილირიისა (მაკედონიის დიოცეზი). მართალია, იმპერიის მართვა-გამგებლობა კვლავინდებურად რომაული ყაიდის მიხედვით იყო ორგანიზებული და სამოქალაქო და სამხედრო ფუნქციების გამიჯვნაზე დაფუძნებული, მაგრამ იმპერატორის ძალაუფლება აქ სულ უფრო და უფრო აბსოლუტური ხდებოდა, აღმოსავლური მონარქიების მსგავსად; ხოლო 450 წლიდან მოყოლებული, კურთხევის ცერემონიალმა წმიდა მირონცხებისა და ღვთიური კეთილმოწყალების ხიბლიც შესძინა მას.

იმპერატორ ანასტასის მცდელობამ უმრუნეულო აღმოსავლეთ იმპერიის საზღვრების დაცვა, განამტკიცა მისი ფინანსური მდგომარეობა და მოაწესრიგა მმართველობის სისტემა. პოლიტიკური ალლო მბრძანებლებს კარნახობდა მიეღწიათ იმპერიის მორალური ერთიანობისათვის და, თუნდაც რომთან განხეთქილების ფასად, შემოერიგებინათ განდგომილი მონოფიზიტები. ეს იყო 482 წელს ზენონის მიერ გამოქვეყნებული ერთობის ედიქტის (პენოტიკონ) საგანი. ამ ედიქტს უშუალო შედეგად მოჰყვა განხეთქილება რომსა და ბიზანტიას შორის. ოცდაათ წელზე მეტი ხნის განმავლობაში (484-518 წ.) პაპები და იმპერატორები, უპირატესად – ანასტასი, მგვიცე და თავგადაკლული მონოფიზიტი, გააფთრებით ებრძოდნენ ერთმანეთს. ამ არეულობის დროს აღმოსავლეთ რომის იმპერია საბოლოოდ ჩამოყალიბდა დამოუკიდებელ სახელმწიფოებრივ ორგანიზმად.

და ბოლოს, იმპერიის კულტურა სულ უფრო და უფრო მეტად იძენდა აღმოსავლურ ელფერს. თვით რომის ბაგონობის ეპოქაშიც კი ელინიზმი კელაზინდებურად ინარჩუნებდა თავის ქმედითობასა და ცხოველყოფილებას მთელ ბერძნულ აღმოსავლეთში. დიდებული და მდიდარი ქალაქები – ალექსანდრია, ანგიოქია, ეფესო – იშვიათი ინტელექტუალური და მხატვრული კულტურის ცენტრებად გვევლინებოდნენ. მათი შემოქმედების შედეგად, ეგვიპტეში, სირიასა და მცირე აზიაში დასაბამი მიეცა პირწმინდად კლასიკური ბერძნული გრადიციებით განწონილ ცივილიზაციას. კონსტანტინოპოლი, თავისი დამაარსებლის ნება-სურვილით ბერძნული სამყაროს შედევრებით გამდიდრებული და ამის წყალობით განსაცვიფრებელ მუზეუმად ქცეული, არანაკლებ მტკიცედ იცავდა და ინახავდა ელინურ სიძველეთა ხსოვნას. მეორეს მხრივ, აღმოსავლურმა სამყარომ, სპარსეთთან მეზობლობის შედეგად, გამოიღვიძა და შეიცნო თავისი ძველისძველი გრადიციები. ეგვიპტეში, სირიაში, მესოპოტამიაში, მცირე აზიასა თუ სომხეთში ხელახლა იჩენდა თავს ძველთუძველესი გრადიციული საწყისები

და აღმოსავლური სული კელაზინდებურად შემოქმედებას ახლენდა ოდესღაც ელინიზირებულ ქვეყნებზე. წარმართული საბერძნეთისადმი სიძულვილის გამო ქრისტიანობა ხელს უწყობდა ნაციონალურ გენდენციებს და ამ მოქიშპე გრადიციების ურთიერთშერწყმის შედეგად მთელს აღმოსავლურ სამყაროს თანდათანობით მოიცავდა ძლევამოსილი და ნაყოფიერი სულიერი მოღვაწეობა. IV-V საუკუნეებში სირიას, ეგვიპტესა და ანატოლიას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდათ იმპერიისათვის, როგორც ეკონომიური, ისე ინტელექტუალური და შემოქმედებითი თვალსაზრისითაც. ქრისტიანული ხელოვნება იქ ნელ-ნელა, ნაირგვარი მცდელობისა და სამეცნიერო კვლევა-ძიების გზით ეითარდებოდა; ეს იყო დიადი აპოგეა, რომელიც VI საუკუნის შედევრებით დაგვირგვინდა. ამიერიდან ბიზანტიური ხელოვნება, არსებითად, აღმოსავლურ ხელოვნებად გვევლინება. მაგრამ თუ პროვინციებში აშნაირად ილვიძებდნენ ძველისძველი ლოკალური გრადიციები და სეპარატისტული სულისკვეთება, კონსტანტინოპოლიც ასევე იუწყებოდა თავის მომავალ როლს, რისთვისაც კრებდა, აჯგუფებდა და ერთმანეთს უხამებდა სხვადასხვა კულტურათა ელემენტებს და ცდილობდა ურთიერთმოქიშპე გენდენციების, ნაირგვარი მხატვრული ხერხების, საშუალებებისა თუ მეთოდების შერწყმა-შეერთებას, რის შედეგადაც უნდა მობილიყო თვითმყოფი ბიზანტიური კულტურა.

ასე მთავრდებოდა ევოლუცია, რომელიც აღმოსავლეთისაკენ უბიძგებდა ბიზანტიას. კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ სულ მალე ხორეს შეისხამდა პირწმინდად აღმოსავლური იმპერიის იდეალი, თავისი დესპოტური მმართველობით, მოქნილი ადმინისტრაციითა და მტკიცედ დაყუდილი საზღვრებით; იმპერიისა, რომელიც ხელს აიღებდა დასავლეთის მიმართ თავის პოლიტიკურ პრეტენზიებზე, რათა საკუთარი თავისთვის მიეხედა, უყოყმანოდ დათანხმდებოდა რომთან განხეთქილებას, ოღონდ კი აღმოსავლეთში რელიგიური ერთობისათვის მიეღწია და სახელმწიფოს

მეურვეობით დაეფუძნებინა პაპიზმისაგან თითქმის სრულიად დამოუკიდებელი ეკლესია. საუბედუროდ, V საუკუნის დამლევსა და VI-ის დამდეგს იმპერია საშინელი კრიზისით იყო მოცული, რაც ხელს უშლიდა ამ ოცნების განხორციელებას.

502 წლიდან აღმოსავლეთში კვლავ განაახლეს ბრძოლა სპარსელებმა. ევროპაში. ღუნაის სამხრეთით, დაიწყო სლავებისა და ხუნძების შემოსევა. შინააშლილობამ უკიდურეს ზღვარს მიაღწია. დედაქალაქს აშოთებდა ცირკის პარგიების – მწვანეებისა და ლურჯების მეტოქეობა. ომით გაჩანაგებული, ხარკის სიმძიმით წელში გაწყვეტილი და უკმაყოფილო პროვინციები ნებისმიერ საბაბს ეძებდნენ, რათა იმპერიისათვის თავიანთი მოთხოვნები წაეყენებინათ. ხელისუფლებას ხალხის მხარდაჭერა აკლდა. ძლიერი მართლმადიდებლური ოპოზიცია, რომელიც თავისი პოლიტიკის განხორციელებისათვის იბრძოდა, პაგიუმოყვარე ავანგურისგებს ნაირ-ნაირ საბაბს სთავაზობდა ასამბოხებლად. განსაკუთრებით საშიში იყო ვიგალიანეს ამბოხება (514 წ.). და ბოლოს, რომაული გრადიციის უჭკნობი ხსოვნა, გამუდმებით რომ ასამრდოებდა რომაული სამყაროს – „რომანის“ აუცილებელი ერთიანობის იდეას, დასავლეთისაკენ მიაქცევდა პოლიტიკურ აზრს.

ამ არამყარი მდგომარეობიდან თავის დასაღწევად საჭირო იყო ძლიერი ხელი, მკაფიოდ ჩამოყალიბებული და მკაცრად მიზანდასახული პოლიტიკა. ამნაირი პოლიტიკის განმახორციელებლად იმპერიას იუსტინიანე მოევლინა.

თავი II

იუსტინიანეს მმართველობა და ბიზანტიის იმპერია

VI საუკუნეში

(518–610)

I. იუსტინიანეს დინასტიის დასაბამი. – II. იუსტინიანეს ხასიათი, მისი პოლიტიკა და გარემოცვა. – III. იუსტინიანეს საგარეო პოლიტიკა. – IV. იუსტინიანეს შინა მმართველობა. – V. ბიზანტიური ცივილიზაცია VI საუკუნეში. – VI. იუსტინიანეს საქმის იაფარყოფა (565–610 წ.)

I

იუსტინიანეს დინასტიის დასაბამი

518 წელს, ანასტასის სიკვდილის შემდეგ, საკმაოდ ბნელმა ისტორიკამ ტახტზე აიყვანა გვარდიის მეთაური იუსტინე. ეს იყო მაკედონელი გლეხი, ორმოცდაათი წლის წინათ ბედის საძებნელად ჩამოსული კონსტანტინოპოლში, მხნე და მამაცი, მაგრამ სრულიად უვითი და უბირი მეომარი, რომელსაც წარმოდგენაც არ ჰქონდა, როგორ უნდა ემართა სახელმწიფო. ამიგომაც ამ აღმცეხულ მდაბიორს, რომელმაც დაახლოებით სამოცდაათი წლის ასაკში დასაბამი დაუდო ახალ დინასტიას, ძალიან გაუჭირდებოდა მისთვის მინდობილი მოვალეობისათვის თავის გართმევა, გვერდით რომ არ ჰყოლოდა სანდო მრჩეველი: ეს იყო მისი ძმისწული იუსტინიანე.

იუსტინესავით მაკედონიის მეკიდრი, – რომანტიკული გრადიცი, რომელიც მას სლავად მიიჩნევს, გაცილებით უფრო გვიანდელია და არავითარი ისტორიული ღირებულება არა აქვს, –

იუსტინიანე ჯერ კიდევ პირგიგველა ჭაბუკი იყო, როცა ბიძამისის მიწვევით ჩავიდა კონსტანტინოპოლში, სადაც პირწმინდად რომაული და ქრისტიანული აღმრდა მიიღო. საქმეში ნაცადს, გამჭრიახი გონებისა და ჩამოყალიბებული ხასიათის პატრონს ყველაფერი ჰქონდა საიმისოდ, რომ ახალი მბრძანებლის მრჩეველი გამხდარიყო. და მართლაც, 518-დან 527 წლამდე, ის, იუსტინეს სახელით, ფაქტიურად მართავდა იმპერიას ერთპიროვნული მმართველობის მოლოდინში, მმართველობისა, რომელიც 527-დან 565 წლამდე გაგრძელდა. ამრიგად, იუსტინიანე თითქმის ნახევარი საუკუნის მანძილზე განაგებდა აღმოსავლეთ რომის იმპერიის ბელ-ილბალს. მან ღრმა კვალი დააჩნია თავის ეპოქას, რომელსაც მისი მბრძანებლური იერის ბეჭედი აზის, რადგანაც საკმარისი იყო მარტოოდენ იმისი ნება, რათა შეეწყვიტა ბუნებრივი ევოლუცია, აღმოსავლეთისაკენ რომ უბიძგებდა იმპერიას.

მისი ზეგავლენით, იუსტინეს მმართველობის დასაწყისშივე თავი იჩინა ახალმა პოლიტიკურმა ორიენტაციამ. კონსტანტინოპოლის მბრძანებლის უპირველეს საზრუნავად რომთან შერიგება და განხეთქილებისათვის ბოლოს მოღება იქცა. იმ მიზნით, რომ დასავლეთს დაზავებოდა და პაპისთვის თავისი ორთოდოქსული გულმოდგინება დაედსტურებინა, იუსტინიანე მთელი სამი წლის მანძილზე (518-521 წ.) გააფთრებით სდევნიდა მონოფიზიტებს აღმოსავლეთში. რომთან დაახლოებამ განამტკიცა ახალი დინასტია. ეგვიპტე არ იყოს, იუსტინიანემ, თავისი შორსმჭვრეტელობის წყალობით, შესძლო რეკიმის ურყევობის უზრუნველყოფა. მან გზიდან ჩამოიცილა უიგალიანე, თავისი ყველაზე მრისხანე მეტოქე. მაგრამ იუსტინიანეს განსაკუთრებული პოპულარობა მოუხვეჭა მისმა სიუხვემ და ფუფუნების სიყვარულმა. ამიერიდან მან უფრო მეტბედაც დაიწყო ოცნება: იუსტინიანეს კარგად ესმოდა, რა დიდი მნიშვნელობა შეიძლებოდა ჰქონოდა მისი შემდგომი პაგიუმოყვარული მიზნებისათვის პაპობასთან კავშირს; ამიგომ, როცა 525 წელს კონსტანტინოპოლში ჩამოვიდა პაპი იოანე, პირველი რომ-

მაული მღვდელთმთავარი, რომელიც ახალ რომს ეწვია, — ის დიდი ზარ-ზეიმით მიიღეს დედაქალაქში. იუსტინიანე გრძნობდა, რარიგ მოსწონდათ ამნაირი ქცევა რომში, რასაც გარდუეალად უნდა გამოეწვია კონსტანტინოპოლის ლეთისმოსავი იმპერატორების შეღარება აფრიკისა თუ აზიის ბარბაროსსა და არიანული ერესის მიმდევარ მეფეებთან. აი, ამნაირი მიზნების განხორციელებას მიელტკოდა იუსტინიანე, როცა 527 წელს, იუსტინეს სიკვდილის შემდეგ, ბიზანტიის ერთპიროვნული მბრძანებელი გახდა.

II

იუსტინიანეს ხასიათი, მისი პოლიტიკა და გარემოცვა

იუსტინიანე ნაკლებად ჰგავს თავის წინამორბედებს, — V საუკუნის მბრძანებლებს. ამ აღზევებულ მდაბიორს, კეისართა ტახტზე დაბრძანებულს, უნდოდა რომის იმპერატორი გამხდარიყო, და მართლაც, ის იყო რომის უკანასკნელი დიდი იმპერატორი. მაგრამ მისი ჭეშმარიტი გულმოდგინებისა და შრომისმოყვარეობის მიუხედავად, — ერთ-ერთი კარისკაცი ამბობდა მასზე: „იმპერატორი, რომელსაც არასოდეს არ სძინავს“, — მიუხედავად ამისა, რომ გამუდმებით ზრუნავდა წესრიგზე და გულწრფელად ცდილობდა მოქნილი მმართველობა დაემყარებინა, — მისი პირქმე და იჭვნეული დესპოტიზმის, მისი მიაბიგური პაგიუმოყვარეობის, მშფოთვარე მოღვაწეობისა და, არცთუ იშვიათად, მისი სუსტი და უნიათო ნების გამო, იუსტინიანე მაინც საფსებით ჩვეულებრივი და მერყევი ბუნების მბრძანებელი იქნებოდა, მძლავრი გონების პატრონი რომ არ ყოფილიყო. ეს მაკედონელი გლეხი ორი დიდი იდეის ღირსეული წარმომადგენელი გახლდათ: იმპერიისა და ქრისტიანობის იდეისა, და სწორედ იმიგომ, რომ ამ ორი იდეის განსახორციელებლად იღვწოდა, მისი სახელი სამუდამოდ დარჩება ისტორიაში.

რომის გარდასული სიდიადის ხსოვნით გულსავსე იუსტინიანე ოცნებობდა ოდინდელი სახით აღდგინა იმპერია, განუხრელად დაეცვა ურყევი უფლებები, რასაც ბიზანტია კვლავინდებურად ინარჩუნებდა დასავლეთის ბარბაროსული სამეფოების მიმართ და აელორძინებინა რომაული სამყაროს ერთიანობა. კეისართა მემკვიდრეს სურდა მათსავე ცოცხალი კანონი, აბსოლუტური ძალაუფლების ხორცშესხმული განსახიერება და, იმავედროულად, უმაღლო კანონმდებელი და სახელმწიფოებრივი წესრიგისათვის დაუცხრომლად მშრუნეული რეფორმაგორი ყოფილიყო. და ბოლოს, საიმპერატორო ძალაუფლებით თავმომწონე ცდილობდა მთელი ბრწყინვალეობითა და ღიძულებით, თავისი ნაგებობების სიდიადით, სასახლის კარის ფუფუნებითა და, ცოტა არ იყოს, ბალღური პატივმოყვარეობით შეემეო საკუთარი ძალმორჭმულები; პატივმოყვარეობით, რის შედეგადაც იგი თავის სახელს („იუსტინიანესი“) უწოდებდა მის მიერ აგებულ ციხესიმაგრეებს, მისი მცდელობით აღდგენილ ქალაქებსა და მის მიერვე დაარსებულ მაგისტრატურებს. მას სურდა უჭკნობი დიდებით შეემოსა თავისი მეუფება და ეიძულებინა ყველა ქვეშევრდომი, როგორც თვითონ იგყოფა ხოლმე, უსამღვროდ ბედნიერად ეგრძნოთ თავი იმის გამო, რომ მისი თანამედროვენი იყვნენ. იმპერატორი უფრო მეტზედაც ოცნებობდა. ღვთის რჩეულად, ამ ქვეყნად მის წარმომადგენლად და მის ნაცლად რომ მოქმედებდა თავი, იუსტინიანე თავის უშუალო მოვალეობად თვლიდა განუხრელად დაეცვა მართლმადიდებლობა მის მიერ წარმოებული ომებით, რომელთა რელიგიური ხასიათიც უეჭველია, თავდაუზოგავი ძალისხმევით, რომლითაც ის ცდილობდა მთელი ღედამიწის ზურგზე გაეფრცელებინა მართლმადიდებლური სარწმუნოება, თუ ყველა იმ საშუალებით, რომლებითაც ის მართავდა ეკლესიას და ებრძოდა მწველბელობას. ამ დიადი და პატივმოყვარული ოცნების განხორციელებას შესწირა მან მთელი სიცოცხლე, და ბედმა გაუღიმა, რომ თანამდგომებად

გამოუჩნდნენ ისეთი ჭკვიანი მინისტრები, როგორიც იყვნენ გრიბონიანე და პრეგორიის პრეფექტი იოანე კამადოკიელი, ისეთი მამაცი მხედართმთავრები, როგორიც იყვნენ ველისარიონი და ნარსესი, უწინარეს ყოვლისა კი, უებრო მრჩეველი „უღირსეულისი და ღვთიებობებული მეუღლის“ სახით, ვისაც იგი სიყვარულით უწოდებდა თავის „უნამეს ხიბლს“. ეს იყო დედოფალი თეოდორა.

იუსტინიანესი არ იყოს, წარმომავლობით თეოდორაც მღაბიორი გახლდათ. საიმპერატორო დათვების დარაჯის ქალი პოპულარული მსახიობი იყო, და თუ პროკოფი კესარიელის „საიდუმლო ისტორიის“ ჭორებს ვენდობით, თანამედროვეთა აღმწოთებას იწვევდა თავისი ბოზოქარი ცხოვრებითა და მითქმამოთქმის საგნად ქცეული თავისი უჩვეულო ავანტურებით, უწინარეს ყოვლისა კი იმით, რომ იუსტინიანეს გულის მონადირება შესძლო, ცოლად შეართევეინა თავი და მასთან ერთად ავიდა გახტმე.

ეჭვს გარეშეა, რომ ვიდრე ცოცხალი იყო, — თეოდორა 548 წელს გარდაიცვალა, — ის უდიდეს ზეგავლენას ახდენდა იმპერატორზე და უფრო სრული თუ არა, ყოველ შემთხვევაში, მისივე თანაბარი უფლებამოსილებით მართავდა სახელმწიფოს. ეს იმიტომ, რომ თავისი მანკიერების მიუხედავად, — თეოდორას სული ელუოდა ფულზე, ხარბად მიელგვოდა ძალაუფლებას და გახტის შესანარჩუნებლად არცთუ იშვიათად მიმართავდა ცბიერებას, მზაკერობას, სისასტიკეს და დაუნდობელი იყო მტრების მიმართ, — ეს პატივმოყვარე ქალი საუცხოო თვისებებით იყო შემკული: ენერგიით, სიმტკიცით, ძლიერი ნებისყოფით, ფრთხილი და ნათელი პოლიტიკური გონებით, და, შესაძლოა, ბევრ რამეს უფრო მართებულადაც კი ჭერტდა, ვიდრე მისი უავგუსტოესი მეუღლე. თუ იუსტინიანე ოცნებობდა ხელახლა დაუფლებოდა დასავლეთს და პაპობასთან კავშირის მეოხებით აღდგინა რომის იმპერია, წარმომავლობით აღმოსავლელი თეოდორას მშერა აღმოსავლეთი-

საკენ იყო მიპყრობილი, რადგანაც უფრო ზუსტად ითვალისწინებდა რეალობას და უკეთ გრძნობდა დროის მოთხოვნებს. დედოფალს სურდა ბოლო მოეღო აღმოსავლეთში აგებული რელიგიური დავისათვის, რაც დიდ ზიანს აყენებდა იმპერიის სიმშვიდეს და ძალმოსილებას, სხვადასხვაგვარი დათმობისა და შემწყნარებლური პოლიტიკის წყალობით შემოერიგებინა სირიისა და ეგვიპტის განდგომილი მცხოვრებნი და, თუნდაც რომთან განხეთქილების ფასად, განემტკიცებინა აღმოსავლეთ იმპერიის ერთიანობა. კაცმა შეიძლება იკითხოს: უკეთ ხომ არ აღუდგებოდა წინ სპარსელებისა და არაბების მძლავრობას ის იმპერია, რომელზედაც ოცნებობდა თეოდორა, – უფრო კომპაქტური, უფრო ერთგვაროვანი და უფრო ძლიერი? ასეა თუ ისე, ყველაფერს ეცდებოდა დედოფლის მტკიცე ხელი – აღმინისტრაციასაც, დიპლომატიასაც, რელიგიურ პოლიტიკასაც. რავენის წმიდა ვიკალიუსის მომადიკებს შორის, რომლებიც ამკობენ აბსიდას, თეოდორას პორტრეტი, მისი სამეფო სიდიადის მთელი ბრწყინვალეობით, როგორც გოლი – გოლს, დღემდე უმშვენებს მხარს იუსტინიანეს გამოსახულებას.

III

იუსტინიანეს საბარძო პოლიტიკა

იუსტინიანეს გახტმე ასელისას იმპერიას ჯერ კიდევ ვერ დაეღწია თავი მძიმე კრიზისისაგან, რომელმაც V საუკუნის დამლევს მოიყვანა იგი. იუსტინეს მეფობის უკანასკნელ თვეებში, კავკასიაში, სომხეთსა თუ სირიის სამღვრებზე იმპერიის პოლიტიკით უკმაყოფილო სპარსელებმა ხელახლა დაიწყეს ომი, ასე რომ, ბიზანტიელთა ლაშქრის უკეთესი ნაწილი აღმოსავლეთს მიჯაჭვული აღმოჩნდა. ქვეყნის შიგნით, მწვანეებისა და ლურჯების ბრძოლა ძალზე საშიში პოლიტიკური დაძაბულობის წყაროდ

რჩებოდა, რასაც კიდევ უფრო ამძაფრებდა ხელისუფლების საველად კორუფცია, საყოველთაო აღშფოთებას რომ იწვევდა ხალხში. იუსტინიანეს გადაუდებელი ამოცანა იყო თავი დაეღწია ამ სიძნელეებისათვის, რომლებიც ხელს უშლიდნენ დასავლეთის მიმართ მისი პატივმოყვარული მრახვების განხორციელებას. იმპერატორი ვერ ხედავდა, ან არ უნდოდა დაენახა, რაოდენ დიდი იყო საფრთხე, იმპერიას რომ ეშუქებოდა აღმოსავლეთიდან; ამიტომაც, არა ერთი და ორი დათმობის ფასად, 532 წელს დაუზავდა „დიდ მეფეს“, რამაც საშუალება მისცა თავისუფლად გამოეყენებინა თავისი ლაშქარი. მეორეს მხრივ, მან სისხლში ჩაახშო შინააშლილობა, როცა იმავე 532 წლის იანვარში, მრისხანე ამბოხების შედეგად, რომელსაც შეამზოხეთა საომარი ყიეზის მიხედვით „ნიკა“ ეწოდა, კონსტანტინოპოლში მთელი კვირის მანძილზე საშინელი ხანძარი მძვინვარებდა და მდინარეებად დიოდა სისხლი. ამ ამბოხებისას, როცა კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ გახგის დამხობას ბევრი აღარაფერი უკლდა, იუსტინიანემ, უწინარეს ყოვლისა, თეოდორას ქედხრელობისა და ველისარიონის ენერგიის წყალობით შეინარჩუნა ძალაუფლება. მაგრამ, ასეა თუ ისე, ამბოხების უმაგალითო სისასტიკით ჩახშობას, რის შემდეგაც ჰიპოდრომზე ოცდაათი ათასი გვაში დარჩა, უშუალო შედეგად მოჰყვა დედაქალაქში მდგომარეობის საკმაოდ დიდი ხნით განმტკიცება, ხოლო იმპერატორის ძალაუფლება უფრო აბსოლუტური გახდა, ვიდრე ოდესმე. 532 წელს იუსტინიანეს ხელ-ფეხი გაეხსნა.

იმპერიის ალგანა ღასავლეთში. – დასავლეთის მდგომარეობა ხელს უწყობდა იმპერატორის გეგმების განხორციელებას. როგორც აფრიკაში, ისე იტალიაშიაც, ბარბაროს მწველბელთა ულელქვემ მგმინავი მოსახლეობა დიდი ხანია მოითხოვდა იმპერატორის ძალაუფლების აღდგენას. იმპერიის პრესტიჟი ჯერ კიდევ იმდენად დიდი იყო, რომ თვით ეანდალები და ოსგოთებიც

კი აღიარებდნენ ბიზანტიის პრეგენშიების კანონიერებას. ამიგო-
მაყ იყო, რომ ამ ბარბაროსულ სამეფოებს, მათი სწრაფი დაქვე-
ითების შედეგად, აღარ შეეძლოთ წინ აღდგომოდნენ შეგუებაზე
გადმოსულ იუსტინიანეს ლაშქარს, ხოლო ურთიერთუთანხმოება
ხელს უშლიდათ იმაში, რომ გაერთიანებულიყვნენ საერთო მტრის
წინააღმდეგ საბრძოლველად. 531 წელს, როცა გელიმერის მიერ
ძალაუფლების ხელში ჩაგდება ბიზანტიის დიპლომატიას საბაბი
მისცა აფრიკის საქმეებში ჩარეულიყო, იუსტინიანე, თავისი ძლე-
ვამოსილი ლაშქრის მრისხანე სამხედრო ძალაზე დაყრდნობით,
დაუყოვნებლივ შეეცადა ერთი დარტყმით გაეთავისუფლებინა
აფრიკის მართლმადიდებლური მოსახლეობა „არიაული გყვეო-
ბისაგან“. 533 წელს ველისარიონმა ხომალდებზე დასხა ათი ათასი
ქვეითისა და ხუთი თუ ექვსი ათასი მხედრისაგან შემდგარი
ლაშქარი და კონსტანტინოპოლიდან საომრად გაემართა. ელვისე-
ბური ბრძოლა ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა. დეციმუსა
და გრიკამარუმთან დამარცხებული, უკუქცევას პაპუას მთაზე
გამაგრებული და ბიზანტიელების მიერ გარშემორტყმული
გელიმერი იძულებული შეიქნა იარაღი დაეყარა და მტერს დანე-
ბებოდა (534 წ.). ორიოდე თვის განმავლობაში ცხენოსანთა რამ-
დენიმე ათასეულმა – რადგან სწორედ მათ შეასრულეს გადამ-
წყვეტი როლი, – ყოველგვარი მოლოდინის საპირისპიროდ
განადგურა გენზერისის სამეფო. ძლევამოსილ ველისარიონს
ტრიუმფი მოუწყვეს კონსტანტინოპოლში. და თუმცა თხუთმეტი
წელი (534–548 წ.) კიდევ დასჭირდა ბერბერებისა და იმპერიის
მიერ დაქირავებულ ჯარისკაცთა ამბოხების ჩახშობას, იუსტინი-
ანეს მაინც შეეძლო ეამაყა აფრიკის უმეტესი ნაწილის დაპყრო-
ბით და ქედმაღლურად მიეთვისებინა ვანდალიისა და აფრიკის
იმპერატორის ტიტული.

იგალიელი ოსტგოთები არც კი განძრეულან ვანდალითა
სამეფოს განადგურებისას. მალე მათი ჯერაც დადგა. 534 წელს
დიდი თეოდორისის ასული ამალასუნტა მისმა მეუღლემ თეო-

დატემ მოკლა, რამაც იუსტინიანეს საბაბი მისცა ოსტგოთთა სამე-
ფოს საშინაო საქმეებში ჩარეულიყო. მაგრამ ამჯერად ომი გა-
ცილებით უფრო ხანგრძლივი და სისხლისმღერელი გამოდგა.
მართალია, ველისარიონმა გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია:
სიცილია (535 წ.), ნეაპოლი, შემდეგ კი რომიც აიღო, სადაც მთელი
წლის მანძილზე (537 წლის მარგიდან 538 წლის მარტამდე) ალყაში
ჰყავდა გამომწყვდეული ოსტგოთების ახალი მეფე ვიტიგესი,
ბოლოს, რავენაც დაიმორჩილა (540 წ.) და დატყვევებული ვიტი-
გესი კონსტანტინოპოლში მიჰგვარა იმპერატორს, – მაგრამ
გოთებმა, გამჭრიახი და ენერგიული გოგონას წინამძღოლობით,
ხელახლა მოიკეს ძალი. საკმაოდ მცირერიცხოვანი ლაშქრით
იგალიაში წარგზავნილი ველისარიონი დამარცხდა (544–548 წ.),
და საჭირო შეიქნა ნარსესის ენერგია, რათა ბიზანტიელებს გაგა-
ნასთან მუსრი გაეფლათ ოსტგოთებისათვის (552 წ.), ბარბაროსთა
ნათები გაენადგურებინათ კამპანიაში (553 წ.) და ლეგარისისა
და ბუტილინუსის ფრანკი ურდოებისაგან გაეთავისუფლებინათ
ნახევარკუნძული (554 წ.). იგალიის ხელახლა დაპყრობას მთელი
ოცი წელი დასჭირდა. იუსტინიანემ, მისთვის ჩვეული ოპტიმიზმით,
კვლავ ძალიან მალე ირწმუნა საბოლოო გამარჯვება და
შესაძლოა, სწორედ ამიგომ, დროულად არ მიმართა გადამჭრელ
ზომებს, რათა ერთი დარტყმით გაენადგურებინა გოთების სამხე-
დრო ძალა. იმპერატორის გავლენისათვის იგალიის დამორ-
ჩილება ხომ შეგისმეგად მცირერიცხოვანი ლაშქრით – ოცდახუთი
თუ ოცდაათი ათასი მეომრით სცადეს, რის შედეგადაც ომი უსამ-
ველოდ გაჭიანურდა.

იუსტინიანემ ასევე ისარგებლა ესპანეთში შექმნილი მდგო-
მარეობით, რათა ექსტგოთთა სამეფოს ღინასტიურ შულში ჩა-
რეულიყო (554 წ.) და ქვეყნის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილს
დაუფლებოდა.

ამ ძლევამოსილი ომების შედეგად იუსტინიანეს შეეძლო ეა-
მაყა იმით, რომ თავისი ოცნების განხორციელება შესძლო. მისი

ჯიუცი პატივმოყვარეობის წყალობით, დაღმაცია, იგალია, მთელი აღმოსავლეთი აფრიკა, ესპანეთის სამხრეთი, ხმელთაშუა ზღვის დასავლეთი აუზის კუნძულები – სიცილია, კორსიკა, სარდინია, ბალეარის კუნძულები კელაჲ რომის ერთიანი იმპერიის ნაწილად იქცა. მონარქიის გერიგორია თითქმის ერთიორად გაიზარდა. სეუგის ალების შემდეგ იმპერატორის ძალაუფლება თვით პერკულესის სვეგებამდე გაერყელდა. თუ სანაპირო ზოლს გამოვრიცხავთ, რომელსაც ვესგგოთები – ესპანეთში, ხოლო სეპტიმანები და ფრანკები პროვანსში ინარჩუნებდნენ, შეიძლება ითქვას, რომ ხმელთაშუა ზღვა კელაჲ რომის გზად იქცა. რა თქმა უნდა, არც აფრიკა და არც იგალია თავიანთი უწინდელი ვრცეულობით არ შესულან იმპერიის შემადგენლობაში; ეგეც არ იყოს, ხანგრძლივი ომების შედეგად ისინი უკვე გამოფიგულნი და გაპარტახებულნი იყვნენ. მიუხედავად ამისა, ზემოხსენებულ გამარჯვებათა წყალობით, იმპერიის პრესტიჟი განუზომლად ამაღლდა, და იუსტინიანეს არ დაუშურებია არაფერი თავისი წარმატებების განსამტკიცებლად. აფრიკა და იგალია უწინდებურად პრეტორიის ორ პრეფექტურას ქმნიდნენ, და იმპერატორი ცდილობდა, იმპერიაზე ძეულებური წარმოდგენა ჩაენერგა მოსახლეობისათვის. აღდგენითი სამუშაოების წყალობით, ქვეყანა ოდნავ მაინც იშუშებდა ომით მიყენებულ ჭრილობებს. თავდაცვის ორგანიზაცია – დიდი სამხედრო შენაერთების შექმნა, სასამლერო ხაზების დაწესება, რომლებსაც საგანგებო დანიშნულების რაზმები – „მონაპირენი“ იცავდნენ, და საზღვრების გასწვრივ მძლავრი ციხე-სიმაგრეების აგება უმრუნველყოფდა ქვეყნის უსაფრთხოებას. იუსტინიანეს შეეძლო ეამაყა იმით, რომ დასავლეთში აღადგინა ის სრული მშვიდობიანობა და „სრულყოფილი წესრიგი“, რაც მას ჭეშმარიტად კივილიზებული სახელმწიფოს ნიშნად მიაჩნდა.

აღმოსავლეთის ომები. – ამ ხანგრძლივმა ომებმა და თავდაცვითმა ღონისძიებებმა გამოფიგეს იმპერია და აღმოსავლეთის ჩამოაშორეს მისი ყურადღება; აღმოსავლეთმა კი სასტიკად იძია შური.

სპარსეთთან პირველი ომი (527–532 წ.) მხოლოდ წინასწარ მაუწყებელი იყო იმ საფრთხისა, იმპერიას რომ ეშუქებოდა. რაკი მოპირისპირე მხარეთაგან ვერცერთი ვერ ბედავდა ღრმად შეტოპას, ომის შედეგი გაურკვეველი დარჩა. ველისარიონმა გაიმარჯვა დარასთან (530 წ.), მაგრამ დამარცხდა კალინიკუმთან გამართულ ბრძოლაში (531 წ.), ასე რომ, ორივე მხარე იძულებული შეიქნა დროებით მაინც დაედო ზავი. მაგრამ სპარსეთის ახალი მეფე ხოსრო ანუშირვანი (531–579 წ.), ენერგიული და პატივმოყვარე მბრძანებელი, იმათ რიცხვს როდი ეკუთვნოდა, ვისც შეიძლება ამნაირ შედეგს დასჯერებოდა. რაკი ხედავდა, რომ ბიზანტიის ყურადღება, უწინარეს ყოვლისა, დასავლეთისაკენ იყო მიმართული და მისი მეტოქის უპირველესი სამრუნავი მსოფლიო ბატონობის მოპოვება გახლდათ, რასაც იუსტინიანე არცა მალავდა, – სპარსეთის მეფე 540 წელს სირიისაკენ დაიძრა და ანგიოქია მოაოხრა; 541 წელს ის შეიჭრა ლაზების ქვეყანაში და პეტრა აიღო; 542 წელს დააქცია კამაგენა; 543 წელს სომხეთში დაამარცხა ბერძნები; 544 წელს კი მესოპოტამია დაარბია. თვით ველისარიონმაც ვერ შესძლო მისი დამარცხება. ბიზანტია იძულებული შეიქნა დაზავება ეთხოვა (545 წ.), რაც შემდეგ არაერთხელ განმეორდა და, ბოლოს, 562 წელს ორმოცდაათი წლით დაიღო ზავი, რომლის თანახმადაც იუსტინიანე ვალდებულებას კისრულობდა ხარკი ეძლია „დიდი მეფისთვის“ და ხელი აეღო ყოველგვარ მკდელლობაზე. სპარსეთის გერიგორიაზე ექადაგა ქრისტიანობა. მართალია, ყოველივე ამის ფასად მან შეინარჩუნა ლაზების ქვეყანა, ძველი კოლხეთი, მაგრამ ამ ხანგრძლივი და დამანგრეველი ომის შედეგად საფრთხე, რომელიც იმპერიას ეშუქებოდა ნაკლებ საშიში როდი გახდა.

ამავე დროს, ევროპაში, ღუნაისპირა საზღვრები ევლარ უძლებდა ბარბაროსების მოწოლას. 540 წელს ჰუნები ცეცხლითა და მახეილით შეიჭრნენ თრაკიაში, ილირიაში, საბერძნეთში, კორინთოს ისთმოსამდე, და ლამის კონსტანტინოპოლს მიაღწენ; 547 და 551 წელს სლავებმა დაარბიეს ილირია, ხოლო 552 წელს თესალონიკეს დაემუქრნენ; 559 წელს ჰუნები კელავე გამოჩნდნენ კონსტანტინოპოლის მისაღვომებთან და ხანში შესული ევლისარიონის სიმამაცემ რის ვაივაგლახით იხსნა დედაქალაქი. ბარბაროსთა სხვა გომეპთან ერთად არენამე გამოჩნდნენ თავგასული ხუნძებიც, მუქარით რომ მოიწვედნენ იმპერიაზე, რა თქმა უნდა, არცერთ ამ შემოსევას არ დაუმყარებია უცხოეთსლთა მეტ-ნაკლებად ხანგრძლივი ბატონობა ბიზანტიაში, მაგრამ ბალკანეთის ნახევარკუნძული მაინც საშინლად გაპარტახებულ იქნა. იმპერიას აღმოსავლეთში ძალიან ძვირად უჯდებადა იუსტინიანეს მიერ დასავლეთში მოპოვებული ბრწყინვალე გამარჯვებები.

თავდაპირველი ღონისძიებები და ღიჟღერებები. — მიუხედავად ამისა, იუსტინიანე ცდილობდა უზრუნველყო ტერიტორიის დაცვა და უსაფრთხოება როგორც დასავლეთში, ისე აღმოსავლეთშიც. დიდი სამხედრო შენაერთების ორგანიზებითა და ყველა საზღვარზე საბრძოლო მიჯნების (limites) დაწესებით, რომლებსაც საგანგებო დანიშნულების რაზმები (limitanei) დარაჯობდნენ, მან ბარბაროსთა თვალწინ აღადგინა ის, რასაც უწინ „იმპერიის საფარს“ (praetentura imperii) უწოდებდნენ. მაგრამ, უწინარეს ყოვლისა, იმპერატორი ცდილობდა საზღვრების გასწვრივ აღემაართა ციხე-სიმაგრეები, რომლებიც კონგრულს უწევდნენ ყველა უმნიშვნელოვანეს სტრატეგიულ პუნქტს და მრავალკეც ბარიერს ქმნიდნენ მომხდურთა გზაზე. მათ მიღმა მდებარე მთელი ტერიტორია, მეტი უსაფრთხოებისათვის, მკვიდრად ნამუნი კომპეებით იყო მოფენილი. ბევრ ადგილას დღესაც შეხედებით ამ დიდებული კომპების ნანგრევებს, კომპებისა, ასობით რომ აღმართულიყვნენ

იმპერიის ყველა პროვინციაში. ისინი არიან უცუქარი მოწმენი იმ გრანდიოზული ძალისხმევისა, რისი წყალობითაც, იუსტინიანემ, პროკოფი კესარიელის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „იხსნა იმპერია“.

და ბოლოს, საომარ მოქმედებათა კვალდაკვალ, ბიზანტიის დიპლომატია ცდილობდა მთელ გარე სამყაროში განემტკიცებინა იმპერიის პრესტიჟი და უზრუნველყო მისი გავლენა. წყალობისა თუ ფულის მარჯვე განაწილებითა და იმპერიის მტრებს შორის განხეთქილების ჩამოგდების უებრო უნარის მეოხებით დიპლომატია ბიზანტიას უქვემდებარებდა მონარქიის შემოზღად მოთარეშე ბარბაროსებს და უვნებელყოფდა მათი შემოსევის საფრთხეს. ქრისტიანობის გაერცელების გზით, ის ბიზანტიის გავლენის სფეროს უმორჩილებდა ბარბაროსთა გომებს. მისიონერთა მოღვაწეობა, რომლებმაც შავი ზღვიდან აბისინიის მეგანსა და საქარის ოაზისებამდე განაერცეს ქრისტიანობა, შუა საუკუნეების ბიზანტიური პოლიტიკის ერთ-ერთ უარსებითეს მომენტად გვევლინება.

ამრიგად, იმპერიამ შექმნა ვასალთა კლიენტურა; მათ რიცხვში შედიოდნენ სირიელი და იემენელი არაბები, ჩრდილო აფრიკელი ბერბერები, სომხეთის მოსაზღვრე ლაზები და ჭანები, პერულები, გეპიდები, ლომბარდები, ღუნაისპირელი ჰუნი და შორეული გალიის ფრანკი მბრძანებლები, გალიისა, რომლის ეკლესიებშიც რომაელთა იმპერატორის მშეგრძელობას შესთხოვდნენ ღმერთს. კონსტანტინოპოლი, სადაც იუსტინიანე სამეიმო შეხვედრებს უწყობდა ბარბაროსთა მბრძანებლებს, მსოფლიოს დედაქალაქი გეგონებოდათ. და თუმცა მსოფიანმა იმპერატორმა თავისი მმართველობის ბოლო წლებში მართლაც დაუშვა სამხედრო უწყებათა დემორგანიზება და გადაჭარბებული მნიშვნელობა მიანიჭა გამაჩანაგებელი დიპლომატიის პრაქტიკას, დიპლომატიისა, რომელიც ფულს ურიგებდა ბარბაროსებს და სახიფათოდ ალაგზნებდა მათ ანგარებას, — ერთი რამ მაინც უეჭველია: ვიდრე იმპერია საკმაოდ ძლიერი იყო და შეუძლო თავი დაეცვა, მისი

დიპლომატია, რომელსაც სამხედრო ძალა უმაგრებდა ზურგს, თანამედროვეთა თვალში კეთილგონიერების, დახვეწილობისა და გამჭრიახობის ჭეშმარიტ სასწაულად ჩანდა. მიუხედავად იმ აურაცხელი მსხვერპლისა, რადაც დაუჯდა იმპერიას იუსტინიანეს უსაზღვრო პაგივმოყვარეობა, თვით მისი მგმობელნიც კი აღიარებდნენ, რომ „დიდსულოვანი იმპერატორის ბუნებრივი მისწრაფება იყო იმპერიის საზღვრების განვრცობა და მისი განდიდება“ (პროკოფი კესარიელი).

IV

იუსტინიანეს შინა მმართველობა

საშინაო მმართველობამ არანაკლებ შეაჭირვა იუსტინიანე, ვიდრე გერიგორიის დაცვამ. მისი ყურადღება მიპყრობილი იყო აღმინისტრაციული რეფორმის შიშართ. მწვავე რელიგიური კრიზისი დაჟინებით მოითხოვდა მის ჩარევას.

საპაწმინდო და აღმინისტრაციული რეფორმა. — იმპერიაში არ ცხრებოდა არეულობა. აღმინისტრაცია მექრთამე და სინდისგარეცხილი იყო; პროვინციებში სილაგაკე და უწესრიგობა სუფევდა; სამართალწარმოება, კანონთა უვარგისობის გამო, თავიდან ვერ იცილებდა თვითნებობასა და მიკერძოებას. ამნაირი მდგომარეობის ერთ-ერთი უმძიმესი შედეგი ის იყო, რომ გადასახადები ძალზე არათანაბრად შემოდიოდა ხაზინაში. იუსტინიანეს მეტისმეტად უყვარდა წესრიგი, ხარბად ესწრაფოდა მმართველობის ცენტრალიზაციას და დაუცხრომლად ბრუნავდა საზოგადო სიკეთისათვის; ამიტომ, ცხადია, ვერ შეურიგდებოდა საქმის ამნაირ ვითარებას. ეგეც არ იყოს, თავისი დიადი მიზანდასახულობისათვის მას გამუდმებით სჭირდებოდა ფული.

ამრიგად, იმპერატორმა ორმაგ რეფორმას მიმართა. იმპერიისათვის „მტკიცე და ურყევი კანონების“ შესაქმნელად მან თავის მინისტრს გრიბონიანეს დიდი საკანონმდებლო შრომა მიჰაძღო. 528 წელს კოდექსის რეფორმისათვის შექმნილმა კომისიამ შეკრიბა და კლასიფიკაციის მიხედვით დააჯგუფა უმთავრესი საიმპერიო დადგენილებანი, რაც გამოექვეყნებინათ პადრიანეს შემდეგ. ეს გახლდათ „იუსტინიანეს კოდექსი“, რომელიც პირველად 529 წელს, ხოლო შემდეგ 534 წელს გამოიცა. მას მოჰყვა „დიგესტები“ თუ „პანდეკტები“, რომლებშიაც 530 წელს შექმნილმა ახალმა კომისიამ თავი მოუყარა II-III საუკუნეების დიდ იურისტთა შრომებიდან ამოკრეფილ ფრაგმენტებს. ასე შეიქმნა „ინსტიტუციები“ (533 წ.), უმარმაზარი შრომა, სტუდენტთათვის განკუთვნილი სახელმძღვანელო, რომელშიაც შეჯამებული იყო ახალი სამართლის საფუძვლები. და ბოლოს, იუსტინიანეს მიერ 534-565 წლებში გამოქვეყნებული განკარგულებების კრებულმა შეაესო Corpus juris civilis სახელწოდებით ცნობილი დიადი ძეგლი.

იუსტინიანე ისე ამაყოფდა ამ დიდი საკანონმდებლო ქმნილებით, რომ ერთხელ და სამუდამოდ აუკრძალა ყველას, ხელი ეხლოთ, ან რაიმე კომენტარები დაერთოთ და, ამრიგად, შეეცვალათ იგი, ხოლო კონსტანტინოპოლის, ბეირუთისა და რომის ახლად რეორგანიზებულ სამართლის სკოლებში იურიდიული განათლების ურყევე საფუძვლად აქცია თავისი კოდექსი. და მართლაც, მიუხედავად ზოგიერთი ნაკლისა და ნაჩქარეობისა, რაც გამეორებებისა და შინაგანი წინააღმდეგობების მიზეზი გახდა, მიუხედავად რომაული სამართლის უმშვენიერესი ძეგლების კოდექსში უხეიროდ დამოწმებული ფრაგმენტებისა, — ეს იყო ჭეშმარიტად დიადი ქმნილება, რომელმაც ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი როლი შეასრულა კაცობრიობის წინსვლის საქმეში. თუ იუსტინიანეს სამართალმა დააფუძნა იმპერატორის აბსოლუტური ძალაუფლება, მანვე შემოინახა და, უფრო გვიან, შუა საუკუნეების სამყაროში

აღმოსაყდრებელ სახელმწიფოს იდეა და სოციალური ორგანიზაციის საწყისები. უგუც არ იყოს, იუსტინიანეს კოდექსმა ახალი ქრისტიანული სული შთაბერა წარმართული რომის მკაცრ სამართალს და, ამრიგად, კანონში ჩართო საყოველთაო სამართლიანობის, მწიგნობრობისა და ადამიანურობისათვის ზრუნვა, რაც უცნობი იყო მანამდე.

ადმინისტრაციისა და სასამართლოს გარდაქმნის მიზნით, იუსტინიანემ 535 წელს გამოაქვეყნა ორი მნიშვნელოვანი განკარგულება, ახალ მოვალეობებს რომ აკისრებდნენ მოხელეებს და უმწიკვლო პატიოსნებას მოითხოვდნენ მათგან ქვეყნის მართვისას. იმავდროულად, იმპერატორმა გააუქმა თანამდებობების გაყიდვა, გაზარდა ხელფასი, დახურა უსარგებლო დაწესებულებები და წესრიგის განსამტკიცებლად ზოგიერთ პროვინციაში გააერთიანა სამხედრო და სამოქალაქო ძალები. ეს იყო რეფორმის დასაწყისი, რომელსაც თავისი შედეგების მიხედვით დიდმნიშვნელოვანი როლი უნდა შეესრულებინა იმპერიის ადმინისტრაციულ ისტორიაში. იუსტინიანემ გარდაქმნა დედაქალაქის სასამართლო ადმინისტრაცია და პოლიცია; მთელ იმპერიაში ის ახორციელებდა ფართო მასშტაბის სამოგადოებრივ სამუშაოებს; მისი ბრძანებით გაჰყავდათ გზები, აგებდნენ ხიდებს, აკვედუკებს, აბანოებს, თეატრებს, ეკლესიებს და არნახული ჟუჟუნებით ამკობდნენ და აღადგენდნენ 532 წლის ამბოხებით ნაწილობრივ დაზარალებულ კონსტანტინოპოლს. დასასრულ, სწორი ეკონომიური პოლიტიკის წყალობით, იუსტინიანემ მიაღწია იმას, რომ იმპერიაში ფართო გასაქმანი მიეცა მრეწველობას და ეაჭრობას;¹ იმპერატორი, თავისი ჩვეულებისამებრ, იკვებნიდა, „ჩემი დიდებული ღვაწლით ხელახლა აუყავავე სახელმწიფო“. მაგრამ

¹ სწორედ იუსტინიანეს მმართველობისას, დაახლ. 557 წელს, ორმა ბერმა ჩინეთიდან ჩამოიტანა აბრეშუმის ჭიის გამრავლების საიდუმლო, რამაც აბრეშუმის წარმოების საშუალება მისცა სირიას და ნაწილობრივ გაათავისუფლა ბიზანტია სამღვარგარეთული იმპორტისაგან.

სინამდვილეში, იმპერატორის კეთილი ზრახვის მიუხედავად, ადმინისტრაციული რეფორმა ჩაფლავდა. უმარამაზარმა ხარჯებმა და, აქედან გამომდინარე, უულის მუდმივმა ნაკლებობამ განაპირობა უსასტიკესი სახაზინო გირანიის დამყარება, რამაც გამოიწვია იმპერია და სილაგაკის პირას მიიყვანა იგი. დიდმა რეფორმატორულმა ძალისხმევამ საბოლოოდ მხოლოდ ის შედეგი გამოიღო, რომ 541 წელს, ეკონომიური მოსაზრებით, გაუქმებულ იქნა კონსულატი.

რელიგიური პოლიტიკა. — დანარჩენი იმპერატორებისა არ იყოს, რომლებიც კონსტანტინეს შემდეგ ავიდნენ ტახტზე, იუსტინიანეც აქტიურად ერეოდა საეკლესიო საქმეებში, როგორც სახელმწიფო ინტერესების გულისთვის, ისე საღვთისმეტყველო პაექრობისადმი თავისი სიყვარულის გამო. უკეთ რომ წარმოეჩინა თავისი საღვთისმოსაო გულმოდგინება, იმპერატორი დაუნდობლად სდევნიდა მწვალებლებს. 529 წელს მან ბრძანა დაეხურათ ათენის უნივერსიტეტი, სადაც ფარულად ჯერ კიდევ რჩებოდა რამდენიმე წარმართი მასწავლებელი, და ღვთის რისხვად მოეწოდებინა განდგომილებს. უგუც არ იყოს, ის მარჯვედ მართავდა ეკლესიას, როგორც მბრძანებელი, და მფარველობისა და წყალობის სანაცვლოდ, რასაც არასოდეს აკლებდა მას, საკუთარ ნებას დესპოტური სიგლახეით ახვევდა თავზე და თავის თავსაც აშკარად უწოდებდა „იმპერატორსა და მღვდელს“. მიუხედავად ამისა, არაერთხელ ჩაეზარდებოდა გასაჭირში და არც ის სცოდნია, თუ რა გზას დასდგომოდა. იმისათვის, რომ დასავლეთში წარმატებისათვის მიეღწია, აუცილებლად უნდა შეენარჩუნებინა უკვე ჩამოყალიბებული კავშირი პაპიმთან, ხოლო აღმოსავლეთში პოლიტიკური და მორალური ერთიანობის აღსადგენად უნდა დაედო მრავალრიცხოვანი მონოფიზიტები, რომელთა გაელენაც ძალზე დიდი იყო ეგვიპტეში, სირიაში, მესოპოტამიასა და სომხეთში. იმპერატორმა ხშირად არც კი იცოდა, რა გადაწყვეტილება მიეღო, ან ვისთვის

დაეჭირა მხარი: რომისთვის, რომელიც განდგომილთა დასჯას მოითხოვდა, თუ თეოდორასათვის, რომელიც ურჩევდა, კელაუ დაბრუნებოდა ერთიანობის გენონისა და ანასტასისეულ პოლიტიკას, და მისი მერყევი ნება ცდილობდა, ყოველგვარ წინააღმდეგობათა მიუხედავად, მყარი ნიადაგი მოეპოვებინა ურთიერთგაგებისათვის და ამ წინააღმდეგობათა შერიგების საშუალებისთვისაც მიეკვლია. თანდათანობით, რომის საამებლად, მან ნება დართო კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრებას (536 წ.), შეეზღუდებინა განდგომილნი, დევნა დაუწყო მათ (537–538 წ.) და თავს დაესხა ეგვიპტეს, განდგომილთა ამ მძლავრ ციგადელს; თეოდორას საამებლად კი თავიანთი ეკლესიის აღდგენის საშუალება მისცა მონოფიზიტებს (543 წ.) და შეეცადა, კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრებაზე (553 წ.) არაპირდაპირ მაინც დაეგმო ბინებინა პაპისათვის ქალკედონის საეკლესიო კრების გადაწყვეტილებანი. ოც წელზე მეტი ხნის მანძილზე (543–565 წ.), მთელ იმპერიას ალელვებდა და დასავლეთის ეკლესიაში განხეთქილებას უწყობდა ხელს ეგრეთწოდებული „სამი თავის საქმე“¹; თუმცა მას არც აღმოსავლეთისათვის მოუგანია სიმშვიდე. იუსტინიანეს სიშმაგემ და მძევინებარებამ, რაც მისი მტრების წინააღმდეგ იყო მიმართული (იმპერატორის ყველაზე სახელგანთქმული მსხვერპლი გახლდათ პაპი ვიგილიუსი), არავითარი სასარგებლო შედეგი არ გამოიღო. ერთიანობისა და სჯულშემწყნარებლობის პოლიტიკა, რასაც იმპერატორს ურჩევდა თეოდორა, უეჭველად წინდახედული და გონიერული იყო. იუსტინიანეს უმტკიცობამ და მოდავე მხარეთა შორის გამუდმებულმა რყევამ, მისი კეთილი მრახვის მიუხედავად, მხოლოდ ეგვიპტისა და სირიის სეპარატის-

¹ სახელწოდება წარმოსდგება იქიდან, რომ პაექრობა სამი თეოლოგის – თეოდორე მოპსუესტელის, თეოდორიგე კვირელისა და იბას ელესელის შრომებიდან ამოკრეული ფრაგმენტებზე იყო დაფუძნებული. მათი მოძღვრება მოიწონა ქალკედონის საეკლესიო კრებამ, მაგრამ იუსტინიანემ მონოფიზიტების გულის მოსაგებად დააგმობინა ეკლესიას.

ტული გენდენციების ზრდა და იმპერიის მიმართ მათი ნაციონალური მძულვარების გამძაფრება გამოიწვია.

V

ბიზანტიური სიმშვიდის VI საუკუნეში

ბიზანტიური ხელოვნების ისტორიაში იუსტინიანეს მმართელობა მთელი ეპოქის აღმნიშვნელია. ნიჭიერი მწერლები და ისტორიკოსები, როგორც მაგალითად, პროკოფი და აგათია, იოანე ეფესელი თუ ევაგრე, პავლე სილენციარისისნაირი პოეტები და ლეონტი ბიზანტიელის სადარი ღვთისმეტყველები ბრწყინვალედ აგრძელებდნენ კლასიკური ბერძნული ლიტერატურის ტრადიციებს, და სწორედ VI საუკუნის გარიჟრაჟზე რომანოზ ტაქტილმომღერალმა – „მელოდიების მეფემ“ შექმნა რელიგიური პოეზია, ბიზანტიური სულის ყველაზე მშვენიერი და შესაძლოა, ყველაზე ორიგინალური გამოვლინება. კიდევ უფრო ღირსშესანიშნავი გახლდათ სახვით ხელოვნებათა ბრწყინვალეობა. ამ დროს კონსტანტინოპოლში დასრულდა თანდათანობითი ევოლუცია, ორი საუკუნის მანძილზე რომ მზადდებოდა აღმოსავლეთის ადგილობრივ სკოლებში. და რაკი იუსტინიანეს უყვარდა აღმშენებლობითი საქმიანობა და ახერხებდა კიდევ სახელგანთქმული ოსტატები მოეძებნა თავის მიზანდასახულობათა განსახორციელებლად, ოსტატები, რომლებსაც ამოუწურავ სახსრებს სთავაზობდა და არც საჭირო მასალას აკლებდა, ამიგომაც VI საუკუნის ძეგლები – განსწავლულობის, სითამამისა და ღიღებულების ეს ჭეშმარიტი სასწაული – თავიანთი სრულყოფილებით ბიზანტიური ხელოვნების მწვერვალებად გვევლინებიან.

ხელოვნება არასოდეს არ ყოფილა უფრო მრავალფეროვანი, უფრო ნაყოფიერი და უფრო თავისუფალი; VI საუკუნეში ჩვენ ვხედავთ ყველა არქიტექტურულ სტილსა თუ პრინციპს, ნაგებო-

ბათა ყოველწაირ გიჰს – რავენის წმიდა აპოლინარიუსისა თუ სალონიკის წმიდა დიმიტრის ბაზილიკებს; წმიდა სერგის, კონსტანტინოპოლის ბაქუსისა თუ რავენის წმიდა ვიგალიუსის ეკლესიებს, რომელთა გეგმაც მრავალკუთხედსა ქმნის; ჯერის ფორმის მქონე ნაგებობებს, რომლებიც ხუთი გუმბათით გვირგვინდება, როგორცაა, მაგალითად, წმიდა მოციქულთა ეკლესია; წმიდა სოფიოს ტაძრის გიჰის არქიტექტურულ ნაგებობებს, ტაძრისა, რომელიც 532-537 წლებში იქნა აგებული და რომლის ავგორებადაც ანთიმოზ გრალელი და ისიდორე მილეტელი გვევლინებიან; თავისი ორიგინალური გეგმის, მსუბუქი, თამამი და მუსტად გათვლილი სტრუქტურის, წონასწორობის მახვილგონივრულად მიკვლეული კომბინაციებისა და ნაწილთა პარმონიული ურთიერთშერწყმის წყალობით ეს ტაძარი დღემდე ბიზანტიური ხელოვნების სწორუპოვარ შედეგად რჩება. მარჯვენ შერჩეული მრავალფეროვანი მარმარილო, ნატიფად ნაძერწი სკულპტურები, ცისფერსა თუ ოქროსფერ ფონზე მოციაგე მოზაიკური სამკაულები თვით დღესაც კი უებრო ბრწყინვალეობით წარმოგვიჩენს ამ ნაგებობათა ინტერიერს, მიუხედავად იმისა, რომ წმიდა მოციქულთა ეკლესიაში მოზაიკა ჩამოშლილია, ხოლო წმიდა სოფიოს ტაძარში ოდნავ თუღა შეიმჩნევა თურქული მოხატულობის ქვეშ. პარენკოსა თუ რავენის ეკლესიების, ისევე როგორც სალონიკის წმიდა დიმიტრის ეკლესიის განსაცვიფრებელ სამკაულთა დღემდე შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით ჩვენ შეიძლება გარკვეული წარმოდგენა მაინც შეგვექმნას მათ ოდინდელ სინაგიფზე. ყველაფერი – საიუველირო ნაწარმი, ქსოვილები, სპილოს ძვლის ნაკეთობანი, ხელნაწერები – ჩვენ გვივლენს იმნაირ სიუხეს და ფუფუნებას, თვალისმომჭრელ ბრწყინვალეობას თუ საზემო სიდიადეს, რითაც აღბეჭდილია ახალი სტილის დაბადება. აღმოსვლეთისა და ანგიკური გრადიციების ერთობლივი ზემოქმედებით, იუსტინიანეს ეპოქის ბიზანტიურმა ხელოვნებამ თავის ოქროს ხანაში შედგა ფეხი.

თუ მთლიანად განვიხილავთ იუსტინიანეს მმართველობას, შეუძლებელია არ ვაღიაროთ, რომ მან შესძლო მოკლე ხანში დაებრუნებინა იმპერიისათვის მისი ოდინდელი სიდიადე. და მაინც, იბადება კითხვა: ხომ არ იყო ეს სიდიადე უფრო მოზვენებითი, ვიდრე რეალური, და იმპერატორის დიდმა დაპყრობითმა ომებმაც, რომლებმაც შეაჩერეს აღმოსავლეთ იმპერიის ბუნებრივი განვითარება და ერთი კაცის უსაზღვრო პატივმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად დაწრიგეს მისი ძლიერება, მეტი ბოროტება ხომ არ მოუგანა ქვეყანას, ვიდრე სიკეთე? იუსტინიანეს ქველა წამოწყებაში გამუდმებით შეინიშნებოდა განსაცვიფრებელი არათანაზომადობა დასახულ მიზანსა და მისი მიღწევის სამუალებებს შორის. ფულის ნაკლებობა ის უკურნებელი სენი გახლდათ, რომელიც ერთავად ღრღნიდა და განუხორციელებელს ხდიდა ყველაზე ბრწყინვალე მიზანდასახულობებსა და თავისთავად სანაქებო ზრახვებს. ამიგომაც იყო, რომ სულ უფრო მეტად მძაფრდებოდა სახაზინო გირანია, რამაც ბოლოს თავის უკიდურეს ღლერს მიადწია, და რაკი ხანში შესული იუსტინიანე თავისი მმართველობის უკანასკნელ წლებში სულ უფრო და უფრო ხშირად ანდობდა ბედისწერის ქინიან თამაშს ქვეყნის საჭესა თუ სადაეეს, ამიგომ, როცა ოთხმოცდამედი წლის იმპერატორი გარდაიცვალა (565 წელს), მონარქიის მდგომარეობა მართლაც რომ საგალალო იყო, როგორც ფინანსური, ისე სამხედრო თვალსაზრისითაც. იმპერიის ყველა საზღვარს საშინელი საფრთხე ემუქრებოდა; ქვეყნის შიგნით სახელმწიფო ძალაუფლება აშკარად უმწეო და უილაჯო იყო: პროვინციებში – ფეოდალური საკუთრების უზვეულო ზრდის შედეგად, დედაქალაქში კი – მწვაწეებისა და ლურჯების გაუთავებელი ქიშპობის გამო. ყველგან არნახული სილაგაკე სუფევდა და თანმედროვენი გაოგნებულნი

ეკითხებოდნენ თავიანთი თავს, სად გაქრა რომაელთა სიმდიდრეო. პოლიტიკის შეცვლა გარდუვალი გახდა, მაგრამ ეს ძალზე რთული და სახიფათო საქმე იყო. მისი აღსრულება ბედმა იუსტინიანეს მემკვიდრეებს – განსვენებული იმპერატორის ძმისწულს იუსტინე II-ს (565–578 წ.), გიბერიუსსა (578–582 წ.) და მავრიკიოსს (582–602 წ.) არგუნა წილად.

მათ მტკიცე საფუძველი ჩაუყარეს ახალ პოლიტიკას. იუსტინიანეს მემკვიდრეებმა ზურგი აქციეს დასავლეთს, სადაც ლანგობარდების შემოსევამ (568 წ.) იტალიის ნახევარი დააკარგვინა იმპერიას, და, აფრიკისა და რავენის ეპარქიების დაარსების გზით, საკმაოდ მტკიცე დაცვის ორგანიზებას დასჯერდნენ, რამაც საშუალება მისცა სამივეს, აღმოსავლეთისათვის მიეპყროთ ყურადღება და უფრო შეურიგებელი პოზიცია დაეკავებინათ იმპერიის მტრების მიმართ. მათ მიერ განხორციელებული არმიის სარეორგანიზაციო ღონისძიებების შედეგად, სპარსეთთან ომი, რომელიც 572 წელს განახლდა და 591 წლამდე გაგრძელდა, იმპერიისათვის ხელსაყრელი ზავით დასრულდა, რომლის ძალითაც სპარსეთმა ბიზანტიას დაუთმო მისი კუთვნილი სომხეთი.

ევროპაში კი, მიუხედავად იმისა, რომ ხუნდებმა და სლავებმა საშინლად დაარბიეს ბალკანეთის ნახევარკუნძული, ხელთ იგდეს ღენაის პირას აღმართული ციხე-სიმაგრეები, გარს შემოურგყნენ თესალონიკეს, კონსტანტინოპოლს დაემუქრნენ (591 წ.) და დიდი ხნითაც კი დამკვიდრდნენ ნახევარკუნძულზე, – რამდენიმე ბრწყინვალე გამარჯვების შედეგად ბრძოლის ველი საზღვარს მიღმა იქნა გადატანილი და ბიზანტიის ლაშქარმა თვით გისას მიაღწია (601 წ.).

საუბედუროდ, შინაგანმა კრიზისმა ყველაფერი წყალში ჩაყარა. იუსტინიანე უკიდურესი სიმკაცრით ახორციელებდა აბსოლუტური ძალაუფლების პოლიტიკას; მისი სიკვდილის შემდეგ არისტოკრატებმა ხელახლა წამოიყი თავი, პროვინციებში გაძლიერდა სეპარატისტული ტენდენციები, გამწვავდა ცირკის

პარტიების შუღლი, და რაკი ხელისუფლებას არ შეეძლო ფინანსური მდგომარეობის გამოსწორება, უკმაყოფილება სულ უფრო და უფრო იმრდებოდა, რასაც ხელს უწყობდა ადმინისტრაციული ქაოსი და სამხედრო ამბოხებანი. რელიგიურმა პოლიტიკამ კიდევ უფრო გაამძაფრა საყოველთაო მღელვარება. ხანმოკლე მცდელობის შემდეგ, რაც მიზნად ისახავდა სჯულშემოწმარებლობითი პოლიტიკის განხორციელებას, კვლავ დაიწყო მწვალებლების სასტიკი დევნა. მართალია, მავრიკიოსმა ბოლო მოუღო მათ დევნას და შევიწროებას, მაგრამ კონფლიქტმა, რომელმაც თავი იჩინა მსოფლიო მღვდელთმთავრის გიგულზე მეოცნებე კონსტანტინოპოლის პატრიარქსა და პაპ გრიგოლ დიდს შორის, უკიდურესად გაამწვავა დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ოდინდელი მტრობა. თავისი უღაო ღირსებების მიუხედავად, მავრიკიოსი, მისი მკაცრი ეკონომიური პოლიტიკის გამო, ძალზე არაპოპულარული იყო ხალხში. პოლიტიკური ძალაუფლების შესუსტებამ ხელი შეუწყო სამხედრო გადატრიალების წარმატებით დაგვირგვინებას, რამაც გახტმე აიყვანა ფოკა (602 წ.).

ახალ მბრძანებელს, გლუსა და უბირ ჯარისკაცს, მხოლოდ გეროლის მეშვეობით თუ შეეძლო ძალაუფლების შენარჩუნება (602–610 წ.), რითაც საბოლოოდ გააპარტახა მონარქია. ხოსრო II-მ, რომელმაც გადაწყვიტა შური ეძია მავრიკიოსის გამო, ომი განაახლა; სპარსელებმა დაიპყრეს მესოპოტამია, სირია და მცირე აზია. 608 წელს ისინი უკვე ქალკედონში, კონსტანტინოპოლის კარიბჭესთან იყვნენ. ქვეყნის შიგნით ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ ამბოხებები, შეთქმულებები და შინააშლილობანი. მთელი იმპერია მოუთმენლად მოელოდა მხსნელს. ის აფრიკიდან მოვიდა. 610 წელს კართაგენის ეპარქიოსის ვაჟმა ირაკლიმ დაამხო ფოკა და ახალი დინასტია დაარსა. თითქმის ნახევარსაუკუნოვანი არეულობის შედეგ ბიზანტიას კვლავ მოეწვინა ლიდერი, რომელსაც შეეძლო მტკიცე ხელით წარემართა მისი ბედ-ილბალი. მაგრამ ამ ნახევარი საუკუნის მანძილზე ბიზანტია მაინც თანდათან

უბრუნდებოდა აღმოსავლეთს. იმპერიის აღმოსავლურ ყაიდაზე გარდაქმნა, რაც ღროებით შეწყვიტა იუსტინიანეს ხანგრძლივმა მმართველობამ, ახლა უკვე სასწრაფოდ უნდა დამთავრებულიყო.

თავი III

ირაკლის ღინასტია. არაბთა შემოსევის საფრთხე
და იმპერიის გარდაქმნა VII საუკუნეში
(610–717)

I. იმპერიის აღდგენა ირაკლის მიერ. – II. არაბთა შემოსევის საფრთხე. – III. რელიგიური პოლიტიკა და დასავლეთი. – IV. იმპერიის გარდაქმნა VII საუკუნეში. – V. ირაკლის ღინასტიის დასასრული და იმპერიის დეკლანსი (685–717 წ.).

ბიზანტიის ისტორიაში VII საუკუნე ერთ-ერთი ყველაზე პირქუში პერიოდია. ესაა მძიმე კრიზისის ეპოქა, ის გადამწყვეტი მომენტი, როცა თვით იმპერიის არსებობა სათუო ხდება. გამოფიტულსა და ძალადაწრეგულ იმპერიას გარედან საშინელი საფრთხე ემუქრება, ჯერ – სპარსელების, ხოლო შემდეგ – კიდეც უფრო საშინელი – არაბების მხრივ. შიგნით სრულდება ძირეული გარდაქმნა, რომელიც ახალ იერს ანიჭებს ბიზანტიის საზოგადოებას და სახელმწიფოს. მანამდე, ყველაფრის მიუხედავად, მონარქია კვლავ რჩებოდა რომის მსოფლიო იმპერიად. ლათინური სახელმწიფოს ოფიციალური ენა იყო და რომაული გრადიცია უცვლელად ინარჩუნებდა ჯერ კიდევ რომში ფორმირებულ წოდებებსა თუ თანამდებობებს. VIII საუკუნის დამდეგს კი, პირიქით, ყალიბდება პირწმინდად ბიზანტიური იმპერია, რომლის მთელი ძალმოსილება კონსტანტინოპოლის ირგვლივ კონცენტრირებული, ხოლო მისი არსი სულ უფრო და უფრო აღმოსავლური ხდება.

იმ დროისათვის, როცა ირაკლი (610–641 წ.) გახტვით ავიდა, იმპერიის მდგომარეობა თითქმის უიმედო ჩანდა. სპარსელები ყოველ წელიწადს ახალ-ახალ წარმატებებს აღწევდნენ: 612 წელს მათ აიღეს ანგიოქია, აპამეა და კესარია; 614 წელს – დამასკო; 615 წელს ისინი იერუსალიმში შეიჭრნენ, საიდანაც კტესიფონში გადაიტანეს წმიდა ჯვარი და ყველაზე უფრო სახელგანთქმული ქრისტიანული რელიქვიები; 617 წელს მათ დაიპყრეს ეგვიპტე და ამიაში ქალკედონს მიაღწიეს. იმავდროულად, კონსტანტინოპოლის კარიბჭესთან გამოჩნდნენ ხუნები (619 წ.). ლანგობარდებმა დაიპყრეს იგალიის ბოგიერთი ოლქი და იმპერიამ საბოლოოდ დაკარგა თავისი სამფლობელოები ესპანეთში. ამდენი უბედურებით დათრგუნეული და სასომხდელი ირაკლი ერთხანს იმასაც კი ფიქრობდა, რომ კონსტანტინოპოლი მიეგოვებინა და აფრიკაში გადაეტანა სახელმწიფოს დედაქალაქი. მაგრამ პაგრიარქმა სერგიუსმა, ამ მტკიცე და ენერგიულმა კაცმა, ვისი გავლენაც აშკარად ატყვია ირაკლის მიერ პოლიტიკურ მოღვაწეობას, ბოლოს მაინც შესძლო იმპერატორის გამხსნევა; ასე რომ, მეტისმეტად მგრძნობიარე და ნერვიულმა ირაკლიმ, ვის სულშიაც ბობოქარ აღგზნებას ანამდევდა ენაცვლებოდა სასოწარკვეთა, გულმხურვალე რწმენით აღსავსე და დაუოკებელი სურვილით ანთებული, შური ეძია სპარსელებზე მათ მიერ შეზღაღული და შეგინებული ქრისტიანობის გამო, ამასთანავე მხნე მეომარმა და გამჭრიახმა მხედართმთავარმა, კვლავინდებურად მოიკა ძალი. პაგრიარქმა საეკლესიო საგანძური გადასცა მას. ირაკლიმ განსაკუთრებული გულმოდგინებით ხელახლა შექმნა არმია. 622 წელს ის უკვე მზად იყო სალაშქროდ.

ექვსი წლის მანძილზე იმპერატორს აღარ ახსოვდა აღარაფერი; არც იმ მრისხანე იერიშისთვის მოუქცევია დიდი

ქურადლება, კონსტანტინოპოლის წინააღმდეგ ერთობლივად რომ წამოიწყეს სპარსელებმა და ხუნებმა (626 წ.); ის მგრის გერიგორიაზე, ამერბაიჯანში (623 წ.) და სპარსეთის სომხეთში (625 წ.) ებრძოდა „დიდი მეფის“ ლაშქარს; გაიმარჯვა ნინევიასთან (627 წ.), კტესიფონის გალავანთან (628 წ.) და ლეგენდის გმირად იქცა, როგორც პირველი ჯვაროსანი. ხოსრო II-ის სიკვდილმა (628 წ.) და ამის შემდეგ დაწყებულმა აჯანყებამ აიძულა სპარსელები მათთვის დამამცირებელ ზავს დათანხმებოდნენ, რომლის ძალითაც ისინი ხელს იღებდნენ მათ მიერ დაპყრობილ მთელ გერიგორიაზე და, უწინარეს ყოვლისა, უკანვე აბრუნებდნენ წმიდა ჯვარს, რომელიც ირაკლიმ დიდი ზარ-ზეიმით ჩაიტანა იერუსალიმს (629 წ.).

ამ შთამბეჭდავი გამარჯვებების შემდეგ ირაკლიმ სცადა თავისი რელიგიური პოლიტიკის მეშვეობით შინაგანი ერთიანობა დაებრუნებინა იმპერიისათვის. სირიელი და ეგვიპტელი მონოფიზიტების მოსამხრობად, ის პაგრიარქ სერგიუსსა და კვირის ილექსანდრიელთან ერთად შეუდგა შემრიგებლური ფორმულის შემუშავებას, რასაც მართლმადიდებლობის წიაღში უნდა დაებრუნებინა განდგომილი. აქედან იღებს დასაბამს მონოთელიტური მოძღვრება, რომელსაც იმპერატორი განსამღვრავს სარწმუნოების გადმოცემისას, რაც ცნობილია „ეკთესისის“ (638 წ.) სახელწოდებით. ამ გზით ის ცდილობდა რომის ეკლესიასთან შეერიგებინა მონოფიზიტები.

ამ ძალისხმევის შედეგად იმპერიის ერთობა კვლავ აღდგენილი ჩანდა: მისი პრესტიჟი ხელახლა განმტკიცდა აღმოსავლეთში და, ქრისტეს სჯულზე სერბებისა და ხორვატების მოქცევის შედეგად, მისი გავლენაც კვლავინდებურად გავრცელდა ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილო-დასავლეთით.

მაგრამ ეს გარეგნული ბრწყინვალება ცუდად მალავდა შინაგან სიმწირეს. ფინანსური მდგომარეობა სავალალო იყო; სეპა-

რაგისგული ტენდენციები, რამაც ასე შეუწყო ხელი სპარსელთა წარმატებას, კელაღინდებურად მძლავრობდა პროვინციებში.

არაბების შემოსევამ რამდენიმე წელიწადში გააქარწყლა იმპერატორის გამარჯვებათა ყველა შედეგი, ხოლო მისი რელიგიური პოლიტიკა, იმავდროულად, ხანგრძლივი უთანხმოებისა და მწვავე კონფლიქტების სათავედ იქცა.

II

არაბთა შემოსევის საშრობა

VII საუკუნის დასაწყისი დიდი მოვლენით – ისლამის დაბადებით აღინიშნა. ოცი წლის განმავლობაში, უჩვეულო ექსპანსიის შედეგად, ახალმა რელიგიამ აღმოსავლური სამყაროს უმარაგარი ნაწილი მოიცვა და სპარსეთისა და ბიზანტიის ხარჯზე ოქსუსის ნაპირებიდან დიდი სირგიის სანაპირომდე გავრცელდა.

634 წელს ხალიფა ომარის ლაშქარი სირიაში შეიჭრა. ბიზანტიელთა არმიამ მარცხი იწვნია აგნადინთან (634 წ.); დამასკო არაბებმა იგდეს ხელთ (635 წ.); იარმუკის დანგრევამ (636 წ.) აიძულა ირაკლი სამუდამოდ გამოსთხოვებოდა სირიას. ეგეც არ იყოს, ბერძნების მოძულე მოსახლეობა სასწრაფოდ გადადიოდა გამარჯვებულის მხარეზე. იერუსალიმი 637 წელს დანებდა არაბებს, ანტიოქია – 638 წელს. შემდეგ მესოპოტამიისა (639 წ.) და ეგვიპტის ჯერი დადგა, რომელიც ამირმა ორ წელიწადში (640–642 წ.) დაიპყრო, ისე, რომ დიდ წინააღმდეგობას არ შეხვედრია. ხანდაზმული და დასნეულებული ირაკლი სასოწარკვეთილი გარდაიცვალა. მისი მემკვიდრის კონსტანტი II-ის მმართველობისას (642–668 წ.) ბედი კელაღ არაბებს უღიმოდა. კირენაიკა და გრიპოლიტანია მათ ხელში გადავიდა (642–643 წ.); 647 წელს არაბებმა პირველად დალაშქრეს ჩრდილო აფრიკა; მათ დაარბიეს მცირე აზია (651 წ.) და დაიპყრეს სომხეთი (653 წ.); ბოლოს, სამხედრო ფლოტი შექმნეს და აღმოსავლეთის ზღვებზე ბიზანტიელთა პე-

გემონიას დაემუქრნენ. არაბებმა დაიმორჩილეს კიპროსი (649 წ.), დაარბიეს როდოსი (654 წ.) და ლიკიის ნაპირებთან სასტიკად დაამარცხეს ბიზანტიელთა ესკადრები, რომლებსაც თავად იმპერატორი სარდლობდა (655 წ.). საფრთხე თვით კონსტანტინოპოლს დაემუქრა და კონსტანტი II, რომელიც აღმოსავლეთის უკვე დაკარგულად თვლიდა, იძულებული იყო დასავლეთში გაეტარებინა სიცოცხლის უკანასკნელი წლები (663–668 წ.).

ამან საქმე შეუმსუბუქა ომიად ხალიფებს, რომლებიც 660 წლიდან განაგებდნენ დამასკოს. აქედან მოყოლებული, არაბები ყოველწლიურად თავს ესხმოდნენ და აოხრებდნენ მცირე აზიას. 668 წელს მუსულმანებმა ქალკედონს მიაღწიეს. იმავდროულად, მათ განაახლეს დასავლეთში თავდასხმა, ჩრდილო აფრიკაში გაიარებდნენ, სადაც დაარსეს კაირუანი (669 წ.) და სიცილიას დაემუქრნენ. ბოლოს, მთელი ძალების დაძაბვით შეეცადნენ იერიში მიეგანათ კონსტანტინოპოლზე. მაგრამ ახალი იმპერატორი კონსტანტინე IV (668–685 წ.) ენერგიული მბრძანებელი იყო. მთელი ხუთი წლის განმავლობაში (673–678 წ.) არაბები ზღვის მხრიდანაც და ხმელეთიდანაც გარს ადგნენ კონსტანტინოპოლს, მაგრამ ალენით კი ვერ აიღეს.

ბიზანტიელთა ფლოტმა, რომელსაც ახლად გამოგონებულმა ბერძნულმა ცეცხლმა გადამწყვეტი უპირატესობა მოუპოვა, ექვემდებარებოდა მუსულმანთა ესკადრები და სილევმის გაღლებში გამანადგურებელი დარცხმვა აგებდა მათ. ხმელეთზე კი ხალიფას ლაშქარმა ასეთივე მარცხი იწვნია აზიაში. მოავია იძულებული შეიქნა ზავი ეთხოვა (678 წ.). ისლამის პირველი შემოგება მოკერიებულ იქნა. კონსტანტინე IV-ს შეეძლო ეამაყა თავისი საქმით. იმპერიის პრესტიჟი კელაღ ისეთნაირად ამაღლდა, რომ ბიზანტიის ყველა მეგობრე იძულებული გახდა ქედი მოეხარა მის წინაშე. „და დიდმა სიმშვიდემ – ამბობს ქრონიკი თეოფანე, – დაისადგურა აღმოსავლეთში და დასავლეთში“.

III

რელიგიური პოლიტიკა და დასავლეთი

იმპერატორმა იმავდროულად აღადგინა მშვიდობა ეკლესიაშიც.

ირაკლის რელიგიურ პოლიტიკას მძიმე შედეგი მოჰყვა. მონოთელიზმმა აფრიკასა და იტალიაში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია, რასაც მოწმობდა კართაგენისა (646 წ.) და რავენის (650 წ.) ეკპარქოსების ამბოხება იმპერატორის წინააღმდეგ, იტალიის მოსახლეობის მტრული განწყობილება, რაც დღითიდღე სულ უფრო მეტად მძაფრდებოდა, და რომის პაპების შეურიგებელი ოპოზიცია. მღელვარების დასაშოშმინებლად კონსტანტი II-მ ამაოდ გამოაქვეყნა ედიქტი, ეგრეთწოდებული „გიპოსი“ (648 წ.); ამაოდ ბრძანა, დაეპატიმრებინათ და მსჯავრი დაედოთ პაპ მარტინუს I-სათვის (635 წ.), ამაოდ ეწვია დასავლეთს. მართალია, რომი იძულებული შეიქნა ქედი მოედრიკა, მაგრამ ყოველივე ამან საშუალება მისცა ლანგობარდებს, რამდენიმე ოლქი კიდევ ჩაეგდოთ ხელში. კონსტანტინე IV მიხვდა, რომ აუცილებელი იყო ახალი პოლიტიკა. ეგვიპტისა და სირიის დაკარგვა ამიერიდან სრულიად ფუჭს ხდიდა მონოფიზიტების შემოირიგების მცდელობას; რელიგიური თანხმობის აღდგენა და რომთან კავშირი კი იმპერატორს იმედს აძლევდა, რომ დაუყოვნებლივ შემოუერთებდა იმპერიას იმას, რაც ჯერ კიდევ რჩებოდა იტალიაში, და საიმისოდაც მოიყვლიდა, რომ სამხედრო საქმისა და პოლიტიკისათვის მიეძღვნა თავი.

ამიგომაც კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე (680-681 წ.), რომელიც მიზნად ისახავდა რელიგიური ერთობის აღდგენას, პაპიზმთან სრული თანხმობით დაჰგმო მონოთელიტური ერესი და დაამკვიდრა მართლმადიდებლობა.

ეს დიდი წარმატება იყო. 685 წლისათვის, როცა გარდაიცვალა კონსტანტინე IV, კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ იმპერიაში თავი დააღწია კრიზისს. რა თქმა უნდა, ამ კრიზისიდან ის

ძალზე დაპაგარავებული და დაკნინებული გამოვიდა, ხოლო მის ეკონომიურ ძლიერებას ძირი ჰქონდა გამოთხრილი ეგვიპტის დაკარგვის შედეგად, რომლის მარცვლეულიც იმპერიისათვის ერთ-ერთ საარსებო საშუალებას წარმოადგენდა. არანაკლებ საეკლასიო იყო სირიის დაკარგვა, რომლის მრავალდარგოვანი მკწარმეობა იმპერიის სიმდიდრის ერთ-ერთი ძირითადი წყარო გახლდათ, ისევე როგორც ალექსანდრიის, ლაზის, ბეირუთისა და ანტიოქიის ნავსადგურების, გაცხოველებულ სავაჭრო ურთიერთობათა ამ უმნიშვნელოვანესი ცენტრების გარეშე დარჩენა. ეგვიპტე იყოს, პორიზონგი ახალმა საავდრო ღრუბელმა ჩამოაბნელა: 670 წელს ბულგარელებმა დუნაი გადმოლახეს და მდინარის სისაპირო ზოლსა და ბალკანეთს შორის დასახლდნენ. მაგრამ საერთოდ, იმპერიამ შესძლო წინ აღდგომოდა ისლამის გააფთრებულ იერიშს; ტერიტორიის დაკვა შესაძლო გახდა დიდი აღმოსავლეთის რეფორმის წყალობით, და იმპერია, უფრო მჭიდროდ შეკრული, უფრო ერთგვაროვანი, აღმოსავლური სეპარატისმის საფრთხისაგან თავდახსნილი და დასავლეთის მკვდარი ტერიტორიისაგან თავისუფალი (698 წელს მან დაკარგა აფრიკა, ისევე როგორც უფრო ადრე – ესპანეთი და იტალიის ნახევარი) ჯერ კიდევ მძლავრ და სიცოცხლისუნარიან ორგანიზმად ჩანდა, რომელსაც შეეძლო ეარსება ახალი, პირწმინდად აღმოსავლური სახით, რაც მან VII საუკუნის განმავლობაში შეიძინა.

IV

იმპერიის ბარბაქმბა VII საუკუნეში

და მართლაც, იმპერიაში ძირეული ცვლილებები მოხდა.

უწინარეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს ეთნოგრაფიული სახეცვლილებანი. გაპარტახებულსა და გაუკაცურებულ ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე თანდათანობით მკვიდრდებოდნენ ახალი გომები. ირაკლი იძულებული იყო საცხოვრისი მიეცა სერ-

ბებისა და ხორეაგებისათვის, იმ პირობით, რომ მათ ქრისტიანობა მიეღოთ და იმპერიის ვასალები გამხდარიყვნენ. სლავებმა სხვა მხარეებშიაც შეაღწიეს. მიზიაში, მაკედონიაში და თვით თესალონიკის სამღვრებაში შეიქმნა სლავებით დასახლებული მთელი ოლქები, რომლებიც მათ თავიანთი დამარბეული თარუმის შედეგად დაიმკვიდრეს. სლავები სახლობდნენ თესალიაში, ცენტრალურ საბერძნეთში – თვით პელოპონესამდე და არქიპელაგის კუნძულებზე. მართალია, გადაჭარბებული იქნებოდა, ფალშერაიერებით გველაპარაკა ამ ოლქების სრულ სლავიზაციამ, მაგრამ ის კი უეჭველია, რომ მრავალრიცხოვანი უცხო გომები შეერივნენ ბერძნულ მოსახლეობას, და ამ დამპყრობლებმა არაერთი თავსამგვრევი გაუჩინეს VII საუკუნის იმპერატორებს, რომლებიც დიდი გაჭირვებით ახერხებდნენ მათ დამორჩილებას და ასიმილირებას. გარდა ამისა, ნახევარკუნძულის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში მასიურად დასახლდნენ ბულგარელები, რომლებიც იქ მათზე ადრე დამკვიდრებულ სლავებთან მეზობლობის წყალობით თვითონაც გასლავდნენ და საკმაოდ მძლავრი სახელმწიფო შექმნეს. ყოველივე ეს, რაღა თქმა უნდა, სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა იმპერიას, მაგრამ რასების ამ შერევას ერთი უპირატესობაც ჰქონდა: ახალი სისხლის მომღვავებამ გააახალგაზრდა იმპერია.

დაახლოებით იმავე დროს დასრულდა უადრესად მნიშვნელოვანი ადმინისტრაციული გარდაქმნებიც.

იუსტინიანეს მეფობიდან მოყოლებული, ჯერ კიდევ ძველი რომიდან მომდინარე მმართველობის სისტემამ მოგიერთ პროვინციაში საგრობო ცვლილება განიცადა იმის შედეგად, რომ ერთ ხელში გაერთიანდა სამხედრო და სამოქალაქო ძალაუფლება. იუსტინიანეს შემდეგ, სამღვრების უკეთ დაყვის მიზნით, ამნაირი პრაქტიკა საყოველთაო გახდა. VI საუკუნის დამლევს მავრიკიოსმა სწორედ ამიგომ შექმნა აფრიკისა და რავენის ეპარქიები: პირველი – ბერბერების, ხოლო მეორე

– ლანგობარდების წინააღმდეგ საბრძოლველად. და ბოლოს, VII საუკუნეში ასეთსავე ზომებს მიმართეს აღმოსავლეთშიც, რათა თავიდან აეცილებინათ არაბებისა და ბულგარელების შემოსევა. ირაკლიმ და მისმა მემკვიდრეებმა დაადგინეს ოლქები, რომლებსაც „თემები“ ეწოდებოდათ. თავდაპირველად ეს სიგვე სამხედრო შენაერთის აღნიშნავდა, შემდეგ კი იმ გერიგორიას მიესადაგა, სადაც ეს შენაერთი იდგა. ამ ოლქებში სამხედრო ძალაუფლება მინდობილი ჰქონდა მხედართმთავარს, „სტრატეგს“, ვის ხელშიაც იყო სამოქალაქო ძალაუფლებაც, მაგრამ ეს უკანასკნელი დაქვემდებარებულად ითვლებოდა სამხედრო ძალაუფლების მიმართ. ასე შეიქმნა თემები: აზიაში – არმენიაკოსთა, ანაგოლიაკოსთა და ოპსიკიონისა, ევროპაში კი – თრაკიისა. მუსკად ასევე იყო ორგანიზებული ზღვისპირა ოლქები და კუნძულები; ისინი „სამღვაო თემებსა“ ქმნიდნენ. რომაული ეპოქისაგან განსხვავებით, როცა ქვეყანა „ეპარქიებად“ იყო დაყოფილი, VII საუკუნის დამლევს ის შეიღი თუ რვა საკმაოდ ვრცელი „თემისაგან“ შედგებოდა. VIII საუკუნის იმპერატორების მიერ გავრცობილმა და გასრულებულმა თემების სისტემამ თვით იმპერიის დასასრულამდე იარსება. სამხედრო თვალსაზრისით ის აღნიშნავს ევოლუციას, რაც ნიშნუელია შუა საუკუნეების ყველა სახელმწიფოსთვის.

მაგრამ VII საუკუნის ყველაზე არსებითი ნიშანი იმპერიის ელინიზაცია გახლდათ. სწორედ ირაკლის მმართველობისას, 627 წელს, საიმპერიო ოქმში ძველი რომაული გიგულის ნაცვლად შირველად გვხვდება ბერძნული სახელწოდება – „ლეთიქსარწმუნო ბასილევსი“ (πίστος ἐν θεῷ βασιλεύς), რომელიც ამიერიდან მიეკუთვნება ბიზანგიის ყველა იმპერატორს. ბერძნული ესა სახელმწიფოს ოფიციალური ენა ხდება. ჯერ კიდევ იუსტინიანემ, რომელიც ლათინურს იმპერიის „ნაციონალურ ენად“ ითვლიდა, კეთილ ინება და, ხალხისთვის გასაგები რომ გაეხადა, „ყველასათვის მისაწვდომ ბერძნულ ენაზე“ გამოაქვეყნა თავისი

უწყებების მეტი ნაწილი. VII საუკუნეში ყველა საიმპერიო განკარგულება, ისევე როგორც მთავრობის დადგენილებანი, ბერძნულ ენაზე ქვეყნდება. ადმინისტრაციულ ლექსიკონში ძველი ლათინური ტიტულები ქრება, ან ელინიზირდება და მათ ახალი სახელწოდებები ცვლის — „ლოგოთეგები“, „ეპარქები“, „სტრატეგები“, „დრუნგარიები“. არმიაში, სადაც ამიური და სომხური ელემენტები ჭარბობენ, ბრძანებების გაცემა ბერძნულ ენაზე ხდება. მართალია, ბიზანტიის იმპერია თავისი არსებობის უკანასკნელ დღემდე „რომის იმპერიადა“ იწოდება, მაგრამ სიტყვა „Ρωμαῖοι“ „ბერძნების“ აღმნიშვნელად იხმარება. და ბოლოს, V-VI საუკუნეების მწერლობის დახვეწილი და, ცოცხალი იყო, ხელოვნური ენის ნაცვლად, რომელიც კლასიკური ლიტერატურის გრადიციებს აგრძელებს, თანდათანობით მკვიდრდება ბერძნული ხალხური ენა, რომელიც იმპერიის მოსახლეობის უმეტესი ნაწილის სამეცხველო ენად იქცევა.

იმპერიის ელინიზაციის კვალდაკვალ, სულ უფრო მკაფიო ხდება რელიგიური გვიფარი, რომლითაც, სამოგადოებრივ ცხოვრებაზე ეკლესიის დღითი-ღამე მზარდი გავლენის შედეგად, ყოველთვის აღბეჭდილი იყო იგი. რელიგიური საკითხები არსებით როლს თამაშობენ სახელმწიფოში. ირაკლის ომები, იმავდროულად, ჯვაროსნულ ლაშქრობებად გვევლინებიან, საღვთისმეტყველო პრობლემები თეოლოგებზე ნაკლებ როდი აღუვებს იმპერატორებს. ამიერიდან მართლმადიდებლობა ბიზანტიაში უშუალოდ ერწყმის ხალხურობას. ეგუც არ იყოს, კონსტანტინოპოლის პაგრიარქი, რომელიც არაბების მიერ ალექსანდრიის, ანგიოქიისა და იერუსალიმის საპაგრიარქოების დაპყრობის შემდეგ ბიზანტიის ეკლესიის ერთადერთი მეთაური ხდება, უდიდეს ავტორიტეტს იძენს და ხშირად გადამწყვეტ შემოქმედებას ახდენს მთავრობაზე. მონაზვნობის განვითარება, მონასტრების სიმრავლე და სიმდიდრე, მონაზვნების გავლენა მორწმუნეთა სულებზე, საყოველთაო პატივისცემა, რომლითაც ისინი არიან

გარემოსილნი და მონასტრების კუთვნილი წმიდა ხატების თაყვანისცემა არანაკლები მნიშვნელობის ფაქტებად გვევლინებიან.

VI საუკუნის დამლევს წარმართობა და მასთან ერთად ანგიკური სულიც ქრება. VII საუკუნის დამლევებიდან ბიზანტიური ლიტერატურა პირწმინდად რელიგიურსა და ხალხურ ხასიათს იძენს. ისტოლექტურული და მხატვრული თვალსაზრისით ეს პერიოდი ერთი ყველაზე მწირი პერიოდია ბიზანტიის ისტორიაში. მაგრამ სწორედ ამის წყალობით, ბერძნული ენა, რომელიც ყოველთვის საეკლესიო ენა იყო აღმოსავლეთში, საბოლოოდ იპყრობს იმპერიას. კონსტანტინოპოლის პაგრიარქების პატრიქიოკეპარეობა, რაც ასე აღიზიანებდა თავმომწონე რომაელებს, იმპერატორების რელიგიური პოლიტიკა, რომელიც პაპების წინააღმდეგ იყო მიმართული და შეურაცხყოფდა მათ ღირსებას, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის თანდათან მზარდი უთანხმოება და ერთიერთმგრობა, — ყოველივე ეს აღრმავებდა ორი სამყაროს გათიშულობას და აღმოსავლეთისაკენ უბიძგებდა ბიზანტიის იმპერიას. ამ დროიდან მონარქია იძენს ორ მძლავრ საყრდენს, რომლებიც განაპირობებენ მის არსებობას და საუკუნეების მანძილზე განსაზღვრებენ მის სპეციფიკურ ხასიათს: ეს ორი საყრდენი ელინიზმი და მართლმადიდებლობა.

V

მონასტრის ღირსების დასაბრუნო და იმპერიის აღდგენა
(685-717 წ.)

საკმარისი იყო მტკიცე და ძლიერი ხელი, რომ უმრავლესეო აზნაირად გარდაქმნილი იმპერიის კეთილდღეობა. საუბედუროდ, იუსტინიანე II-ის (685-695 წ.) წინდაუხედაობამ და თავქარიანობამ მამამისის მოღვაწეობის ყველა შედეგი წყალს მისცა და ქარს გააგანა. კვლავ დაიწყო ომი ბულგარელებსა (689

წ.) და სლავებთან; განახლდა იმპერიისათვის საბედისწერო ბრძოლა არაბებთანაც (692 წ.). მეორეს მხრივ, რელიგიური პოლიტიკა რომთან განხეთქილებისა და იგალიის აჯანყების მიზეზი გახდა. 695 წელს სახელმწიფო გადაგრილების შედეგად ირაკლის დინასტია დაემხო და დაიწყო ოცწლიანი ანარქიის პერიოდი (695–717 წ.), რომლის განმავლობაშიც ექვსმა იმპერატორმა შეცვალა ერთმანეთი იმპერიის გახგმე. ამ შინააშლილობების შედეგად ბიზანტიის აფრიკა სამუდამოდ გადავიდა მუსულმანების ხელში (693–698 წ.). აღმოსავლეთში, გიბერიუს III-ის (698–705 წ.) მცდელობისა და დროებითი წარმატების მიუხედავად, არაბებმა დაარბიეს მცირე აზია და ბიზანტიის წინააღმდეგ აჯანყებულ სომხეთსა (703 წ.) და კილიკიაში (711 წ.) შეიჭრნენ, ხელთ იგდეს ამასია (712 წ.) და პისიდიის ანგიოქია (713 წ.), მოაოხრეს გალაგია (714 წ.), გარს შემოეწყყენენ ამორეას (716 წ.) და პერგამოსი აიღეს. იმავდროულად, ბულგარელები, რომელთა ხანმა – გრეველმა 705 წელს ხელახლა აიყვანა გახგმე იუსტინიანე II, იმპერიაში შეიჭრნენ (708 წ.) და კონსტანტინოპოლის კარიბჭეს მიაღწიეს (712 წ.). იმპერიის მდგომარეობა კრიტიკული გახდა.

საქმე არც ქვეყნის შიგნით იყო უკეთ. იმდროინდელ საზოგადოებაში შეინიშნება საშინელი ინგულექტუალური და მორალური დეგრადაცია. სამოქალაქო ომის პერიოდში ყველაფერი ველურობის, გულმხეცობის, გამცემლობის სულმა მოიცვა. გამუდმებული შინააშლილობანი, აღვირახსნილი პატივმოყვარეობა, ამბოხებების აღში გახვეული ქვეყანა იგალიიდან ხერსონესამდე, – ყოველივე ეს მოწმობდა, რომ აღარც ერთგულება დარჩა სადმე და აღარც ლოიალობა. ფართო გასაქანი ეძლევა ცრუმორწმუნოებას: წმიდა ნაწილების თაყვანისცემა, ხატების სასწაულთმოქმედი ძალის, ყოველივე უჩვეულოსა და გეზუნებრივის მიამიგური რწმენა; საკმარისია გავიხსენოთ, რა როლი მიეწერებოდა ღვთისმშობელს კონსტანტინოპოლის გარემოცვისას (626 წ.), ან წმიდა დიმიტრის – თესალონიკის დაცვისას.

ამ დროს ყველა სულს ეუფლება ფატალისტური განწყობილება. ქველადური, რაც საერთო თუ სასულიერო პირთა მნეობაზე ვიცით, გამათგნებელ დემორალიზაციას მოწმობს. საყოველთაო ამბილობის კიდეც ერთი მიზეზი იყო ბერ-მონაზონთა მეგაულება და ის უჩვეულო ვნებათაღელვა, რასაც ისინი აღვივებდნენ ხალხში. ყოველივე ეს საფსებით სამართლიან აღშფოთებას იწვევდა ქვეყნის მოჭირნახულეთა სულში.

იმპერია მსხნელსა და მეოხს ელოდა. ეს როლი ლეონ ისაერიელს ხვდა წილად. 717 წელს, როცა ანატოლიაკოსთა და არმენიაკოსთა სტრაგეგები ერთობლივად აღიმძრნენ თეოდოსი III-ის წინააღმდეგ, რომელიც იმპერატორად გამოაცხადეს ოპსიკიონის მოლაშქრეებმა, და კონსტანტინოპოლისაკენ დაიმძრნენ, ყველამ – სესაგმა და ხალხმა, პატრიარქმა და ჯარისკაცებმა – მხარი დაუჭირა ლეონს. ისაერიელთა დინასტიას, რომელმაც ხელთ იგდო ძალაუფლება, სასწრაფოდ უნდა აღედგინა წესრიგი, უმრუნ-ველესი იმპერიის უსაფრთხოება და წარმატებით დაეგვირგვინე-ხია მისი რეორგანიზაცია.

თავი IV

ისაპრიელი იმპერატორები და ხატომბროლობა (717–867)

I. იმპერიის აღდგენა ორი პირველი ისაერიელი იმპერატორის მმართველობისას (717–775 წ.). II. ხატომბროლობა (726–780 წ.). III. ირინე და ხატოთაყვანისმცემლობის აღდგენა (780–802 წ.). IV. ხატომბროლობის მეორე პერიოდი (802–842 წ.). V. საგარეო პოლიტიკა და იმპერიის აღდგენა.

I

იმპერიის აღდგენა ორი პირველი ისაპრიელი იმპერატორის მმართველობისას (717–775 წ.)

ახალი იმპერატორი ლეონ III (717–740 წ.) მრავალი ღირსებით შემკული კაცი იყო: დიდებული მხედართმთავარი, წარმატებით რომ იცავდა მუსულმანებისგან აზიას; გამჭრიახი დიპლომატი და საუცხოო ორგანიზატორი, მოკლედ, ყველა იმ თვისების მფლობელი, რაც აუცილებელია სახელმწიფო მოღვაწისათვის. მისი ვაჟი კონსტანტინე V (740–775 წ.), რომელიც მამამ დროულად დაისვა თანამოსაყდრედ, მგრების აყვიობისა და ცილისწამების, მათი მუდმივი დაცინვის მიუხედავად, რის გამოც „კოპრონიმი“ („ნეხვი“) და „კაბალინოსი“ („მეჯინიბე“) შეერქვა მეგასახლად. ლეონ III-სავეით ღირსეული მბრძანებელი იყო: ჭკვიანი და ენერგიული, დიდი მხედართმთავარი და დიდებული ორგანიზატორი; მართალია, ამასთანავე, მამაზე უფრო პატივმოყვარე, ფიცხი, სასტიკი და გულისთქმის ამყოლი გახლდათ, მაგრამ ის კი

უჩიქვლია, რომ მამაც და შეილიც ჭეშმარიტად დიდი იმპერატორები იყვნენ, რომელთა ხსოვნაც დიდხანს ცოცხლობდა ხალხისა და არმიის გულში. თვით მათი მგრებიც კი სათანადო პატივს მიაგებდნენ მამა-შვილს. ნიკეის საეკლესიო კრების მამები, სასტიკად რომ გმობდნენ ლეონ III-ისა და კონსტანტინე V-ის რელიგიურ პოლიტიკას, იმავდროულად, ქებას ასხამდნენ მათ სიმამაცეს, მამა-შვილის მიერ მოპოვებულ გამარჯვებებს, მათ მიერ ქვეშევრდომთა საკეთილდღეოდ დასახულ ღონისძიებებს, მათ კანონებსა და სამოქალაქო დაწესებულებებს, მოკლედ, ყველაფერს, რისი წყალობითაც მომადლიერებული ჰყავდათ ხალხი. და მართლაც, ორივე პირველი ისაერიელი იმპერიის მოღვაწეული რეფორმატორი იყო.

საბარძო პოლიტიკა. – ლეონ III-ის გახტმე ასელიდან რამდენიმე თვესაც არ გაველო, რომ კონსტანტინოპოლის მისადგომებთან არაბები გამოჩნდნენ და მღვიდან და ხმელეთიდან შეუგვის დედაქალაქს. თვით უმკაცრესმა ზამთარმაც კი ვერ შეაჩერა მათი შეტევა. მაგრამ რამდენიმე საზღვაო ბრძოლის შემდეგ მუსულმანთა ფლოტი დამარცხდა; დამშეულმა და ქანცაწყვეტილმა არმიამაც სასტიკი მარცხი იწვნია. ერთი წლის ამოი მცდელობის შემდეგ (717 წლის აგვისტო – 718 წლის აგვისტო) არაბებმა ალყა მოხსნეს. ლეონ III-ისათვის ეს იყო მმართველობის სახელოვანი დისაწყისი, არაბებისათვის კი – უდიდესი უბედურება. ამ მოვლენის გაყილებით უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე თხუთმეტი წლის შემდეგ (732 წ.) შარლ მარგელის მიერ პუატიეს ხეობაში მოპოვებულ გამარჯვებას. არაბთა მძლავრობას დროებით მათი მოვლო ბოლო და ღვთისმოსავ ბიზანტიელებს შეეძლოთ ემთხეთათ იმით, რომ უფალი ღმერთი და ღვთისმშობელი მფარველობას არ აკლებდნენ ქრისტიანულ იმპერიას და მის დედაქალაქს.

მაგრამ ამ დამარცხების მიუხედავად არაბები მაინც ძალზე სამიში იყვნენ. რამდენიმე წელიწადში მოითქვეს სული, კელაე

განაახლეს შეგევა და თითქმის ყოველ წელს აოხრებდნენ მცირე აზიას. მაგრამ სასტიკი მარცხი, ორმა იმპერატორმა აკრონოსთან რომ აგემა არაბებს (739 წ.) მკაცრი გაკვეთილი აღმოჩნდა მათთვის. ამით ისარგებლა კონსტანტინე V-მ, რათა თვითონ დასხმოდა თავს სირიას (745 წ.), უკან დაებრუნებინა კიპროსი (746 წ.) და ეფფრატსა და სომხეთამდე მისულიყო თავისი ლაშქრით (751 წ.). ბიზანტიელთა წარმატებას მნიშვნელოვანწილად შეუწყო ხელი არაბთა იმპერიაში დაწყებულმა შინააშლილობამ და ხელისუფლების სათავეში აბასიდების მოსვლამ (750 წ.), რის შედეგადაც ხალიფატის დედაქალაქი მახლობელი დამასკოდან შორეულ ბაღდადში იქნა გადატანილი. კონსტანტინე V-ის მთელი მმართველობის მანძილზე ომს ყოველთვის ბიზანტიელები იგებდნენ. უფრო გვიან (778 წ.) მისი ვაჟი ლეონ IV ასი ათასიანი ლაშქრით შეიჭრა სირიაში და მცირე აზიიდან გააძევა მუსულმანები (779 წ.). არაბთა შემოსევის საფრთხე, ესოდენ საშიში VII საუკუნეში, უკვე აღარ ემუქრებოდა იმპერიას.

კონსტანტინე V იმავდროულად ცდილობდა ბულგარელების შემოსევაზე აეცილებინა თავიდან. 755 წელს იმპერატორი შეგევაზე გადავიდა და მარჩელაისა (759 წ.) და ანქილოსთან (762 წ.) ისეთი სასტიკი მარცხი აგემა ბულგარელებს, რომ შემოწუნებულმა ბარბაროსებმა წინააღმდეგობის გაწევა ვეღარ გაბედეს და იძულებულნი შეიქნენ ზავი ეთხოვათ (764 წ.). მეორე ომი, რომელიც 772 წელს დაიწყო და კონსტანტინე V-ის მმართველობის დასასრულამდე გაგრძელდა, არანაკლებ ძლევამოსილი იყო. მართალია, იმპერატორმა ვერ შესძლო ბულგარელთა სახელმწიფოს განადგურება, მაგრამ ის მაინც მოახერხა, რომ ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე აღედგინა ბიზანტიური საჭურვლის პრესტიჟი. გარდა ამისა, მან ჩაახშო სლავების აჯანყება თრაკიასა და მაკედონიაში (758 წ.) და, იუსტინიანე II-ის მაგალითისამებრ, რამდენიმე სლავურ გომს საცხოვრისად მიუჩინა ოპსიკიონის თემი მცირე აზიაში (762 წ.).

სამონათ რეფორმა. — ამრიგად, იმპერიის მიმართ პაგივისკემის რომ უნერგავდა მტრებს, ორი პირველი ისავრიელი იმპერატორი იმავდროულად ცდილობდა ქვეყნის შიგნითაც აღედგინა რაღაცდელი ძლიერება. ეს იყო საშვილიშვილო საქმე, ქვეყნის აღმშენებელი, ეკონომიური და სოციალური რეფორმაცია.

იმპერიის საზღვრების დასაცავად ლეონ III და მისი ვაჟი იივლგან ნერგავდნენ თემების რეკიმს: VII საუკუნის ვრცელ აღმშენებელურ ერსიულებს გაცილებით უფრო მრავალრიცხოვან და საკლები ფართობის მქონე ოლქებად ჰყოფდნენ, რომელთა დაყრდნობა უფრო ადვილად შეიძლებოდა. ეგეც არ იყოს, ამ სისტემას პოლიტიკური თვალსაზრისით აშკარა უპირატესობა ჰქონდა, რისიდან საგრძნობლად ასუსტებდა ძალაუფლებას, რასაც ვრცელი გერიგორიების ფლობა ხელში უგდებდა მათ მმართველებს, და ამცირებდა აქედან გამომდინარე ამბოხებათა საფრთხეს. თუ სამხედრო კანონი მიზნად ისახავდა არმიაში დისციპლინის განმტკიცებას, — გულმოდგინე და ხშირ შემთხვევაში საკმაოდ მკაცრი ფინანსური აღმშენებლობა სახსრებით ამარაგებდა სამხედრო სამსახურს. სამიწათმოქმედო კანონი ცდილობდა შეემზუდა ვრცელი მამულების განვითარება, გაკოტრებისაგან ეხსნა ნაკლებად მუხლებული მესაკუთრენი და არსებობის უფრო ასაკიანი პირობები შეექმნა გლეხობისათვის. საზღვარო კანონი ხელს უწყობდა მდებარეობის ქვეყნებთან სავაჭრო ურთიერთობის განვითარებას. მაგრამ ყველაზე უფრო ქმედითი იყო დიდი საკანონმდებლო რეფორმა, რომელიც აღინიშნა სამოქალაქო კოდექსის — ეგრეთწოდებული „ეკლოგის“ გამოქვეყნებით (739 წ.), და რომელმაც საგრძნობლად გააუმჯობესა მართლმსაჯულება, რადგანაც, გაცილებით მეტი სიყვარულით, სრულიად ახალი, ადამიანურობისა და თანასწორობის ჭეშმარიტად ქრისტიანული სული შეიტანა სამართლო პრაქტიკაში. ნახევარსაუკუნოვანი მმართველობის შემდეგ ორმა პირველმა ისავრიელმა მდიდარ და აყვავებულ ქვეყნად აქცია ბიზანტია, მიუხედავად შავი ჭირის მძვინვარებისა,

რომელმაც 747 წელს მუსრი გააგლო იმპერიის მოსახლეობას, და ხაგთმბრძოლობით გამოწვეული მღელვარებისა.

II

ხაგთმბრძოლა (726–780 წ.)

იმპერიის აღორძინების საქმე ბოლომდე რომ მიეყვანათ, ლეონ III და კონსტანტინე V შეეცადნენ განეხორციელებინათ კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი რელიგიური რეფორმა. მათ აკრძალეს წმიდა ხაგები და ღვინა დაუწყეს მათ დამცველ ბერ-მონაზვნებს; ასე რომ, მათ მიერ წამოწყებული ხაგთსაწინააღმდეგო ბრძოლის შედეგად „ხაგთმბრძოლების“ სახელით შევიდნენ ისტორიაში.

რატომღაც ხშირად არასწორად ესმით ისაერიელ იმპერატორთა რელიგიური რეფორმის მნიშვნელობა და მიზანი. მიზეზი, რამაც ამნაირი პოლიტიკა განაპირობა, ერთსა და იმავე დროს, რელიგიურიც იყო და პოლიტიკურიც. VIII საუკუნის დამდეგს მრავალი ღვთისმოსავის სულს შეურაცხყოფდა მეგისმეტი ცრუ-მორწმუნეობა, ის უჩვეულო მნიშვნელობა, რაც ხაგების თაყვანისცემას ენიჭებოდა ბიზანტიელთა ცხოვრებაში, მათი სასწაულთმოქმედი თვისებების რწმენა და მათთან ყოველგვარი ადამიანური ქცევის, ყოველგვარი ინტერესის დაკავშირება. მრავალი კეთილშობილი კაცის აღშფოთებას იწვევდა ის ბოროტება, რასაც ამ გზით აყენებდნენ სარწმუნოებას.

ხაგებისადმი მტრული დამოკიდებულება განსაკუთრებით ძლიერი იყო აზიაში; ლეონ III, წარმომავლობით აზიელი, მთლიანად იზიარებდა ამ გრძნობას. არც ის და არც მისი ვაჟი არ ყოფილან, როგორც ფიქრობენ ხოლმე, თავისუფლად მოამბოვნენ, რაციონალისტები, რეფორმაციისა თუ რევოლუციის წინამორბედნი; ისინი თავიანთი დროის შეილები იყვნენ, ღვთის-

მოსავენი, მორწმუნენი, ასე განსაჯეთ, თეოლოგიურად განათლებულნიც და გულწრფელად მრუნაუნენ რელიგიურ რეფორმაზე, რისთვისაც საჭიროდ თელიდნენ მთლიანად გაეწმინდათ სარწმუნოება ყოველივე იმისაგან, რაც კერპთაყვანისმცემლობად ეჩვენებოდათ. მაგრამ, იმავდროულად, ისინი იყვნენ სახელმწიფო მოღვაწენი, რომელთა უპირველსი საზრუნავიც გახლდათ იმპერიის სიმშვიდე და კეთილდღეობა. მონასტრების ურიცხვი სიმრავლე და მათი განუწყვეტელი მზარდი სიმდიდრე კი სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდნენ სახელმწიფოს. იმის შედეგად, რომ სამონასტრო საკუთრება გადასახადებისაგან თავისუფალი იყო, ხაზინას შემოსავალი აკლდებოდა. მონასტრებში ბერად აღკვეცილთა სიმრავლე მუშახელს ართმევდა მიწათმოქმედებას, არმიას – ჯარისკაცებს, საზოგადოებრივ დაწესებულებებს კი – მოხელეებს. მაგრამ განსაკუთრებით საშიში მღელვარების წყარო იყო მორწმუნეთა სულზე ბერ-მონაზვნების ზეგავლენა და აქედან გამომდინარე – მათი ძალმოსილება. სწორედ ამნაირი ვითარების წინააღმდეგ იბრძოდნენ ისაერიელები, მეტადრე კონსტანტინე V. ხაგების აკრძალვით ისინი ცდილობდნენ შეესუსტებინათ ბერ-მონაზონთა გავლენა, რომელთათვისაც ხაგების კულგი ყველაზე მძლავრი საშუალება იყო მორწმუნეთა სულზე ზემოქმედების მისაღწევად. რაღა თქმა უნდა, ასეთნაირად დაწყებული ბრძოლის გზით ისაერიელმა იმპერატორებმა დასაბამი დაუდეს შინააშლილობათა ხანგრძლივ ერას. ისიც ცხადია, რომ ამ კონფლიქტს პოლიტიკის სფეროში ძალზე სერიოზული შედეგები მოჰყვა. მაგრამ ვისაც სურს მართებულად შეაფასოს ხაგთმბრძოლ იმპერატორთა საქციელი, არ უნდა დაივიწყოს, რომ მას უყოყმანოდ დაუჭირა მხარი როგორც უზენაესმა სამღვდელმთავრებმა, რომელიც მერის თვალთ უყურებდა ბერ-მონაზონთა გავლენას, ისე არმიამაც, რომელიც უმეტესწილად აზიელებისაგან შედგებოდა; მათი მხარდაჭერა ჰპოვეს არა მარტო ოფიციალურ სამყაროში, არამედ

ხალხშიც, და ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ მათ საქმეს არც საფუძველი აკლდა და არც სიღიადე.

726 წელს ლეონ III-მ გამოაქვეყნა პირველი ედიქტი ხაგების წინააღმდეგ, რომლითაც ის, როგორც ჩანს, ხაგების შემუსვრას კი არ ბრძანებდა, არამედ მხოლოდ იმას, რომ უფრო მაღლა დაეკიდათ და, ამრიგად, ბრბოის თაყვანისცემისათვის გაერიდებინათ ისინი. ამ ღონისძიებამ საშინელი აღშფოთება გამოიწვია: კონსტანტინოპოლში გააფთრებული შეტაკებანი მოხდა, საბერძნეთში აჯანყებამ იფეთქა, თუმცა ჯანყი მალე ჩაახშეს (727 წ.), მთელი იტალია ედიქტის წინააღმდეგ აღდგა; პაპი გრიგოლ II იმით შემოიფარგლა, რომ მკაცრი პროტესტი გამოთქვა იკონოკლასტური (ხაგთმბრძოლური) ერესის წინააღმდეგ; მისმა მემკვიდრემ გრიგოლ III-მ უფრო თამაში პოლიტიკის გატარება დაიწყო და არა მარტო შეაჩვენა ხაგების წინააღმდეგ მებრძოლნი (731 წ.), არამედ ერთხანს ისიც კი სცადა, რომ იმპერატორთან საბრძოლველად მიემხრო ლანგობარდები. სირიაში იოანე დამასკელი წყევლა-კრულვით იკლებდა ლეონ III-ს. თუმცა ედიქტს, როგორც ჩანს, ძალზე მომიერად ახორციელებდნენ: ხაგების დამცველთ არ განუცდიდით სისტემატური დევნა. მართალია, პატრიარქ გერმანოსს ხარისხი აჰყარეს და რეფორმის მომხრეთ შეცვალეს (729 წ.), ხოლო საეკლესიო სკოლების წინააღმდეგ გარკვეულ მომენტს მიმართეს, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ საბერძნეთის აჯანყების ჩახშობისას მაინცდამაინც დიდი სიმკაცრე არ გამოუჩენიათ.

და მაინც ბრძოლას, ფაგალური გარდუვალობით, გაცილებით უფრო მწვავე ხასიათი უნდა მიეღო. იმ კონფლიქტში, სადაც, არსებითად ერთმანეთს შეეჯახნენ იმპერატორის ავტორიტეტი რელიგიის საკითხებში და ეკლესიის სწრაფვა სახელმწიფოს მეურვეობისაგან განთავისუფლებისაკენ, მალე იშინა თავი პრინციპულმა უთანხმოებამ. ეგეც არ იყო, კონსტანტინე V-მ, რომელიც მამამისზე უფრო მეტად იყო დაინტერესებული თეოლოგიური საკითხებით, ბრძოლაში თავისი პირადი მოსაზრებებიც ჩართო და

არა მარტო ხაგების, არამედ ღვთისმშობლისა და წმიდანთა კულტის წინააღმდეგ გაილაშქრა. და რაკი გაცილებით უფრო ფიცხი ხასიათის პატრონიც იყო, ამიგომ უფრო ფანატიკური სიმშაგითა და სისასტიკით წარმართავდა ბრძოლას.

როცა ათწლიანი დიდებისა და მორჩულების შემდეგ კონსტანტინე V საბოლოოდ დამკვიდრდა ტახტზე, რომელიც ერთხანს დამის შეარყია არტაგაზის აჯანყებამ (740–742 წ.), მან პიერიაში მოიწვია საეკლესიო კრება (753 წ.), რომელმაც დიდი ბარ-მეიმიტ იატმო ხაგები. ამიერიდან იმპერატორს შეეძლო დაესაჯა მოპირისპირენი არა მარტო მისდამი ურჩობის, არამედ უფლის წინააღმდეგ ამბოხების გამოც. თუმცა თავდაპირველად იმედს არ კრებავდა, რომ შესძლებდა დაერწმუნებინა მოწინააღმდეგენი.

მხოლოდ 765 წელს დაიწყო ნამდვილი დევნა. ხაგები დაამსხვრიეს, მონასტრები დახურეს ან სეკულარიზაცია უყვეს, ეპისკოპოსად თუ სასტუმროებად აქციეს, სამონასტრო საკუთრება ჩამოართვეს, ბერ-მონაზვნები შეიპყრეს და დილეგში ჩაყარეს, ბევრი მათგანი აწამეს და გადაასახლეს; ზოგიერთი, როგორც მატალითად, წმიდა სტეფანე უმცროსი, სიკვდილით იქნა დასჯილი; ჩოგაც, პიპოდრომზე თავშეყრილი ხალხის სასიეროდ სამარცხვინო ბოძზე გააკრეს. პატრიარქი კონსტანტინე ჯერ გადაასახლეს, შემდეგ კი სიკვდილით დასაჯეს (767 წ.). ხუთი წლის მანძილზე მთელს იმპერიაში მბვინეარებდა დევნა, შესაძლოა, საკლებ სასტიკი, ვიდრე ამას იმპერატორის მოწინააღმდეგენი გულისტავენ, – სასიკვდილო განაჩენი იშვიათად თუ გამოჰქონლით, – მაგრამ მღვწელნი მაინც დაუნდობელნი იყვნენ. „კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, – წერს ერთი თანამედროვე, – რომ მთავრობამ გადაწყვიტა მთლიანად ამოეძირკვა მონაზვნობა“. ბერები მდებარე წინააღმდეგობას უწევდნენ მღვწელთ; წარბშეუხრელად იტყობდნენ განჯვას „სამართლიანობისა და ჭეშმარიტებისათვის“. თუმცა ბევრმა ქედი მოიხარა, ბევრიც გაიქცა, უმეტესწილად – იტალიაში, ასე რომ, ერთი თანამედროვის გაზვიადებული თქმისა

არ იყოს, „გეგონებოდათ, მთელს იმპერიაში აღარ დარჩა აღარ-
ცერთი ბერ-მონაზონი“.

რასაკვირველია, ეს ბრძოლა უმაგალითო სიშმაგის, მძვინ-
ვარების, უკიდურესი სისასტიკის სათავედ იქცა და იმპერიაში
არნახული შინააშლილობა გამოიწვია. ეგეც არ იყოს, მას ძალზე
მძიმე შედეგი მოჰყვა. უკვე ლეონ III-ის მცდელობამ, პაპების
ოპოზიციის დასათრგუნად რომის გავლენას რომ ჩამოაცილა კა-
ლაბრია, სიცილია, კრეტა, ილირია და კონსტანტინოპოლის პაგრი-
არქს დაუქვემდებარა ისინი, უკიდურესად გაამწვავა პაპების უკ-
მაყოფილება და იგალიელთა გულისწყრომა.

751 წელს, როცა ლანგობარდებმა შემუსრეს რავენის ეპარ-
ქატი, პაპმა სტეფანე II-მ უყოყმანოდ აქცია ბურგი ერეტიკულ იმ-
პერიას, რომელსაც ნახევარკუნძულის დაცვა აღარ შეეძლო, და
ფრანკებისაკენ იბრუნა პირო, რათა მათთვის ეთხოვა ნაკლებ
სამძიმო და გაცილებით უფრო ქმედითი დახმარება. და მართლაც,
ძლევაშოსილი პიპინისაგან მიიღო ოდესღაც ბიზანტიის კუთვნილი
გერიგორიები, რომლებიც ამიერიდან პაპების საერო სამფლობე-
ლოდ იქცნენ (754 წ.).

ეს იყო განხეთქილება რომსა და იმპერიას შორის. კონსტან-
ტინე V-ს არაფერი დაუშურებია პაპის დასასჯელად, ვინც მას
მხოლოდ და მხოლოდ მოღალატე ქვეშევრდომად მიაჩნდა, უკა-
ნონოდ რომ მიითვისა ის, რაც მის ბაგონებს ეკუთვნოდა. მაგრამ
მის ძალისხმევას შედეგი არ მოჰყოლია. 774 წელს კარლოს დიდი
კვლავ შეიჭრა ნახევარკუნძულზე და საზეიმო ვითარებაში
დაუმტკიცა პაპს პიპინის საჩუქარი. ბიზანტიამ იგალიაში შეინარ-
ჩუნა მხოლოდ ვენეცია და რამდენიმე ქალაქი ნახევარკუნძულის
სამხრეთ ნაწილში. ამის შედეგად საგრძნობლად დაკნინებული
იმპერია კიდევ უფრო აღმოსავლეთით მიჭუჭკული აღმოჩნდა.
ეგეც არ იყოს, ეს განხეთქილება სამერმისოდ ძალზე სახიფათო
და სერიოზული გართულებების მიზეზი გახდა.

III

იოანე და ხაგათაყვანისმცემლობის აღდგენა (780–802 წ.)

პირველ ისაერიელთა რელიგიურმა პოლიტიკამ
გისუთქილების, უკმაყოფილებისა და შინააშლილობის საშიში
იქცა დათესა, რამაც კონსტანტინე V-ის სიკვდილისთანავე იჩინა
თავი.

თავისი ხანმოკლე მმართველობის მანძილზე ლეონ IV
(775–780 წ.) წინამორბედთა გრადიციებს აგრძელებდა, მაგრამ
სულ მალე მისმა ქვრივმა ირინემ, რომელიც მცირეწლოვანი კონ-
სტანტინე VI-ის მეურვედ იქნა დანიშნული, თავისი პატივმოყ-
ვარული ზრახვებისათვის უფრო სასარგებლოდ მიიჩნია მართლ-
მართებულობას დაყრდნობა და ხაგათაყვანისმცემლობა
იღივებინა. რაკილა თავისი შთანაფიქრის ხორცშესხმის მეტი აღა-
რაფერი ახსოვდა, სრულიად აიღო ხელი მუსულმანებთან ბრძო-
ლაზე, რომლებიც 782 წელს კვლავ გამოჩნდნენ ხრისოპოლისთან,
ემუქლოდ კონსტანტინოპოლის მახლობლად, და სამარცხვინო
ჩივი დაუდო ხალიფას (783 წ.). მეორეს მხრივ, დედოფალი დაუახ-
ლოვდა რომს და მეგობრული ურთიერთობა დაამყარა ფრანკების
სახელმწიფოსთან. თავის საშინაო პოლიტიკაში ის, უწინარეს
ყოყლისა, ცდილობდა მმართველობისათვის ჩამოეცილებინა
საბუთების მოწინააღმდეგენი; ამიგომაც იყო, რომ დედაქალაქიდან
გაბიქვა თავისი მამლები – კონსტანტინე V-ის ვაჟიშვილები. რაკი
მამისკენ მიმავალი გზა გაიკაფა, ირინემ პაგრიარქ გარასის
თანადგომით მიაღწია იმას, რომ ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო
კრებას (787 წ.) დიდი ზარ-ზეიმით დააგმობინა იკონოკლასტური
კრესი და ხაგათაყვანისმცემლობა აღადგინა, რასაც დიდი
მოწონებით შეხვდნენ მორწმუნენი, რომლებიც ამ გამარჯვებას
სახელმწიფოსაგან ეკლესიის სრული დამოუკიდებლობის საწინ-
აღმდეგ მიიჩნევდნენ.

გამარჯვებით გალაღებული და თავისი საღვთისმოსაო გულმოდგინების შედეგად მოხვეჭილი პოპულარობით ფრთაშესხმული დედოფალი არც კი შეყოყმანებულა, ისე გამოეცხადა ბრძოლა თავის ეაქს, რომელმაც უკვე სრულწლოვანებას მიაღწია, და შეეცადა გახგი წაერთმია მისთვის. თავდაპირველად ის იძულებული გახდა უკან დაეხია (790 წ.), კონსტანტინე V-ის ხსოვნის ერთგული არმიის უკმაყოფილებით დამფრთხალი და იმ დამარცხებებით დათრგუნვილი, ბიზანტიელთა ლაშქარს რომ აგემეს არაბებმა, ბულგარელებმა და ლახვობარდებმა. მაგრამ თავისი სიმარჯვის, ცბიერებისა და შეუპოვრობის წყალობით, ბოლოს მაინც მოახერხა ძალაუფლების ხელში ჩაგდება: 797 წელს დაამხო თავისი ვაჟი და იმასაც კი არ დაერიდა, რომ თვალები დაეთხარა მისთვის. მას შემდეგ, როგორც ნამდვილი იმპერატორი, ერთპიროვნული მბრძანებელი გახდა (797–802 წ.); ეს იყო პირველი ქალი, რომელიც თავისი სახელით მართავდა იმპერიას. და თუმცა, მისი მეოხებით, ბრძოლის შედეგად განმტკიცებულმა და განახლებულმა ეკლესიამ თავისი უწინდელი ადგილი დაიკავა ქვეყნის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, თუმცა ბერ-მონაზვნებისა და ხატოთაყვანისმცემლების პარტია, ისეთი პიროვნებების წინამძღვრობით, როგორიც იყო თეოდორე სტუდიკე, უფრო ძლიერი და მოქნილი გახდა, ვიდრე ოდესმე, – ირინეს განსაკუთრებულ შრუნვას რელიგიური პოლიტიკის განუხრელად გაგარებაზე მაინც სავალალო შედეგები მოჰყვა.

კონსტანტინე VI-ის მიერ არაბებისა და ბულგარელების წინააღმდეგ ბრძოლაში მოპოვებული დროებითი წარმატებების მიუხედავად (791–795 წ.), ბაღდადის ხალიფაგმა ჰარუნ-ალ-რაშიდის წინამძღოლობით ძლევამოსილი შეგვეა წამოიწყო აღმოსავლეთში და აიძულა ბიზანტია ხარკი ეძლია მისთვის (798 წ.). დასავლეთით, კარლოს დიდის პირისპირ, იმპერია ასევე უმწეო აღმოჩნდა, და 800 წლის ისტორიული მოვლენები, რომელთა შედეგადაც დასავლეთ რომის იმპერია აღდგენილ იქნა ფრანკთა

მეფის მიერ, ძალზე დამამცირებელი იყო ბიზანტიის სამეფო კარი-სათვის.

დაკნინებული და დაუძლურებული იმპერია შინაგანადაც გამოიყვანილი იყო იმ მეგისმეგი კეთილმოწყალების შედეგად, რა-საც სახელმწიფო იწენდა ეკლესიის მიმართ, ისევე როგორც შეუ-რიგებელი უთანხმოების გამო, სახელმწიფოს თავს რომ მოახვია საკთმბრძოლობამ, და ბოლოს, ირინეს უგვანი მაგალითისა და უკეთური ქცევის წყალობით, რამაც დასაბამი დაუდო დინასტიურ გადაგრიანებათა ერას. ეჭვს გარეშეა, რომ ხატომბრძოლობის ეპოქა სულიერი ცხოვრების მნიშვნელოვანი შემოქმედებითი მოღწევების ნიშნითაა აღბეჭდილი: ისაერიელი იმპერატორები პერიტანები როდი იყვნენ; ხატების აკრძალვის მიუხედავად, სათიფის უცხო არ ყოფილა ფუფუნების, სასახლის კარის სიმდი-დრისა და ამქვეყნიური სიამით გებობის სიყვარული. ამიტომაც იყო, რომ თავიანთი შენობებისა და ნაგებობების შემკობის მიზნით ხელს უწყობდნენ როგორც ანგიკური, ისე არაბული გრა-ფიკებით ნასამრდოები საერო ხელოვნების განვითარებას. ყო-ველივე ამას უნდა დაემატოს ის თვალსაჩინო ადგილი, რაც VIII საუკუნის ბიზანტიის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ეჭირათ მსოფლეს, რის შედეგადაც იმპერია სულ უფრო და უფრო მეგად აღმოსავლური ხდებოდა. მაგრამ რაგინდ მნიშვნელოვანიც უნდა ყოფილიყო როლი, რასაც იმპერია ასრულებდა, როგორც ქრის-ტიანობის ბურჯი ისლამის წინააღმდეგ და როგორც კულტურის დამცველი ბარბაროსების წინაშე, VIII საუკუნის დასასრულს მას ყოველი მხრიდან ემუქრებოდა სამხინელი საფრთხე, რომლის წი-სამეც ის უძლური ჩანდა.

802 წელს, სახელმწიფო გადაგრიანების შედეგად, ირინე დაამხო უმურპატორმა ნიკიფორე I-მა, რითაც დასაბამი ეძლევა სერევისა და ანარქიის ერას.

ნიკიფორე I (802–811 წ.) ჰკვიანი მბრძანებელი და მარჯვე ფინანსისტი იყო. გაჩანაგებული ხაზინის შევსებაზე მრუნვამ აიძულა თვით საეკლესიო საკუთრებას ხელეყო. ახალი იმპერატორი ზომიერ მოქმედებას უჭერდა მხარს და ამიგომაც უარი განაცხადა ხატუმბრძოლების შლეგურ გაქტიკაზე, თუმცა მაინც შესძლო შეენარჩუნებინა მათი რეფორმა და აღეკვეთა გამარჯვებით გაღალებული ეკლესიის სწრაფვა, თავი დაეღწია სახელმწიფოს ძალაუფლებისათვის და ხელახლა მოეპოვებინა თავისუფლება. ასეთი გახლავით ხატუმბრძოლობის მეორე პერიოდის სპეციფიკური ნიშანი, პერიოდისა, როცა ბიზანტიაში დიწყო რაღაც იმის მსგავსი, რასაც უფრო გვიან დასავლეთში ინვესტიგურებზე დავა ეწოდა.

წმიდა იოანე სკუდიკეს მონასტრის ბერ-მონაზვნები, თავიანთი წინამძღვრის თეოდორეს თავკაცობით, ურყევად და ქედუხრულად უჭერდნენ მხარს ეკლესიის პრეგენზიებს; არანაკლები თავგამოდებით იბრძოდნენ ისინი პაგრიარქ ნიკიფორეს (806–815 წ.) ფრთხილი პოლიტიკის წინააღმდეგ, პაგრიარქისა, რომელიც ცდილობდა წაეშალა ხატუმბრძოლობის დროების ხსოვნა; ბერები ასევე ეურჩებოდნენ იმპერატორის ფინანსურ პოლიტიკას და არ სცნობდნენ მის ავტორიტეტს რწმენის სფეროში. ხელისუფლება იძულებული იყო დაუნდობელი ბრძოლა გამოეცხადებინა მათთვის (809 წ.) და არა მარტო მონასტრებიდან, ქვეყნიდანაც გაეძევებინა ისინი. ბერებმა ქედი არ მოიდრიკეს და შემწეობისათვის მიმართეს პაპს, რომელსაც განუცხადეს, რომ მზად იყვნენ ელიარებიანთ რომის ეკლესიის პრიორიტეტი, რათა ამ ფასად უმრუნველყოთ აღმოსავლური ეკლესიის დამოუკიდებლობა სახელმწიფოსაგან. მათ საქციელს, ცხადია, სათანადო რეაქცია უნდა გამოეწვია ხატების წინააღმდეგ მებრძოლთა მხრივ.

სწორედ ეს გახდა ლეონ V სომეხისა (813–820 წ.) და ფრიგიული დინასტიის ორი იმპერატორის – მიხეილ III-ისა (820–829 წ.) და თეოფილეს (829–842 წ.) უმთავრესი საქმე. იმპერიაში ხელახლა დაიწყო საშინელი არეულობა, რომელიც მთელი ოცდაათი წლის მანძილზე გაგრძელდა.

815 წელს წმიდა სოფიოს ტაძარში მოწვეულმა საეკლესიო კრებამ ხელმეორედ აკრძალა ხატები და იურიდიული ძალა მიანიჭა ხატუმბრძოლი იმპერატორების მიერ 753 წელს გამოცხადებულ დადგენილებებს. ამას კელავ მოჰყვა ხატების მსხვერვეა. ბერ-მონაზვნების სულ უმნიშვნელო პროტესტსაც კი დაუნდობლად ახშობდნენ, ხატთაყვანისმცემლებს სდეენიდნენ, სამართალში აძლევდნენ და გადასახლებას უსჯიდნენ. თეოდორე სკუდიკე გადასახლებაში გარდაიცვალა (826 წ.). იმპერატორ თეოფილეს, ამ თავგამოდებული ხატუმბრძოლის დროს, ჯიუტად რომ იყავდა თავის თეოლოგიურ მრწამსს, დევნა კიდევ უფრო სასტიკი გახდა. ხატების დამსველთა წინააღმდეგ გამოქვეყნდა მკაცრი ბრძანება (832 წ.), და პაგრიარქმა იოანემ, მეტსახელად ლეკანოშანგმა („ჯადოქარმა“) თავს იდო მისი აღსრულება. მონასტრებს ხურადნენ, ბერ-მონაზვნებს სდეენიდნენ და დილეგში ჰყრიდნენ. ხელახლა გამეფდა გეროროი, მაგრამ ასოცწლიანი ფუჭი და უნაყოფო ბრძოლის შედეგად ქვეყანა დაიღალა. თეოფილეს გარდაცვალებისთანავე მისმა ქვრივმა – რეგენგმა თეოდორამ თავისი ძმის ბარდას რჩევით გადაწყვიტა კვლავ აღედგინა მშვიდობა და ხატების თაყვანისცემა განაახლა. ეს მოხდა 843 წლის საეკლესიო კრებაზე, რომელსაც ახალი პაგრიარქი მეთოდე თავკაცობდა; კრებამ დიდი ზარ-ზეიმით გამოაცხადა თავისი გადაწყვეტილება. ბერძნული ეკლესია დღესაც, ყოველი წლის 19 თებერვალს საზეიმოდ აღნიშნავს ამ მოვლენას – მართლმადიდებლობის დღესასწაულს (εἰσακτὴ τῆς ὁρθοδοξίας).

ამრიგად, ხატები აღადგინეს, რის შედეგადაც ეკლესია გამარჯვებული გამოვიდა ბრძოლიდან, მაგრამ ერთ არსებით სა-

კითხში ხაგების წინააღმდეგ მებრძოლი იმპერატორების საქმე უცვლელი დარჩა. მათ სურდათ სახელმწიფოს გაუღუნისა და იმპერატორის ძალაუფლებისათვის დაექვემდებარებინათ ეკლესია. სტუდიები გააფთრებით იბრძოდნენ ამ განმრახვის წინააღმდეგ. ისინი გადაჭრით უარყოფდნენ იმპერატორის უფლებას, თვითონ გადაეწყვიტა სარწმუნოებრივი საკითხები და თავგამოდებით იბრძოდნენ საერთო ძალაუფლებისაგან ეკლესიის დამოუკიდებლობისათვის. ამ საკითხში სტუდიები დამარცხდნენ. ეკლესია უფრო მეტად დაექვემდებარა იმპერატორის ძალაუფლებას, ვიდრე ოდესმე, — ასეთია ხატომბრძოლობის ექვემდებარებული შედეგი.

V

საბარემო პოლიტიკა და იმპერიის აღდგენა

იმ დროს, როცა იმპერიაში რელიგიური ბრძოლები მძვინვარებდა, შინააშლილობებით გაწამებულმა ალარ იცოდა, რა იყო სიმშვიდე და გარეშე მგრების მხრიდანაც სერიოზული საფრთხე ემუქრებოდა.

შვილის წინაშე ირინეს მიერ ჩადენილმა დანაშაულმა იმპერიაში კვლავ გაუხსნა გზა სახელმწიფო გადაგრიანებებს. მას შემდეგ, რაც ნიკიფორემ მოძალადურად ჩაიგდო ხელში ძალაუფლება (802 წ.), იმპერიაში აჯანყებამ იფეთქა, რომელმაც ტახტზე აიყვანა ლეონ V (813 წ.). ამას მოჰყვა შეთქმულება, რის შედეგადაც ლეონ V მოკლულ იქნა და მის მაგივრად იმპერატორი გახდა მიხეილ II (820 წ.). წარმატებით დაგვირგვინებული შეთქმულებების გვერდით შეიძლება მოგვეგანა წარუმატებელი ცდების მთელი ნუსხა, ცდებისა, რომელთაგანაც ყველაზე საშიში იყო თომას აჯანყება (822–824 წ.); მდებიორებზე დაყრდნობით, მან ლამის სოციალური ხასიათი მიანიჭა თავის ამბოხს. ოცი წლის განმავლობაში იმპერია ანარქიის მსხვერპლი იყო.

ბიზანტიას არც გარეთ ჰქონდა კარგად საქმე. 812 წლის ხელშეკრულება, რომელმაც კარლოს დიდი იმპერატორის ტიტულის ღირსად სცნო, იმპერიისათვის იგალიის დაკარგვას მოასწავებდა, სადაც მან შეინარჩუნა მხოლოდ ვენეცია და რამოდენიმე ქალაქი სასეპარკუნძულის სამხრეთ ნაწილში. არაბებთან ომში, რომელიც 804 წელს განახლდა, ბიზანტიამ ორი საეპალალო მარცხი იწვნია: ჯერ ერთი, კრეგა ესპანეთში დამკვიდრებულმა მუსულმანმა მეკობრეებმა იგდეს ხელთ (826 წ.), პირინეის ნახევარკუნძულიდან ოთქქმის დაუსჯელად რომ არბევდნენ ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს, და მეორეც, სიცილია აფრიკელმა არაბებმა დაიპყრეს (827 წ.), რომლებიც 831 წელს დაეუფლნენ პალერმოს. განსაკუთრებით საშიში იყო ბულგარელების თავდასხმის საფრთხე. მას შემდეგ, რაც მრისხანე ხანმა კრუმმა ჰემუსიდან კარპატებამდე განავრცო თავისი საბრძანებლის სამღერები. ნიკიფორე ბულგარეთში შეიჭრა და მისი დამარცხება სცადა, მაგრამ უკან გამობრუნებულმა გამანადგურებელი მარცხი იწვნია და თვითონაც ბრძოლის ველზე დაეცა (811 წ.). ბულგარელებმა კი სელახლა აიღეს ანდრინოპოლი და კონსტანტინოპოლის გადაეანს მიაღწენ (813 წ.). ლეონ V-ის გამარჯვებამ მესემბრიასთან (813 წ.) კატასტროფისაგან იხსნა იმპერია. მაგრამ თუ გავისხენებთ, რომ ამ ურიცხვ განსაცდელს ნახევრად დამორჩილებული ხალხების აჯანყებებიც დაერთო ზედ, როგორც მაგალითად, სლავების აჯანყება პელოპონესში (807 წ.), გასაგები გახდება, რაგომაც აღმოჩნდა თითქმის მთლიანად იავარქმნილი დიდი ისავრიელი იმპერატორების საქმე.

და მაინც, იმპერიამ შესძლო თავი დაეღწია ამ კრიზისისათვის. თეოფილემ (829–842 წ.) ისარგებლა ბალღადის სახალიფოს დასუსტებით და ნაწილობრივ მაინც იძია შერი აღმოსავლეთში დამარცხების გამო. მართალია, ლემბონის (დღევანდელი გოკატი) განადგურებისა და ამორიონის ალების შემდეგ (838 წ.) ბიზანტია იძულებული შეიქნა ზავი ეთხოვა არაბებისთვის, მაგრამ

ენერგიული საშინაო პოლიტიკისა და ფინანსების უნარიანი გაძლიერების შედეგად იმპერიამ მაინც შესძლო ალედგინა თავისი პრესტიჟი და კეთილდღეობა. ნაგებობათა სიდიდით, „წმიდა სასახლის“ ფუფუნებითა და კულტურის ბრწყინვალეობით კონსტანტინოპოლი გოლს არ უდებდა ხალიფების საგახგო ქალაქს. როცა, ბოლოს და ბოლოს, შეწყდა ხაგთმბრძოლობით გამოწვეული და უსაშველოდ გაჭიანურებული შინააშლილობა, იმპერიის დედაქალაქი კიდევ უფრო დიდებული და ძლევამოსილი გახდა. გეგონებოდათ, რაკი ამ გაუთავებელ არეულობას დააღწიეს თავი, ლიგერატურამ და ხელოვნებამ ახალი ძალა შეიძინესო, და კესაროს ბარდას მიერ მაგნაერის სასახლეში აღდგენილი კონსტანტინოპოლის უნივერსიტეტი (დაახლ. 850 წ.) განსაცვიფრებელი ინტელექტუალური კულტურის ცენტრად იქცა.

ეკლესია, რომელიც ასევე გაახალგაზრდაებული გამოვიდა ბრძოლიდან, იმპერიის სამსახურში აყენებდა თავის განახლებულ საქმიანობას. ის ცდილობდა ალედგინა სარწმუნოებრივი ერთობა, რისთვისაც ებრძოდა მწეალებლობას, უწინარეს ყოვლისა კი — პელაგიელთა ერესს, რომელსაც თეოდორას მთავრობა გააფთრებით სდეენიდა მცირე აზიაში, — და ამთავრებდა ქრისტეს სჯულზე პელაგონესელ სლავთა მოქცევას (849 წ.). ბიზანგიის გავლენა განსაკუთრებით სწრაფად ვრცელდებოდა მთელს აღმოსავლეთში მისიონერთა მოღვაწეობის წყალობით. დიდი მორავიის მბრძანებლის მიწვევით „სლავი მოციქულები“ კირილე და მეთოდე ქრისტიანობას უქადაგებდნენ უნგრეთისა და ბოჰემიის ბარბაროს გომებს (863 წ.). მაგრამ მათი მოღვაწეობა ამით არ შემოფარგლულა. ახლად მოქცეულთა თხოვნით, მათ სლავურ ენაზე თარგმნეს საღმრთო წერილი, გამოიგონეს სლავური დამწერლობა — „გლაგოლიცა“ და საკუთარი ანბანი და სამწერლო ენა შეუქმნეს სლავებს. ისინი სლავურ ენაზე ქადაგებდნენ, სლავური რიგუალით ასრულებდნენ ღმრთისმსახურებას და ცდილობდნენ ალენარდათ სლავური სამღვდელეობა. თავი-

ათი გამჭრიახობისა და მორსმჭერეგელობის წყალობით, მათ მართლმადიდებლობას შესძინეს სლავური სამყარო. თესალონიკელი მძეები ოცი წლის მანძილზე (863—885 წ.) ასრულებდნენ მორავიაში სახარების ქადაგების საღმრთო საქმეს. და თუმცა გერმანელების მგრული დამოკიდებულებისა და მადიარების შესისევის შედეგად, ბოლოს, მაინც მარცხი იწენიეს, მაგრამ სხვაგან, აზნაირი მოღვაწეობის წყალობით, ბიზანგია გაცილებით უფრო მყარსა და ხანგრძლივ წარმატებებს აღწევდა. კონსტანტინოპოლში ქრისტიანობამ ხაზართა სახელმწიფოშიაც შეაღწია. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, რომ 864 წელს მართლმადიდებლობა მიიღო ბულგარეთის მეფემ ბორისმა, თუმცა რამდენიმე წლის შემდეგ ახლად მოქცეულმა მბრძანებელმა ყოყმანი დაიწყო: ვერ გადაეწყვიტა, რომელი აერზია, ბიზანგია თუ რომი; მართალია, მან მჭიდრო ურთიერთობა დაამყარა პაპ ნიკოლოზ I-თან და თხოვნით მიმართა მას, ლათინური რიგუალი დაემკვიდრებინა ბულგართა სამეფოში (866 წ.), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ბიზანგიის გავლენამ ამიერიდან მტკიცედ მოიკიდა ფეხი ბულგარეთში.

ეს დიდი წარმატება იყო. თუმცა მიხეილ III-ის (842—867 წ.) დამთხვეულობამ, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ჭაბუკმა იმპერატორმა თავი დააღწია დედამისის — თეოდორასა (856 წ.) და ბიზანგის — კესაროს ბარდას მეურვეობას, — ცოცა არ იყოს, გაახიკრა და გააფერმკრთალა მიღწეული წარმატებები. კრეგის არაბი მეკობრეები თარეშით იკლებდნენ აღმოსავლეთის მღვებს; მცირე აზიაში მთელი ოცი წლის მანძილზე (844—863 წ.) წარმატებებს წარუმატებლობა მოსდევდა. დასავლეთში მესულმანებმა საბოლოოდ დაიპყრეს სიცილია (843—859 წ.); და ბოლოს, კონსტანტინოპოლის გაღაფანთან პირველად გამოჩნდნენ რუსები (860 წ.) და, ხალხური რწმენის თანახმად, დედაქალაქი მხოლოდ ლუთისმშობლის სასწაულებრივმა ჩარევამ იხსნა.

მიხეილ III-ის მმართველობა კიდევ ერთი, უფრო მნიშვნელოვანი მოვლენით აღინიშნა. კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო ტახტზე კესაროს ბარდას მიერ ჩამოგდებული ეგნატეს ნაცულად ფოგიოსი დაჯდა (858 წ.). პაპმა ნიკოლოზ I-მა, დამხობილი პრელატის თხოვნით, სასამართლოში აღძრა საქმე და ლეგატებს დაავალა მისი გამოძიება. პაგივმოყვარე ფოგიოსმა მოხერხებულად გამოიყენა ის უკმაყოფილება, რასაც აღმოსავლეთი საუკუნეების მანძილზე განიცდიდა პაპების პრეგენზიების მიმართ, და დასავლეთისადმი მისი მგრული განწყობილება. პაპის მოთხოვნის პასუხად, ელიარებიან რომის ძალაუფლება, მან ძალზე მარჯვედ მოახერხა თავისი პირადი საქმე ჭეშმარიტად ეროვნულ საქმედ ექცია. პაპ ნიკოლოზ I-ის მიერ ეკლესიისაგან მის განკვეთას (863 წ.) ფოგიოსმა რომთან განხეთქილებით უპასუხა. კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრებამ (867 წ.) შეაჩვენა პაპი, აღმოსავლური ეკლესიის საქმეებში მისი ჩარევა უკანონოდ გამოაცხადა და ამით დაასრულა განხეთქილება. ეს იყო მტკიცე დასტური ბიზანტიის ნაციონალური თვითშეგნებისა, რაც, იმავე დროს, არანაკლებ ცხადად გამომჟღავნდა ბულგარეთში საყოველთაო აღშფოთების სახით, რომის მტაცებლურმა პოლიტიკამ რომ გამოიწვია (866 წ.).

ამრიგად, IX საუკუნის მეორე ნახევრისათვის უკვე ფაქტია ბიზანტიური ნაციონალიზმის არსებობა, თანდათანობით რომ ყალიბდებოდა დროთა ვითარებაში. ხატომბრძოლობის შემდეგ იმპერიამ ხელახლა აღადგინა რელიგიური ერთობა, პოლიტიკური ძლიერება და სულიერი ცხოვრების სიდიადე: მაგრამ, უწინარეს ყოვლისა, ის პირწმინდად აღმოსავლურ იმპერიალ იქცა. ახლოვდებოდა კამი, როცა ბიზანტიას თავისი ძლიერების მწვერვალისათვის უნდა მიეღწია. როცა ბასილი მაკედონელმა¹, მიხეილ

¹ ეს იყო ჩვეულებისამებრ დამკვიდრებული სახელწოდება, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ბასილი წარმომავლობით სომეხი იყო და მაკედონიაში შედარებით გვიან გადასახლდა.

III-ის ფავორიგმა და მის მიერ გახტთან დაახლოებულმა პირმა, ჯერ გზიდან ჩამოიცილა თავისი მეგობრე ბარდა (866 წ.), ხოლო შემდეგ თავისი კეთილისმყოფელიც მოაკედინა (867 წ.) და დასაბამი დაუდო ახალ დინასტიას, — ამ სახელმწიფო გადატრიალებით მან უმრუნეველყო ბიზანტიის იმპერიის ასორმოცდაათწლიანი ძლიერება, კეთილდღეობა და დიდება.

თაზი V

იმპერიის აპოკალიფიკა ღინასტიის ღრის (867-1081)

I. მაკედონური ღინასტიის მბრძანებლები. ღინასტიის განმტკიცება (867-1025 წ.). – II. მაკედონელ იმპერატორთა საგარეო პოლიტიკა (867-1025 წ.). – III. იმპერიის საშინაო მმართველობა და ბიზანტიის კულტურა X საუკუნეში. – IV. იმპერიის სისუსტის მიზეზები. – V. იმპერიის დეკლანსი XI საუკუნეში (1025-1081 წ.).

I

მაკედონური ღინასტიის მბრძანებლები. ღინასტიის განმტკიცება (867-1025 წ.)

ას ორმოცდაათი წელი (867-1025 წ.) ბიზანტიის იმპერიის არ-
ნახული სიდიადის პერიოდია. სახელმწიფოს საბედნიეროდ, საუ-
კუნენახევრის მანძილზე მის სათავეში მდგარი მბრძანებლები
თითქმის უკლებლივ ღირსეული პიროვნებები იყვნენ.

ღინასტიის დამაარსებელი ბასილი I (867-886 წ.), რომანოზ
ლეკაპინე (919-944 წ.), ნიკიფორე ფოკა (963-969 წ.), იოანე ცი-
მისხიოსი (969-976 წ.), სახელგანთქმული უზურპატორები, კა-
ნონიერი მბრძანებლების სახელით რომ მართავდნენ იმპერიას,
და ბოლოს, ბასილი II, ვისი მმართველობაც ნახევარი საუკუნე
გაგრძელდა (976-1025 წ.), სულაც არ ყოფილან ბიზანტიელი იმ-
პერატორები ამ სიგყვის ჩვეულებრივი, საყოველთაოდ გავრ-
ცელებული გაგებით. ეს მკაცრი და ენერგიული, მტკიცე ნებისყო-
ფისა და ქედუხრელი ადამიანები, რომლებისთვისაც ხშირად

სრულიად უცხო იყო სიბრალული და სინიდისის ქენჯნა, უფრო
იმაზე ზრუნავდნენ, რომ ხალხს მათი შიში პქონოდა, ვიდრე იმაზე,
რომ პყვარებოდათ ისინი. მაგრამ, იმავდროულად, ისინი იყვნენ
იმპერიის სიდიადეზე ოცნებით გულანთებული სახელმწიფო მოღ-
ვაწენი, სახელგანთქმული მხედართმთავრები, ბრძოლის ველზე,
ჯარისკაცებს შორის რომ აგარებდნენ სიცოცხლეს და ღიდ პატივს
სცემდნენ არმიას, რომელსაც მონარქიის ძლიერების ბურჯად
თელიდნენ; ისინი იყვნენ უნარიანი, ურყევი ნებისა და უშრეგი
ქსერგის მმართველები, რომლებიც არაფრის წინაშე არ
ღაბიხედნენ უკან, როცა საქმე ეხებოდა საზოგადოებრივ სიკეთეს.
მათთვის სრულიად უცხო იყო ფუჭი ხელგაშლილობა და სახსრე-
ზის უაზრო ფლანგვა; თითოეულ მათგანს მხოლოდ ერთი მიზანი
ამოძრავებდა: სახელმწიფოს კეთილდღეობა და ეროვნული სიმ-
დიდრის ზრდა. სასახლის კარის თვალისმომჭრელი ფუფუნება და
სამეიმო პროცესიების თუ ცერემონიების ფუჭი ბრწყინვალეობა
მხოლოდ იმდენად აინგერესებდა ამ მბრძანებლებს, რამდენადაც
ყოველივე ეს ემსახურებოდა მათ პოლიტიკას და ხელს უწყობდა
იმპერიისა და იმპერატორების პრესტიჟის განმტკიცებას. ისინი
თვალისწინებით უფროხილდებოდნენ თავიანთ ძალაუფლებას და
იმიგომაც იყო, რომ ფავორიტები არ პყავდათ, თუ არ ჩავთვლით
ისეთ გავლენიან პიროვნებას, როგორიც იყო პარაკიმომენოსი
(მესაწოლეთ-უხუცესი) ბასილი, რომანოზ ლეკაპინეს უკანონო
ქატი, რომელიც ხუთი იმპერატორის მმართველობის მანძილზე,
ორმოც წელზე მეტი ხნის განმავლობაში (944-988 წ.) ხელისუფლე-
ბის სული და გული იყო. მაკედონელ იმპერატორთა მრჩეველები
უპირატესად უწინო პირები იყვნენ, რომლებსაც თავიანთი მიზნე-
ბისთვის იყენებდნენ მათი მბრძანებლები. დიდების წყურვილით
წაქეშებული და პატივმოყვარული მისწრაფებებით ანთებული
მაკედონელები ცდილობდნენ აღმოსავლური სამყაროს მძლეოა-
მძლე ბურჯად და, იმავდროულად, მართლმადიდებლობისა და
ელინიზმის საყრდენად ექციათ ბიზანტიის იმპერია. თავიანთი სეი-

ანად ხმარებული საჭურვლის ძლევა მოსილების, ჭკვიანური და მოქნილი დიპლომატიისა და ენერგიული მმართველობის წყალობით, მათ შესძლეს ზორცი შეესხათ თავიანთი ოცნებისათვის და ბიზანტიის ათასწლოვანი ისტორიის ერთ-ერთ ყველაზე ბრწყინვალე ერად, ჭეშმარიტი აღორძინების ეპოქად ექციათ ეს პერიოდი.

იმ დროს, როცა ბასილი I გახტა ავიდა, იმპერიის მდგომარეობა ძალზე საფალალო იყო. მთელი სახელმწიფო ხელახლა აღსადგენი ჩანდა. ბასილი I, უბირი გლეხი, ძალაუფლების მწვერვალზე დანაშაულის გზით აღზევებული, ყველა იმ თვისებით შემკული იყო, რაც აუცილებელია ესოდენ მძიმე მოვალეობის მგვირთველისათვის: ამ ჭკვიან კაცს თანაბრად სურდა იმპერიის შიგნითაც აღედგინა წესრიგი და გარეთაც აემალლებინა მისი პრესტიჟი. ეს იყო უნარიანი მმართველი და მხნე მეომარი, რომელიც, უწინარეს ყოვლისა, იმპერატორის ძალაუფლების განმტკიცებას ისახავდა მიზნად. თავისი მმართველობის ოცი წლის მანძილზე მან შესძლო წალმა შეებრუნებინა იმპერიის საქმე და, მის მიერ მიღწეული წარმატებების წყალობით, უზრუნველყო თავისი მემკვიდრეების მომავალიც. მისი ვაჟი ლეონ VI (886-912 წ.), ვის მმართველობასაც ესოდენ დიდი მნიშვნელობა აქვს იმპერიის აღმშენებლის ისტორიისთვის, მართალია, მამამისისაგან განსხვავებით, შინ მშვიდად ჯდომას არჩევდა, ამასთანავე, ნამდვილი პედანტი იყო და ფავორიტების წინაშეც უმწუთო ჩანდა, მაგრამ არანაკლები დაჟინებით ცდილობდა იმპერიის განმტკიცებას. მემკვიდრე რომ ჰყოლოდა, ოთხგზის ქორწინების წინაშეც კი არ დაიხია უკან, რამაც თანამედროვეთა საშინელი აღმოთება გამოიწვია და ეკლესიასა და მის მეთაურს, პატრიარქ ნიკოლოზს გადაჰკიდა იგი. მაგრამ სწორედ ამის შედეგად ბიზანტიაში პირველად აღიმართა აზრი ძალაუფლების მემკვიდრეობით გადაცემის სამართლებრივი დაკანონების შესახებ. ერთი თანამედროვის თქმით, მაკედონელთა დინასტიის ორი პირველი მბრძანებლის

ქმთავრები საქმე ის იყო, რომ „ღრმად გაედგმევინებინათ ფესვი იმპერატორის ძალაუფლებისათვის, რათა მასზე ამოზრდილ ლეონის მძლავრი დინასტიური გოგები ამოეყარა“. ამიერიდან ესოდენ ღრმად ფესვგამდგარი დინასტიური ხის აღმოფხვრა და იმოძიკება ძალიან ძნელი საქმე შეიქნა: დასაბამი დაედო დინასტიურ საგვარეულოს, რომლის წევრებიც პორფიროგენეტებად (ძოწეულით შობილებად) იწოდებოდნენ, და ხალხის გულშიაც მტკიცედ დაისადგურა სიყვარულმა და პატივისცემამ ამ საგვარეულოს მიმართ. იმპერიისათვის, რომელსაც მანამდე გაქმდებული ამბოხებები არყევდა, ეს იყო მართლაც სასიკეთო, თავისი შედეგების მიხედვით ფრიად მნიშვნელოვანი სიახლე.

თუმცა ამბოხებები არც ამჯერად შეწყვეტილა. შინაამბილობამ, რითაც აღინიშნა ლეონ VI-ის ვაჟის, კონსტანტინე VII-ის (912-959 წ.) მცირეწლოვანების მშოფთჳარე პერიოდი, საშუალება მისცა რომანოზ ლეკაპინეს ხელთ ეგდო ძალაუფლება და მცოთხელი საუკუნის მანძილზე (919-944 წ.) მდგარიყო ქვეყნის სათავეში. ცოგა უფრო გვიან, როცა ოთხწლიანი მმართველობის შემდეგ გარდაიცვალა კონსტანტინე VII-ის ვაჟი რომანოზ II (959-963 წ.), მისი ვაჟიშვილების – ბასილი II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის მცირეწლოვანებისას ხელისუფლების სისუსტემ ჯერ აჯანყება გამოიწვია, რის შედეგადაც გახტა ავიდა ნიკიფორე ფოკა (963-969 წ.), შემდეგ კი გრაგიკული სახელმწიფო გადაგრილების მიზეზი გახდა, გადაგრილებისა, რომლის დროსაც ფოკა მოკლულ იქნა და გახტა ავიდა იოანე ციმისხიოსი (969-976 წ.). მაგრამ ვერცერთმა ამ უზურპატორმა ვერ გაბედა გახტისათვის ჩამოეცილებინა ბასილი II-ის კანონიერი მემკვიდრე. რომანოზ ლეკაპინე თავის ოფიციალურ თანამოსაყდრედ აცხადებდა კონსტანტინე VII-ს, თუმცა ეს უკანასკნელი სრულიად მოკლებული იყო სახელმწიფოს მართვის საშუალებას და მთელ თავის დროს განმარტობასა და მეცნიერულ კვლევა-ძიებაში ატარებდა. ნიკიფორე ფოკამ და იოანე ციმისხიოსმა ნომინალურად დატოვეს სახელმწიფოს სა-

თავეში რომანოზ II-ის შეილები და ცდილობდნენ საიმპერატორო საგვარეულოს პრინცესებზე ქორწინების გზით კანონიერი სახე მიეცათ თავიანთი უზურპაციისათვის. მათ შემდეგ ძალაუფლება ბუნებრივი გზით გადაეცა მაკედონელთა დინასტიის წარმომადგენელს, რომელმაც ამასობაში სრულწლოვანებას მიაღწია, – ბიზანტიის დიდ იმპერატორს ბასილი II-ს. მაკედონელთა დინასტია იმდენად მტკიცედ დამკვიდრდა ამ აღმოსავლურ მონარქიაში, რომ თვით ქალებიც კი აღიოდნენ გახტმე. ესენი იყვნენ ბასილი II-ის ძმისწულები – ზოია (1028-1050 წ.), რომელიც თანამიმდევრულად იყოფდა გახტის თავის სამ მეუღლესთან ერთად, და თეოდორა (1054-1056). ეს დედოფლებიც დიდი პოპულარობით სარგებლობდნენ ხალხში, რასაც გვიმოწმებს 1042 წლის ამბობება, რის შედეგადაც დამხობილ იქნა მიხეილ V, რომელსაც სურდა გახტი წაერთმია ზოიასათვის, და უკმაყოფილება, რაც გამოიწვია კონსტანტინე მონომახმა, ვისმედაც ეჭვი მიიტანეს, ორივე დედოფალს გახტიდან ჩამოგდებას უპირებსო. მანამდე არაფერი ამის მსგავსი არ მომხდარა ბიზანტიაში, და სამოგადოებრივმა აზრმა აშკარად განაცხადა: „ვისეც კონსტანტინოპოლს მართავს, საბოლოოდ ყოველთვის გამარჯვებულია“. ყოველივე ეს არა მარტო დანაშაულად აღქმვდა უზურპაციას, არამედ რაღაც უარესად, კერძოდ, სიბრიყვედ.

მაგრამ რაკილა ირკვეოდა, რომ უზურპატორებიც ნიჭიერი პიროვნებები და დიდებული მხედართმთავრები იყვნენ, იმპერიას უმტკივნეულოდ შეეძლო ეკუთანა ონსტანტინე VII-ის პოლიტიკური უნიათობა, რომანოზ II-ის გაუთავებელი ღრეობანი, მისი ეაქების უნდილობა, და საუკუნენახევრის მანძილზე ისეთი სიმტკიცითა და თანმიმდევრობით წარემართა თავისი საქმე, რანაირიც დიდი ხანია აღარ ახსოვდა ბიზანტიას. და ბოლოს, ისეთი მხედართმთავრების შემწეობამ და თანადგომამ, როგორიც იყვნენ კურკუასები, ფოკები, სკლიროსები, ან ისეთი მინისტრებისა, როგორიც იყო პარაკიმომენოსი ბასილი, მაკედონური დინასტიის

იმპერატორებს საშუალება მისცა გაეფართოებინათ იმპერიის საზღვრები და არნახული დიდებით შეემოსათ იგი. ყველა საზღვარზე განახლდა შეტევა, რაც ბრწყინვალე წარმატებით დაგვირგვინდა. სამხედრო ხელოვნებას შურგს უმაგრებდა დიპლომატია და ვასალთა მთელ ასაბიას თავს უყრიდა იმპერიის ირგვლივ; ბიზანტიის გავლენამ მთელი აღმოსავლური სამყარო მოიცვა და თვით დასავლეთსაც უწია; ძლევამოსილმა მმართველობამ სახელი გაითქვა თავისი საკანონმდებლო საქმიანობით; მარჯვე და მოქნილმა ცენტრალიზებულმა ადმინისტრაციამ, თავისი უნარიანი და განათლებული მოხელეების, ელინიზმის ნიშნით აღბეჭდილი ქმედითობითა და მართლმადიდებლობის ფართოდ გავრცელების წყალობით, მოახერხა იმპერიის ერთობის უზრუნველყოფა, რაც თითქმის შეუძლებელი ჩანდა მისი ეროვნული სიჭრელის გამო; აი, რას ნიშნავდა ბიზანტიისათვის ის ას ორმოცდაათი წელი, რომლის განმავლობაშიც მას მართავდნენ მაკედონური დინასტიის იმპერატორები. მართალია, მთელი თავისთი ძალისხმევის მიუხედავად, მათ ვერ მოახერხეს თავიდან აეცილებინათ სერიოზული საფრთხე, იმპერიის კეთილდღეობას რომ ემუქრებოდა; ვერ შესძლეს გადაეჭრათ ძალზე მწვავე აგრარული თუ სოციალური პრობლემები და აელაგმათ ამბოხებისთვის მუდამ მზადყოფი არისტოკრატია; ვერც იმდენი ქნეს, რომ გასაქანი არ მიეცათ აღმოსავლური ეკლესიის პაგიომოყვარე მესვეურთათვის – დაესრულებინათ დასავლეთისა და აღმოსავლეთის განხეთქილება და რომისგან ბიზანტიის საბოლოოდ ჩამოშორების გზით შეერყიათ იმპერიის სიმტკიცე. მართალია, მაკედონელთა დინასტიის შეწყვეტის შემდეგ იმპერია უძლური აღმოჩნდა ნორმანებისა თუ თურქეთის პირისპირ, და ქვეყნის შიგნითაც ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა ხანგრძლივი ანარქიისათვის (1057-1081 წ.), მაგრამ ყოველივე ეს ვერ ჩრდილავს იმ ფაქტს, რომ ბასილი I-ის მიერ დაარსებული დინასტია საუკუნენახევრის განმავლობაში დიდების შარავანდელით მოსავდა ბიზანტიას. X-XI

საუკუნეებში კონსტანტინოპოლი ევროპული კულტურის ყველაზე ბრწყინვალე ცენტრი იყო, „შუა საუკუნეების პარიზი“, როგორც მას უწოდებდნენ ხოლმე.

II

მეამბოხე იმპერატორთა საბარემო პოლიტიკა (867-1025 წ.)

ბრძოლა არაბთა წინააღმდეგ. — 826 წლიდან მოყოლებული, როცა არაბებმა კრეტა დაიპყრეს, ისინი ბიზანტიის კუთხილი ზღვების ჭეშმარიტ ღმთის რისხვად იქცნენ. კუნძულის დედაქალაქი ხანდაქსი მუსულმან მეკობრეთა ბუნაგს მოგაგონებდათ, საიდანაც, ისევე როგორც გარსოსიდან, გრიპოლიდან თუ სირიიდან ისინი თავს ესხმოდნენ სავაჭრო გემებს და თარეშით იკლებდნენ ეგვიპტის ზღვას. არმიისა და ფლოტის რეორგანიზაციის საქმეში ბასილი I-ის მიერ მიღწეული წარმატებების მიუხედავად, მუსულმანთა ესკადრები კვლავინდებურად ბაგონობდნენ არქიპელაგში. 904 წელს თესალონიკე ხელთ იგდო ლეონ გრიპოლელმა და თითქმის მთელი მოსახლეობა გყვედ წაასხა. 907 და განსაკუთრებით 924 წელს ლემნოსის მახლობლად ბიზანტიელთა ფლოტის ერთგვარი წარმატების მიუხედავად, კრეტის წინააღმდეგ წარგზავნილმა ექსპედიციებმა მარცხი განიცადეს (911 და 949 წ.). იმპერია იძულებული შეიქნა კუნძულის წინააღმდეგ — „წყევლილმა პყოს იგი უფალმა!“ — თავისი საუკეთესო სარდალი ნიკიფორე ფოკა წარეგზავნა (960 წ.). ფოკამ მოახერხა კუნძულზე ლაშქრის გადასხმა, ალყა შემოარტყა ხანდაქსს და რამდენიმე თვის შემდეგ აიღო იგი (961 წლის მარტი). დაპყრობილი კუნძულის მოსახლეობა ქრისტეს სჯულზე მოაქციეს. აღმოსავლეთის ზღვების მბრძანებლები კვლავ ბიზანტიელები გახდნენ.

იმადროულად, ხელსაყრელი ვითარების წყალობით, შესაძლებელი შეიქნა შეგვეის წამოწყება მცირე აზიაში. ჯერ კიდევ ბასილი I-მა ევფრატის ზემო წელამდე განაგრძო იმპერიის

სამღერები, ხელახლა აიღო სამოსატა (873 წ.) და ძლევით დალაშქრა კაპადოკია და კილიკია (878-879 წ.). X საუკუნეში მუსულმანური სამყარო ანარქიამ მოიცვა, რამაც ბიზანტიას საგრძნობლად გაუადვილა საქმე, განსაკუთრებით, 927 წლიდან მოყოლებული, როცა იმპერიამ თავი დააღწია ბულგარელთა შემოსევის საფრთხეს. სახელგანთქმული სარდლები — იოანე კურკუასი, რომელიც ოცდაორი წლის მანძილზე (920-942 წ.) სარდლობდა ბიზანტიის ლაშქარს მცირე აზიაში და მეგსახელად „მეორე გრაიანე“ და „მეორე ელისარიონი“ შეერქვა, შემდეგ ბარდა ფოკა და, ბოლოს, მისი ვაჟები — ნიკიფორე, ლეონი და კონსტანტინე წარმატებას წარმატებაზე აღწევდნენ. 928 წელს აღებულ იქნა თეოდოსიოპოლი, დღევანდელი არშრუმი; 934 წელს — მელიტენა, 944 წელს — ედესა, საიდანაც ჩამოტანილ იქნა იქ დაცული ქრისტეს სასწაულთმოქმედი ხატი; 949 წელს ბიზანტიელებმა აიღეს გერმანია, 957 წელს — ამიდა, 958 წელს — სამოსატა. იმპერიის სამღერებმა პალსიდან ევფრატსა და გიგროსამდე გადაინაცვლა. ახლად შექმნილი პროვინციების მთელი წყება (სევესტიის, მესოპოტამიის, სელეუკიისა და ლიკანდოსის თემები) თვალნათლივ მოწმობდა ბიზანტიის დაპყრობითი ომების მასშტაბურობას. სომხეთმა და ივერიამ ქედიდან გადაიგდეს ისლამის ბაგონობის უღელი და ბიზანტიის გავლენის სფეროში მოექცნენ. მთელი X საუკუნის მანძილზე სომხები მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ იმპერიის ცხოვრებაში, როგორც ჯარისკაცები, მხედართმთავრები, ადმინისტრატორები, დიპლომატები და თვით იმპერატორებიც კი: რომანოზ ლეკაპინე და იოანე ციმისხიოსი წარმოშობით სომხები იყვნენ.

ჭეშმარიტად ჯვაროსნულმა მოძრაობამ უსჯულოთა წინააღმდეგ საბრძოლველად აღძრა ბიზანტია. კილიკიასა და ჩრდილო სირიაში ნიკიფორე ფოკამ შემუსრა ალექსის პამდანიდ ემირთა ძლიერება; ხელთ იგდო ანამარბი, ადანა, მომსუესტა (964 წ.), გარსოსი (965 წ.), ლაოდიკეა, პიერაპოლი, ემესი, ალექსი და,

ბოლოს, ანგიოქია (968 წ.). უფრო გვიან, იოანე ციმისხიოსმა მესო-პოტამიაში ედესა და ნისიბინი (974 წ.), ხოლო სირიაში დამასკო და ბეირუთი (976 წ.) აიღო, პალესტინაში კი თვით იერუსალიმის ბჭეს მიაღწია. „ხალხები – ამბობს მემატიანე, – შიშით ძრწოდნენ ციმისხიოსის რისხვის წინაშე და ქრისტიანული ხმალი ისევე მკიდა სამკალს, როგორც უსჯულოთა ნამგალი“. ბასილი II-მ დაასრულა აღმოსავლეთის დაპყრობა. 995 წელს მან აიღო ალუპო, პომსი, კესარია. გამარჯვებულის აღსანიშნავად გამართული ბრწყინვალე ტრიუმფები ქრისტიანულ სამყაროს აუწყებდა მუსულმანთა ძლიერების შემსუსტებას, მკვიდრად ნაშენი ციხე-სიმაგრეებით მტკიცედ დაცული იმპერია კი აღმოსავლეთით ახალ-ახალ მიჯნებს იპყრობდა. ბასილი II-ის მიერ სომხეთის სამთავროთა დაპყრობამ (1020 წ.), რაც, შესაძლოა, არცთუ მთლად გონივრული იყო, და ივერიის დამორჩილებამ დააგვირგვინა ეს ბრწყინვალე გამარჯვებები. იუსტინიანეს შემდეგ იმპერიას არასოდეს განუვრცია ასე ფართოდ თავისი გავლენა აღმოსავლეთით.

ბრძოლა ბულგარულთა წინააღმდეგ. – X საუკუნის ბიზანტიის საგარეო პოლიტიკურ ისტორიაში ბულგარელებთან ომს კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, ვიდრე არაბთა წინააღმდეგ ბრძოლას.

X საუკუნის დამდეგს ბულგარელთა შემოსევის საფრთხე უფრო დიდი იყო, ვიდრე ოდესმე. მათი სამეფო დუნაის ჩრდილოეთით მდებარე ოლქებიდან ბალკანეთამდე იყო გადაჭიმული, დასავლეთით კი პინდოსის მთაგრეხილს აღწევდა. ბულგარული და სლავური ელემენტების შერწყმის შედეგად ბულგარეთი უკვე ერთგვაროვანი სახელმწიფო იყო, მძლავრი მონარქიული ძალაუფლებითურთ; ქრისტიანობაზე მოქცევამ განაპირობა მისი ერთმორწმუნეობა, ხოლო კულტურამ, ბიზანტიასთან მეზობლობის წყალობით, საკმაოდ მაღალ დონეს მიაღწია. ყოველივე ეს ბიზანტიის იმპერატორებთან საბრძოლველად აქეზებდა ბულგარ-

ეთის მეფეებს, ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე ჰეგემონიის მოსაპოვებლად. ამ პატივმოყვარული ზრახვების განსახორციელებლად საკმარისი იყო ქვეყანას მოუღვენოდა მხნე წინამძღოლი, და მალე ისიც გამოჩნდა: ეს იყო ბორისის ვაჟი – სიმეონ მეფე (893-927 წ.). ბიზანტიაში აღმრდილი, სადაც ის მძევლად ჰყავდათ, ბიზანტიური ფუფუნებითა და კულტურით მოხიბლული სიმეონი კონსტანტინოპოლის დაპყრობაზე ოცნებობდა, რათა თავს დაედგა კონსტანტინეს მემკვიდრეთა გვირგვინი. საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში ბერძნებსა და ბულგარელებს შორის ნამდვილი ნაციონალური ბრძოლა იყო გაჩაღებული.

ეს ბრძოლა 889 წელს დაიწყო; აღსანიშნავია, რომ მის გამომწვევ მიზეზს ეკონომიკური ხასიათი ჰქონდა: როდესაც ლეონ VI-მ ბრძანა თესალონიკედან კონსტანტინოპოლში გადაეტანათ ბულგარულ ეპარქია საწყობები, სიმეონმა ომი გამოუცხადა მას. ბიზანტიელების მიერ მოსყიდული უნგრელების შემოსევამ, ბოლოს და ბოლოს, აიძულა ბულგარელთა მეფე უკან დაეხია (893 წ.). მაგრამ ლეონ VI-ის გარდაცვალების შემდეგ, შინაშლილობა, რომლითაც აღინიშნა მისი ვაჟის კონსტანტინე VII-ის მცირეწლოვანების პერიოდი, სიმეონისათვის საკმარისი შეიქნა საიმისოდ, რომ კვლავ განეახლებინა შეგება. 913 წელს ის კონსტანტინოპოლს მიაღწია, 914 წელს ანდრინოპოლი აიღო, 917 წელს კი ანქილოსთან გამართულ ბრძოლაში დაამარცხა ბიზანტიელთა ლაშქარი. გამარჯვებით გაღაღებულმა სიმეონმა „ბულგარელთა მეფედ და რომაელთა იმპერატორად“ გამოაცხადა თავი. თავის საგახგო ქალაქ პრესლაეში მან დამოუკიდებელი ბულგარული საპატრიარქო დააარსა. ამის შემდეგ ისღა დარჩენოდა, რომ კონსტანტინოპოლი აეღო და 924 წელს კიდევ სკადა მისი ალება. მაგრამ დედაქალაქის დასაუფლებლად მისთვის ხმელეთიდანაც უნდა შეეგია და ზღვიდანაც, სიმეონს კი ფლოგი არ ჰყავდა. ეგეუ არ იყოს, რომანოზ ლუკაპინესთან პაემნის დროს, მან, როგორც აგილამ პაპ ლეონ დიდთან შეხვედრისას, თავი ეერ

დააღწია იმპერიის ძველი კულტურის მომწესხველ შემოქმედებას. ამიგომ იყო, რომ უკან დაიხია და იძულებული შეიქნა თავის საზუკვარ ოცნებაზე ხელი აეღო. მართალია, თავის სამეფოში და, უწინარეს ყოვლისა, მის საგახგო ქალაქში – დიად პრესლავში სიმეონმა შესძლო მანამდე არნახულ საფეხურზე აეყვანა მხატვრული და ინტელექტუალური კულტურა, რის გამოც „ბულგარეთის კარლოს დიდი“ ეწოდა, მაგრამ კონსტანტინოპოლის გალაკანთან უკან დახევა ბულგარელებისათვის მათი პატივმოყვარული გეგმების კრახს მოასწავებდა. სიმეონის სიკვდილთან ერთად (927 წ.) დაიწყო ბულგარეთის დაქვეითება.

დეგრადაციის პროცესი სწრაფი ტემპით ვითარდებოდა სიმეონის ვაჟის – პეტრეს (927-968 წ.) ხანგრძლივი მმართველობისას. ამ ორმოცი წლის განმავლობაში ბულგარეთი იმპერიაზე სულ უფრო და უფრო მეტად დამოკიდებული სდებოდა. მაშინ როდესაც ბიზანტია ძალას იკრებდა, მისი ეთადერთი მეგობრე თანდათანობით ძაბუნდებოდა. დაუძლურებული სამეფო ძალაუფლების წინააღმდეგ თავი წამოყვეს ფეოდალებმა. სარწმუნოებრივი ერთიანობა დარღვეულ იქნა ბოგომილების მწვალებლობის შედეგად. ბულგარელთა ნაციონალურ მთლიანობას ბზარი გაუჩნდა. ბიზანტიისათვის ნაცულისგების კაში ახლოვდებოდა.

ახლოვდებოდა და 967 წელს კიდეც დადგა. ნიკიფორე ფოკამ უარი თქვა ხარკზე, რომელსაც იმპერია ჯერ კიდევ უხდიდა ბულგარეთს, და კიევის დიდი მთავრის სვიატოსლავის ლაშქრითურთ თავს დაესხა თავის ყოფილ მეგობრეს. მაგრამ სვიატოსლავს თვალში მოუვიდა მის მიერ დაპყრობილი ქვეყანა, თვითონვე დაშკიდრდა იქ და მის დატოვებაზე ცივი უარი განაცხადა (968 წ.). ბულგარელთა მეფის პეტრეს სიკვდილმა და ნიკიფორეს მკვლელობამ (969 წ.) კიდევ უფრო გაართულა მდგომარეობა. იოანე ციმისხიოსის გახგზე ასვლისას რუსები თვით იმპერიაში შეჭრით იმუქრებოდნენ. სვიატოსლავმა დალაშქრა ბალკანეთი და დაარბია ფილიპოპოლი (970 წ.). მის მიერ დათესილმა პანიკამ თვით

კონსტანტინოპოლს უწია. მაგრამ იმპერიის საბედნიეროდ, რუსები არკადიოპოლითან, დღევანდელ ლიულე-ბურგასთან დამარცხდნენ (970 წ.) და იმპერატორს სამუალება მიეცა მრავალრიცხოვანი ლაშქრით დაძრულიყო მათ წინააღმდეგ (971 წ.). ეიდრე ბიზანტიის ფლოგი აღმა მიუყვებოდა ღუნაის, ციმისხიოსი ბალკანეთში შეიჭრა, დოროსგოლში (სილისგრია) ალყა შემოარგვა სვიატოსლავს, აიძულა ქედი მოეხარა და სასწრაფოდ დაეგოვებინა ქვეყანა. ბულგარეთი იმპერიამ შეიერთა, დამოუკიდებელი საპატრიარქო კი გაუქმებულ იქნა. იმპერიის სამღვრებმა დუნიამდე გადაინაცვლა.

მაგრამ პინდოსის მომიჯნავე ბულგარულ ოლქებში, პრესპისა და ოქრიდის ირგვლივ, პატრიოტები გრაფ შიმშანისა და მისი ვაჟების მეთაურობით კვლავ განაგრძობდნენ წინააღმდეგობას. შიმშანის ერთ-ერთმა ვაჟმა – სამუელ მეფემ (977 თუ 979-1014 წ.) ისარგებლა ბასილი II-ის მეფობის დამდეგს ბიზანტიაში დაწყებული არეულობით და ბულგარეთის სამეფო აღადგინა. ათ წელიწადში (977-986 წ.) მან გაათავისუფლა ღუნაისპირა ბულგარეთი, დაიპყრო მაკედონია, თესალია და თვით პელოპონესამდე მიადწია. ამ უზარმაზარი, ღუნაიდან ადრიატიკამდე გადაჭიმული იმპერიის დასამარცხებლად ბერძნებს ოცდაათწლიანი ომის გადახდა დასჭირდა (986-1018 წ.). ეს იყო უპირატესად ბასილი II-ის საქმე, რომელსაც მისი სიმკაცრის, სისასტიკისა და ძლევამოსილი გამარჯვებების გამო სამინელი მეგსახელი „ბულგაროქტონოს“ (ბულგარითმკლევგი) შეარქვეს.

986 წელს ბასილი II-მ განაახლა შეგვეა და ბულგარეთში შეიჭრა, მაგრამ სისტიკი მარცხი იწვნია ბალკანეთში, „გრაიანეს ბჭესთან“. იმპერატორს ათი წელი დასჭირდა ბრძოლის განსაახლებლად, ამ ათი წლის მანძილზე კი სამუელი განუწყვეტლივ აფართოებდა თავის სამეფოს, ღუნაიდან ადრიატიკისა და ეგეოსის ზღვებამდე. მაგრამ 996 წელს ბულგარელთა მეფე სპერქიის პირას დამარცხდა. სამოელს ხელიდან ეცლებოდა საბერძნეთი; თესალო-

ნიკესთან დამარცხების შემდეგ ბულგარეთის დუნაისპირა ნაწილი იმპერიამ მიიგაყა (1000 წ.). მაგრამ დასავლეთ ბულგარეთი კვლავ თავისუფალი რჩებოდა. 1001 წელს ბასილი II-მ ხელახლა სცადა მისი დამორჩილება. იმპერატორის ხელში ერთიმეორის მიყოლე-ბით გადავიდა მისი მისადგომები – ვერეა, სერვია, ვოდენა. მთებში მომწყვდეულმა სამუელმა ბრძოლით გაიკაფა გზა, ან-დრინოპოლს დაეცა და თანდათან ავიწროებდა ალყას. ბიზანტი-ელებმა აიღეს სკოპლე, დაიპყრეს ქვემო და შუა მაკედონია (1007 წ.); ისინი უღმობელნი და დაუნდობელნი იყვნენ მტრის მიმართ. სამუელი თავს არიდებდა პირისპირ შეტაკებას, მაგრამ ბოლოს, ჩიმბალონგის ხეობაში, სერიდან მელნიკს მიმავალ გზაზე მისი ლაშქარი მაინც დამარცხდა (1014 წლის 29 ივლისს). მეფემ ველარ გაუძლო ამ მარცხს და თვენახევრის შემდეგ – 1014 წლის 15 სე-ქტემბერს გარდაიცვალა. ეს ბულგარეთის დასასრული იყო.

თუმცა ბულგარელთა დიდი მეფის მემკვიდრენი, გახტს რომ ეცილებოდნენ ერთმანეთს, ოთხ წელიწადს კიდევ ებრძოდნენ ბიზანტიას, მაგრამ 1018 წელს მთელი ქვეყანა დაპყრობილ იქნა და იმპერატორი თავისი გრიუმფალური მსვლელობისას ნელ-ნელა შეუდგა მის გარდაქმნას, რასაც წინდებდებოდა, დიდი სიფრთხილით სჩადიოდა: სათანადო პატივს მიაგებდა ძლეულთა ადმინისტრაციულ წესრიგსა და მწე-ჩვეულებებს, ცდილობდა თავის მხარეს გადაებირებინა დიდგვაროვანი ფეოდალური არის-ტოკრატია და ხელუხლებლად შეენარჩუნებინა ძველი რელიგიური ორგანიზაცია, რომელსაც სათავეში ოქრიდის ავტოკეფალური (დამოუკიდებელი) საარქიეპისკოპოსო ედგა. ამრიგად, მრავალი წლის შემდეგ ბიზანტია კვლავ მთელი ბალკანეთის ნახევარკუნძულის მბრძანებელი შეიქნა. ბასილი II-ს, რომელმაც საბერძნეთში იმოგზაურა და თვით ათენსაც ეწვია, ხოლო შემდეგ გრანდიოზული გრიუმით აღნიშნა თავისი დაბრუნება კონსტან-ტინოპოლში (1014 წ.), – უფლება ჰქონდა ეამაყა იმით, რომ იმპე-

რიას კვლავ დაუბრუნა ოდინდელი ძლიერება, რაც მას საუკუნეე-ბის მანძილზე აღარ ღირსებია.

სამსრამო იტალიის ღაპრობა და ბიზანტიის პოლიტიკა ღაპა-ლათში – იმპერიის სამღვრებს წარმატებით რომ განაგრეობდნენ აღმოსავლეთში, მაკედონური დინასტიის იმპერატორები, იმავდროულად, ცდილობდნენ, განეხლებინათ ბიზანტიის დასაე-ლური პოლიტიკის პაგივმოყვარული გენდენციები.

იმპერიას არასოდეს უთქვამს უარი თავის უფლებაზე იტალიის მიმართ; რომის, ძველი რომაული სამყაროს მარადიული დედაქალაქისა და რავენის, ეკპარქიის ძველისძველი ცენტრის ხსოვნა არასოდეს ჩაშტრაღა ბიზანტიელთა გულში. კაროლინგთა უკანასკნელი იმპერატორების სისუსტე, ლანგობარდთა მბრძანე-ბლებს შორის დანაწილებულ სამხრეთ იტალიაში გამეფებული ანარქია და მუსულმანთა თავდასხმის თანდათანობით მზარდი საფრთხე ბასილი I-სთვის საკმარისი საბაბი შეიქნა საიმისოდ, რომ ნახევარკუნძულზე შეჭრილიყო თავისი პაგივმოყვარული მრახვების აღსასრულებლად. იმპერატორი მიზნად ისახავდა მთელს ხმელთაშუაზღვისპირეთში აღედგინა ბიზანტიის პრესტიჟი, ადრიატიკისა და გირენის ზღვებიდან განედევნა მუსულმანი მე-კობრეები და დაემარცხებინა აფრიკელი თუ სიცილიელი სარკი-ნომები. გახტზე ასვლისთანავე მან ძალზე აქტიურად დაიწყო მო-ქმედება დასავლეთში. რა თქმა უნდა, იმპერატორმა ვერ მოახ-ერხა დაებრუნებინა სიცილია, სადაც სირაკუზა უსჯულოთა ხელში აღმოჩნდა (978 წ.), მაგრამ იმდენი კი შესძლო, რომ წესრიგი აღედგინა ადრიატიკის ზღვაზე, განეხლებინა ბიზანტიის კავშირი ვენეციასთან და იმპერიის ვასალებად ექცია ხორვატები. ბასილი I-მა კვლავ აიღო ბარი (876 წ.) და ტარენტო (880 წ.), უკან დაიბრუნა კალაბრია (885 წ.) და აიძულა ლანგობარდთა მბრძანებლები ბი-ზანტიის პროტექტორატი ეცნოთ. სამხრეთ იტალიაში ორი ახალი

„თემი“ შეიქმნა: ლანგობარდიისა და კალაბრიისა. ეს იყო საუცხოო კომპენსაცია დაკარგული სიცილიის სანაცვლოდ.

ლეონ VI-ის სისუსტემ ლამის არაღ აქცია მთელი ეს მონაპოვარი. არაბებმა გაორშინა აილეს (902 წ.) და ამით დაასრულეს სიცილიის დაპყრობა, შემდეგ კი კალაბრიაში შეიჭრნენ, სადაც თვით კამპანიამდე მოიკიდეს ფეხი. მაგრამ კარილიანოსთან მოპოვებულმა გამარჯვებამ (915 წ.) კვლავ უზრუნველყო ბიზანტიის დომინანტობა იტალიაში და მთელი საუკუნის მანძილზე, სარკონომების გამუდმებული თავდასხმებისა და გერმანულ იმპერატორთა მეტოქეობის მიუხედავად, ბერძნები მაინც ინარჩუნებდნენ თავიანთ ძალაუფლებას ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილში. ბასილი II-ის ძლევამოსილმა მეფობამ აქაც წარმატებით დააგვირგვინა მაკედონური დინასტიის იმპერატორთა ძალისხმევა. კანასთან მოპოვებულმა გამარჯვებამ (1018 წ.), სადაც იმპერიის ლაშქარმა ქელი მოახრეშინა აპულიის ამბოხებულ მოსახლეობას, რეკოდან და ბარიდან პაპის ოლქამდე განამტკიცა ბიზანტიის პრესტიჟი. იმპერიული მმართველობის წყალობით, მარჯვენა რომ აერცელებდა ბერძნული კულტურის გავლენას, უწინარეს ყოვლისა კი, ბერძენი სამღვდელოებისა და ბერძნული მონასტრების თანადგომით, სამხრეთ იტალია კვლავ „დიდ საბერძნეთად“ იქცა: უცყუარი საბუთი ცივილიზატორული ექსპანსიისა და კულტურულ-პოლიტიკური ზეგავლენისა, რაც განაპირობებდა X-XI საუკ. ბიზანტიის იმპერიის პრესტიჟს.

თუმცა X საუკუნის მეორე ნახევარში ისტორიის ასპარეზზე გერმანული იმპერატორების გამოჩენამ, ცოცხალი არ იყო, გარკვეული სიძნელეები შეუქმნა ბიზანტიის პოლიტიკას. როცა ოგონ I იტალიაში ჩავიდა და იმპერატორის გიგული მიიღო, ბიზანტიელთა სიამაყე ვერ შეურიგდა იმას, რაც მათ უზურპაციად ეჩვენებოდათ. მდგომარეობა კიდევ უფრო დაიძაბა, როცა ოგონმა ბიზანტიის ვასალებზე – ლანგობარდთა მბრძანებლებზედაც განავრცო თავისი ძალაუფლება, ბიზანტიის კუთვნილი ტერიტო-

რიები დაარბია და თავს დაესხა ბარის (968 წ.). ნიკიფორე ფოკამ საკადრისი პასუხი გასცა მოძალადეს. მაგრამ მისი სიკვდილის შემდეგ ბიზანტიის პოლიტიკა შეიცვალა: მიღწეულ იქნა თანხმობა, რაც განამტკიცა ოგონ II-ისა და თეოფანოს ქორწინებამ (972 წ.). თუმცა თანხმობა სანმოკლე აღმოჩნდა: გერმანულმა პაგივმოყვარეობამ ვერ შესძლო ბიზანტიის პრეგენზიებს შეჰგუებოდა. მაგრამ გერმანულმა იმპერატორებმა ბევრს ვერაფერს მიადწიეს. ოგონ II კალაბრიაში შეიჭრა და მარცხი იწვნია სცილოსთან (987 წ.). პეტრის II ამაოდ უწყობდა ხელს აპულიის ამბოხებას; მისმა თავდასხმამ საბერძნეთის იტალიაზე არაერთიარო შედეგი არ გამოიღო (1025 წ.). ბასილი II-ის გარდაცვალებისას ბიზანტიის ძალაუფლება იტალიაში ისეთივე მტკიცე იყო, როგორც ბულგარეთისა თუ აზიაში.

ფეოდალური მიწათმფლობელობის მასალაში – ამ წარმატებების წყალობით, ბიზანტიის იმპერია X საუკუნეში, ერთის მხრივ, ღუნადან სირიამდე, მეორეს მხრივ კი, იტალიის სანაპიროებიდან სომხეთის ზეგანამდე იყო გადაჭიმული. მაგრამ მოქნილი დიპლომატია ამ საზღვრებს მიღმა აერცელებდა ბიზანტიის გავლენას. იმპერიის ირგვლივ თავს იყრიდნენ ვასალური სახელმწიფოები, რომლებიც თითქოს თავდაცვის პირველ ხაზს ჰქმნიდნენ საზღვრების გასწვრივ, და, რაც მთავარია, მთელ მსოფლიოს გადასცემდნენ ბიზანტიის პოლიტიკურსა თუ კულტურულ გავლენას.

იტალიაში იმპერიის ყველაზე ერთგული და სანდო მოკავშირე ენეცია იყო, პირწმინდად ბერძნული ქალაქი, როგორც თავისი დასაბამით, ისე თავისი ზნე-ჩვეულებებით. ამიგომ იმპერატორები სწორედ მას ანდობდნენ ადრიატიკის ზღვაზე წესრიგის მეთვალყურეობას, ხოლო X საუკუნის დამლევეს (992 წ.) მნიშვნელოვანი საეკლესიო პრივილეგიებიც მიანიჭეს, რაც საუფუძელად დაედო მის შემდგომ ძლიერებას. იტალიის სამხრეთ ნაწილში ბიზანტიას განსაკუთრებით აქტიურად უჭერდნენ მხარს ნეაპოლის,

გაეგისა და ამაღლის რესპუბლიკები. და ბოლოს, სალერნოს, კაპუისა და ბენევენტის ლანგობარდი მბრძანებლები, მართალია, ესოდენ საიმედო ვასალები არ ყოფილან, მაგრამ მაინც აღიარებდნენ ბიზანტიის პროტექტორატს. ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილო-დასავლეთით და აღმოსავლეთის მთელ სანაპიროზე იმპერიის ერთგული მოკავშირეები იყვნენ, უპირატესად, ბულგარელების წინააღმდეგ ბრძოლაში, სერბიისა და ხორვატიის სლავური სახელმწიფოები, რომლებიც ქრისტეს სჯულზე მოაქცია და ბიზანტიას დაუმორჩილა ბასილი I-მა. აღმოსავლეთით, შავი ზღვის პირას მდებარე ხერსონესი, უფრო ბიზანტიის ვასალი, ვიდრე მისი ქვეშევრდომი, მნიშვნელოვან სათვალთვალო პუნქტს და, იმავდროულად, პოლიტიკური ზემოქმედების ინსტრუმენტს წარმოადგენდა, რომლის მეშვეობითაც იმპერია თავის გავლენას აერცულებდა ბარბაროს ხალხებზე – ხაზარებზე, პაჭანიკებსა თუ რუსებზე, ხერსონესის მომიჯნავე გრამალებში რომ ბინადრობდნენ. კავკასიაში ალანთა, აფხაზთა თუ ალბანელთა მბრძანებლები ამაცობდნენ იმით, რომ ბიზანტიურ გიტულებს აგარებდნენ და სუბსიდიებს იღებდნენ იმპერიისგან. სომხეთის მმართველი ბაგრატიდების სამეფო დინასტიის წევრები, ისევე როგორც ვასპურაკანის, გარონისა თუ ივერიის მთავრები მონარქიის ერთგული კლიენტები და მსახურები იყვნენ მანამ, სანამ ბასილი II-მ ერთიმეორის მიყოლებით არ მიიგაცა მათი სამფლობელოები.

რელიგიის მიწვევა: რუსეთის ქრისტიანიზაცია. – ბიზანტიური კულტურის გავლენა იმ მხარეებს მიღმაც ვრცელდებოდა, რომლებიც იმპერიის პროტექტორატის ქვეშ იმყოფებოდნენ. როგორც ყოველთვის, მისიონერები მხარში ედგნენ დიპლომატებს. ამის ბრწყინვალე დასტურად გვევლინება რუსეთის მოქცევა ქრისტეს სჯულზე.

ბიზანტიის ურთიერთობა რუსეთთან IX საუკუნის შუა წლებიდან იწყება. 860 წლიდან მოყოლებული, კიეველი ავანგურისკები არაერთხელ დამუქრებიან კონსტანტინოპოლს თავიანთი თავდასხმებით (მაგ., 907 და 941 წ.). მაგრამ იმპერატორები სიამოვნებით ქირაობდნენ ჯარისკაცებად ამ მამაც მეომრებს და რუსი ვაჭრებიც ბიზანტიის ბაზრების ხშირი სტუმრები იყვნენ. ურთიერთობა კიდევ უფრო მჭიდრო გახდა მას შემდეგ, რაც დედოფალი ოლგა ბიზანტიას ეწვია (957 წ.) და ქრისტიანობა მიიღო. მაგრამ ყველაზე დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა მაინც X საუკუნეში კიევის დიდი მთავრის ვლადიმერის ქრისტეს სჯულზე მოქცევა იყო. 988 წელს კიევის დიდმა მთავარმა ბასილი II-ს ფეოდალთა აჯანყების ჩასახშობად მთელი ლაშქარი აახლა, რომელიც 6000 კაცს ითვლიდა, რის სანაცვლოდაც ვლადიმერმა ბიზანტიელი პრინცესას ხელი ითხოვა, და საიმპერატორო სასახლის კარის ყოყმანისათვის რომ მოელო ბოლო, ხერსონესს დაეუფლა. ბასილი II ნებას დაჰყვა რუსთ ხელმწიფის დაქინებულ თხოვნას, მაგრამ ამასთანავე დაიყაბულა იგი, ქრისტიანობა მიეღო. ვლადიმერი ხერსონესში მოინათლა (989 წ.), შემდეგ კი კიევში თავისი ხალხიც მონათლა. ვლადიმერის შემდეგ მისმა ვაჟმა იაროსლავმა (1015–1054 წ.) მამამისის დაწყებული საქმე განაგრძო: თავისი საგახგო ქალაქი კიევი კონსტანტინოპოლის მეგობედ და აღმოსავლეთის ერთ-ერთ უღამამეს ქალაქად აქცია.

III

იმპერიის სამინაო მმართველობა და ბიზანტიის კულტურა X საუკუნეში

ამრიგად, X საუკუნის ბიზანტია ჭეშმარიტად მსოფლიო იმპერია იყო, რომლის გავლენა და პრეგენზიები მთელ კულტურულ სამყაროზე ვრცელდებოდა. მისი სამინაო ორგანიზაცია, რაც მან

ამ დროისათვის მიიღო, არანაკლებ მტკიცედ ამკვიდრებდა მის ძლიერებას.

იმპერიის მმართველობა. — ბიზანტიის იმპერატორი — „ბასილევსი“, როგორც მას ოფიციალურად უწოდებდნენ, — უაღრესად მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო. რომაელ ცეზართა მემკვიდრე, მათსავით არმიის უმაღლესი მთავარსარდალი და კანონის ხორცშესხმული ხატება გახლდათ. აღმოსავლურ მონარქიებთან მემობლობის წყალობით, ის ყოვლისმძლე თვითმპყრობელად (დესპოტად, ავტოკრატორად), აბსოლუტური ძალაუფლების მფლობელად იქცა. ქრისტიანობამ წმიდაყო მისი ღირსება და კიდევ უფრო აამაღლა მისი პრესტიჟი. ღვთიერჩეული, მირონცხების წყალობით ღვთაებრივი ინვესტიგურით აღბეჭდილი, ამ ქვეყნად უფლის მონაცელე და მისი წარმომადგენელი, გარკვეული ამრით, ის თითქმის ღმერთთან წილნაყარი ხდებოდა. სასახლის კარის ფუფუნების, თვალის მომჭრელად ბრწყინვალე და, იმედდროულად, ცოცხალი იყო, მიაბიგური ეტიკეტის წყალობით, რომლის რიგვალესაც კონსტანტინე პორფიროგენეტი დაწვრილებით აღგვიწერს თავის თხზულებაში „ცერემონიათა წიგნი“, ისევე როგორც მოჩვენებითი და თავბრუდამხვევი პოლიტიკის ათასგვარი გამოვლინებით, რისი მეოხებითაც იმპერია ყოველთვის ცდილობდა გაებრეებინა და გაეოგნებინა ბარბაროსები, — იმპერატორი მართლაც რომ შეადამიანურ არსებად ჩანდა. ამიგომაც ყველაფერი, რაც მის პიროვნებას ეხებოდა, „წმიდად“ იყო მიჩნეული, და მხაგრებიც იმპერატორს თავზე შუქმოიფეშ მარაგანდით გვიხატავდნენ, როგორც ღმერთსა და წმიდანებს.

ღვთური სამართლით — უზენაესი მბრძანებელი, აბსოლუტური და დესპოტური უფლებებით მოსილი იმპერატორი ერთპიროვნული და განუყოფელი ძალაუფლების მპყრობელი იყო. ადვილი შესამჩნევია ის უპირატესობა, რასაც იმპერიას ანიჭებდა ამნაირი ერთპიროვნული მმართველობა ყველა იმ შემთხვევაში, როცა ქვეყნის საჭე მტკიცე ხელს ეპყრა. მთელს იმპერიაში არ

მოიძებნებოდა ძალა, რომელიც შესძლებდა წინ აღდგომოდა ამ აბსოლუტურ ძალაუფლებას. სენატი მხოლოდ სახელმწიფო სათათბირო იყო, რომელიც მაღალი რანგის მოხელეების, იმპერატორის ყურმოჭრილ მონა-მორჩილთაგან შედგებოდა. ხალხს პლებსი უფრო ეთქმოდა, შფოთისთავი და შეამბოხე ბრბო, რომელიც მხოლოდ პურსა და სანახაობებს მოითხოვდა. ეკლესია კი, მიუხედავად იმ მაღალი მდგომარეობისა, რაც მას ბიზანტიის სამოგადოებრივ ცხოვრებაში ეჭირა, და იმ საშიშროებისა, რასაც მისი სიმდიდრე და პატივმოყვარეობა ბადებდა, ხატომბრძოლობის შემდეგ სახელმწიფოზე უფრო მეტად დამოკიდებული აღმოჩნდა, ვიდრე ოდესმე. მხოლოდ არმია იყო ერთადერთი ძალა, რაც საკმაოდ ხშირად ელინდებოდა სამხედრო ამბოხებებისა თუ სახელმწიფო გადაგრიანებების დროს. გახგის მემკვიდრეობით გადაეცემის ლეგიტიმისტური იდეის განვითარება, მართალია, მთლიანად ვერ მოსპო ეს საფრთხე, მაგრამ იმდენი კი შესძლო, რომ უფრო იშვიათი და დინასტიისათვის ნაკლებად საშიში გაეხადა იგი.

იმპერიის აღმშენებელი და მისი მოწესმგამი. — ამ დესპოტურ ხელისუფლებას, ესოდენ ურყევსა და აბსოლუტურს როგორც საერო, ისე სასულიერო თვალსაზრისითაც, დიდად გამოცდილი, უაღრესად ცენტრალიზებული და განსაკვიფრებლად დისციპლინირებული ადმინისტრაცია ემსახურებოდა. დედაქალაქში, მბრძანებლის ირგვლივ შემოკრებილი მინისტრები — უზარმაზარ დაწესებულებათა ხელმძღვანელები — მტკიცე ხელით მართავდნენ სახელმწიფოს და ცენტრიდან მთელ ქვეყანას გადასცემდნენ იმპერატორის ნებას. მათი შედამხედველობით მუშაობდა ურიცხვი კანცელარია, სადაც დეტალურად სწავლობდნენ თითოეულ საქმეს და გადაწყვეტილებებსაც ამზადებდნენ. ისევე, როგორც ოდესღაც რომი, ბიზანტიაც მკაცრად ორგანიზებული ბიუროკრატის მეშვეობით მართავდა მსოფლიოს. პროვინციებში, სადაც „თემების“ სისტემა ადმინისტრაციული ორგანიზაციის ერთადერთ საფუძვლად იქცა (X საუკუნის მეორე ნახევრისათვის იმპერიაში 30

„თემი“ იყო: აზიასი — 18, ევროპასი კი — 12), მთელი ძალაუფლება ერთი ყოვლისშემძლე პირის — „სგრაგეგის“ ხელში იყო მოქცეული, რომელიც იმპერატორის მიერ ინიშნებოდა და მხოლოდ მას ემორჩილებოდა. ამრიგად, ზემოდან ქვემოთ, ადმინისტრაციული კიბის თითოეულ საფეხურზე მდგარი ნებისმიერი მოხელე მთლიანად იმპერატორზე იყო დამოკიდებული, და ეს მძევნიერად შერჩეული, საფუძვლიანად მომზადებული და მთელის არსებით თავისი საქმის ერთგული პერსონალი, რომელსაც კეთილსინდისიერი სამსახურის სტიმულს აძლევდა იმის შეგნება, რომ შეეძლო თანდათანობით წაეწია წინ თანამდებობათა და სამოქალაქო ხარისხთა გულმოდგინედ მოფიქრებულ პიერარქიულ კიბეზე, — უჩვეულო სიბეჯითით ასრულებდა თავის ორმაგ როლს, რასაც თავს ახვევდა იმპერატორის ნება.

ადმინისტრაციის მთავარი ამოცანა ხელისუფლების ფულით მომარაგება გახლდათ. ეს უაღრესად ძნელი საქმე იყო, ვინაიდან ბიზანტია ვერასოდეს ვერ ახერხებდა ზუსტი შესაბამისობა დაემყარებინა, ერთის მხრივ, ხაზინის შემოსავალსა და, მეორეს მხრივ, პოლიტიკური მიზნებისა თუ სასახლის კარის უჩვეულო უფუნებისათვის საჭირო ხარჯებს შორის. ამიგომაც იყო, რომ გრანდიოზული პროექტები, არსებითად, განუხორციელებელი რჩებოდა. ადმინისტრაციის მეორე ამოცანა, შესაძლოა, კიდევ უფრო რთული იყო. ბიზანტიის იმპერიას არ გააჩნდა არც ეროვნული და არც ენობრივი ერთობა: ეს იყო, როგორც ამბობდნენ, „ხელოვნური წარმონაქმნი, რომელიც ოც სხვადასხვა ეროვნებას აერთიანებდა და შემდეგი ფორმულით ხელმძღვანელობდა: „ერთი მბრძანებელი, ერთი სამრწუმოება“. ადმინისტრაციის განსაკუთრებულ მიღწევად უნდა ჩაითვალოს, გოგალური ელინიზაციისა და მარაღმადიდებლობის საყოველთაო აღმსარებლობის შემკვებით, ამ მრავალეროვნული სახელმწიფოს ქცევა მტკიცე კავშირით შეკრულ ერთიან ორგანიზმად. ბერძნული ენა ადმინისტრაციის, ეკლესიისა და სწავლა-განათლების ენა იყო; ამ კოსმო-

პოლიტურ იმპერიაში მან ეროვნული ენის მოჩვენებითი მნიშვნელობა შეიძინა. ელინური კულტურის უნარიანი პროპაგანდისა და თავისი უებრო ხელოვნების წყალობით — შეძლებისდაგვარად დაედო დამარცხებული ხალხები და, იმაედროულად, მათი ასიმილირებაც მოუხდინა, იმპერიული ადმინისტრაცია ილუმინირებული ერთობის ნიშნით აღბეჭდავდა სხვადასხვაგვაროვან ელემენტებს, რომელთაგანაც შედგებოდა მონარქია; და ეს ყველაზე ნათლად მოწმობს ამ ვრცელი იმპერიის სიცოცხლისუნარიანობასა და ექსპანსიურ ძალმოსილებას. მართლმადიდებლური სარწმუნოების საყოველთაო გავრცელების შემკვებითა და ეკლესიის ფრიად სასარგებლო უნარის წყალობით — მორალური გამარჯვება მოეპოვებინა იარაღით ძლეულ ხალხებზე, ადმინისტრაციამ შესძლო ერთმანეთში აეღოფხა და დაეახლოვებინა ეს სრულიად სხვადასხვა ერები, რომლებსაც ბასილევსი მართავდა. დიახ, ადმინისტრაცია იყო ის მძლავრი ლერძი, რომელიც სიმტკიცეს ანიჭებდა და პომოგენურ ორგანიზაციად აქცევდა მთელ იმპერიას.

საქართველოში საქმედო. — მაკედონური დინასტიის იმპერატორები ცდილობდნენ თავიანთი საკანონმდებლო საქმიანობით კიდევ უფრო განემტკიცებინათ იმპერიის ერთიანობა. მათ აღადგინეს იუსტინიანეს მიერ შექმნილი ძველი სამართალი და სამოგადოებრივი ცხოვრების ახალ პირობებს მოესადაგეს იგი. ბასილი I-მა იგვირთა ამ დიადი წამოწყების ინიციატივა; მისი ბრძანებით, „Prochiro Nomos“-ში (897 წ.) გაერთიანებულ იქნა „Corpus juris civilis“-იდან ამოკრეფილი უმნიშვნელოვანესი ექსცერპტები და „ეპაგოგეს“ სახელწოდებით მომზადდა საყოფაცხოვრებო სამართლის სახელმძღვანელო (886 წ.). ბასილი I-ის ვაჟმა ლეონ VI-მ დაასრულა მამის დაწყებული საქმე და ბრძანა შეედგინათ ეგრეთწოდებული „ბასილიკები“, ვეებერთელა კოდექსი, რომელიც სამოც წიგნს ითვლიდა (887-893 წ.); ეს იყო იუსტინიანეს დროს გამოქვეყნებული იურიდიული შრომების კომ-

პილატიური კონსპექტი. მაკედონური დინასტიის ორი პირველი იმპერატორის შემკვიდრეები არანაკლებ აქტიურობას იჩენდნენ საკანონმდებლო საქმიანობის სფეროში, რაც 1045 წელს, კონსტანტინე პორფიროგენეტის მმართველობისას, კონსტანტინოპოლში სამართლის სკოლის შექმნით დაგვირგვინდა, რომელსაც იურისტები და ადმინისტრაციული მოხელეები უნდა მოემზადებინა. ასე სრულდებოდა იმპერიის კონსოლიდაცია.

სამხედრო ორგანიზაცია. — ძლევამოსილი, საუცხოოდ გაწვრთნილი ლაშქარი, რომლის სიმხნევისა და სიმაძაქის უშრეტო წყარო იყო სარწმუნოებრივი გზება და პატრიოტული სულისკვეთება, ისევე როგორც დიდებული სამხედრო ფლოტი, რომელმაც თავისი ბრწყინვალე გამარჯვებებით ბიზანტიას ერთპიროვნული მბრძანებლობა მოუპოვა ზღვებზე და, XI საუკუნის ერთი მწერლის სიტყვით, „რომაელთა სიამაყედ“ ითვლებოდა, კიდევ უფრო განამტკიცებდნენ იმპერიის ძლიერებას და პრესტიჟს. მაკედონური დინასტიის იმპერატორები, რომლებიც, იმავდროულად, დიდი მხედართმთავრებიც იყვნენ, ყურადღებას არ აკლებდნენ და დიდ მმართველობას იჩენდნენ არმიის მიმართ, რომელსაც იმპერიის სიმტკიცის ბურჯად თვლიდნენ. ისინი არავითარ პრივილეგიებს არ იშურებდნენ ჯარისკაცებისათვის, წყალობით აესებდნენ, სამუდამო სამკვიდროდ ურიგებდნენ მიწა-წყალს და იმნაირ პატივს მიაგებდნენ, რანაირსაც იმსახურებდნენ იმპერიისა და ქრისტიანობის მცველნი. აზიური ომების დიადმა ეპოქამაც და ბულგარელების წინააღმდეგ თავგანწირულმა ბრძოლამაც თვალნათლივ გვიჩვენა, რისი შემძლე იყო ეს სწორუპოვარი, აღჭურვილობის მიხედვით ცალკეულ შენაერთებად დაყოფილი არმია, რომელსაც ძალი შესწევდა ქედუხრელად შეხედროდა ყოველგვარ განსაცდელს და უდრგვინველად აეგანა ათასნაირი გასაჭირი. მართალია, არმიის ნაწილი დაქირავებული ჯარისკაცებისაგან შედგებოდა და, მაშასადამე, დაქირავებული ლაშქრის ყველა ნაკლიცა პქონდა, მაგრამ სახელგანთქმული

მხედართმთავრების წყალობით, რომლებიც მას სარდლობდნენ იმ ხანად, არმიამ მაინც შესძლო ფასდაუდებელი სამსახური გაეწია იმპერიისათვის და დიდების შარავანდედით შეემოსა თავისი საბრძოლო აღმები.

მონეტარული პოლიტიკა. — ფინანსების გონიერული გამოყენება და მრეწველობისა თუ ვაჭრობის მანამდე არნახული განვითარება იმპერიისათვის არა მარტო ძლიერების, სიმდიდრის წყაროც იყო. კვლევა-ძიებით მოხერხდა იმის დადგენა, რომ XI საუკუნეში იმპერიის შემოსავალი 650 მილიონ პერპერას („იმპერპერონ“) აღწევდა, რაც თანამედროვე კურსით¹ სამ მილიარდ ფრანკზე მეტია. ბასილი II-ის გარდაცვალებისას საღაროს მარაგი 220 მილიონ პერპერას — მილიარდ ფრანკზე მეტს შეადგენდა. სახელმწიფო დაფინანსებით ახორციელებდა მრეწველობისა თუ მეწარმეობის უკიდურესად დაწვრილმანებულ რეგლამენტაციას, რის გამოც კონსტანტინოპოლს „მონოპოლიზმისა და პროტექციონიზმის სამოთხე“ შეერქვა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ბიზანტიელი ოსტაგების ხელიდან გამოსული შედეგები — აბრეშუმის ფერად-ფერადი, ნაგიფი ნაყშებით მოსირმული ქსოვილები, უცხოელ მომინანქრებული დიდებული საიუველირო ნაწარმი, თვალისმომჭრელად მოციმციმე, მარგალიტებითა და პატიოსანი თვლებით მოოჭვილი სამკაულები, უნატიფესი ხელოვნებით ინკრუსტირებული სპილოს ძეღის ნაკეთობანი, ვერცხლით დაფერილი ბრინჯაო, ოქროცურვილი მინა, — ფუფუნების, სიმდიდრის, სისალუქის ეს ჭეშმარიტი სასწაული მთელს მსოფლიოში უბადლო შემოქმედთა სახელს უმკვიდრებდა ბერძენ ხელოსნებს. იმპერიის ეკონომიური პოლიტიკის შეცდომებისა და საკმაოდ შემლუდული ღონისძიებების მიუხედავად, რასაც სახელმწიფო თავს ახვევდა აღებ-მიცემობას, ვაჭრობა მაინც წარმატებით ვი-

¹ იგულისხმება XX საუკუნის 10-იანი წლების კურსი (მთარგმნელის შენიშვნა).

თარღებოდა. თავის ღიდვაჭართა აქტიური საქმიანობის, საეპტრო ფლოგის სიმძლავრისა და გაცელა-გამოცელის უთვალავი საშუალების წყალობით, რასაც იმპერიას მისი ნაესადგურები და უმარმაზარი ბაზრები სთავაზობდნენ, ბიზანტია მთელი მსოფლიოს საქონელს იძენდა. დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის გამავალი დიდი საეპტრო გზების გასაყარზე თავისი ხელსაყრელი მდებარეობის წყალობით, კონსტანტინოპოლი თითქოს გრანდიოზული საწყობი იყო, სადაც მიღების ხალხი იყრიდა თავს და მსოფლიოს ყველა კუთხიდან თავის ნაწარმს ეზიდებოდა. გამოანგარიშებულია, რომ მარგოლენ საეპტრო გადასახადისა და საბაჟო ხარკის სახით ღებაქალაქის ხაზინაში ყოველწლიურად შეიდი მილიონ სამასი ათასი პერპერა, ანუ ღლევანდელი კერსით ხუთას მილიონ ფრანკზე მეტი შემოდიოდა.

ლიტერატურა და ხელოვნების აღზარდა. — მრეწველობისა და ვაჭრობის განვითარების კვალდაკვალ, სულიერი ცხოვრებაც უჩვეულო აღმავლობას განიცდიდა. კონსტანტინოპოლის აღდგენილ უნივერსიტეტში, რომელსაც მფარველობას არ აკლებდნენ იმპერატორები, სახელგანთქმული მასწავლებლები ფილოსოფიის, რიტორიკისა და მეცნიერების სხვადასხვა დარგში წვრთნიდნენ თავიანთ მსმენელებს, და მათი კათედრების ირგვლივ თავს იყრიდნენ შეგირდები, რომლებიც აქეთკენ ბიზანტიისა და არაბული აღმოსავლეთის ყოველი კუთხიდან მოეშურებოდნენ.

იკონოკლასტური კრიზისის დასასრულს ამროვნების ყველა სფეროში შეინიშნება ამკარა გამოცოცხლება, რაც უშუალოდ უკავშირდება ანტიკურობის აღორძინებას. თვით იმპერატორებიც კი ცდილობენ ეზიარონ მეცნიერების საფუძვლებს. X საუკუნეში კონსტანტინე VII პორფიროგენეტის ინიციატივით აღდგენენ წარსულისაგან შემკვიდრებით მიღებული სულიერი სიმდიდრის ვრცელ ნუსხას; ეს ისტორიული, იურიდიული, აღმინისგრაფიული,

გრაზატიკული, საბუნებისმეტყველო და პაგიოგრაფიული ენციკლოპედიების საუკუნეა. თვითმყოფი ამრი თამაშად ეყრდნობა ამ ბაზისს, რათა უფრო შორეულ მიჯნებს მისწვდეს. მაკედონური დინასტიის იმპერატორთა ეპოქაში ბიზანტიას ერთიმეორის მიყოლებით ევლინებიან სახელგანთქმული მოაზროვნენი: IX საუკუნეში — ფოტოისი, განსაკვიფრებელი სწავლული, თამაში და მძლეთა-მძლე სული; XI საუკუნეში — პსელისი, უნივერსალური გენია, ჭეშმარიტების დაუცხრომელი მაძიებელი, თავისი ღრთის ყველაზე დიდი ნოეატორი. პსელისმა აღადგინა თაყვანისცემა პლატონის ფილოსოფიის მიმართ და თავისი სამწერლო ნიჭით დაიმსახურა უმენავსი პაგივი — შერაცხულიყო უდიდეს სწავლულთა შორის. მათ ირგვლივ ეხედავთ სახელოვან მეცნიერთა მთელ პლეადას: ესენი არიან ისტორიკოსები — კონსტანტინე პორფიროგენეტი, ლეონ დიაკონი თუ მიხეილ აგაღიატი; ქრონიკები — სიმეონ მაგისტროსი თუ სკილიცი; ფილოსოფოსები, თეოლოგები თუ პოეტები. სამეცნიერო და საერო მწერლობის კვალდაკვალ ვითარდება ხალხური პოეზიაც, ხოლო ეპიურ პოემას „დიგენის აკრიტასის“, რომელიც შეიძლება შევადაროთ „სიმღერას როლანდზე“ და „სიმღერას ჩემს სიღზე“, ბიზანტიურ ლიტერატურაში ახალი, მანამდე უცნობი სულისკვეთება შეაქვს.

რაც შეეხება ხელოვნებას, მაკედონური დინასტიის ეპოქა მისთვისაც ნამდვილი ოქროს ხანა იყო. იუსტინიანეს მსგავსად, ბასილი I და მისი შემკვიდრებიც სააღმშენებლო საქმიანობის ჭეშმარიტი გრფიალნი იყვნენ, და მათი ხუროთმოძღვრების შემოქმედებითი ფანგაზია მომხიბლავი ეკლესიების მთელ ანსამბლში ოსტატურად იმეორებდა წმიდა სოფიოს გაბრის არქიტექტურულ ტიპს. ამ ეპოქის ხელოვნებაში, ისევე როგორც მწერლობაში, ამკარად დომინანტობს აღორძინებული ანტიკურობის გრადიციები და საერო ელემენტები. ბიზანტია ელენურ კონცეფციებს, მარტივ წესრიგსა და სკულპტურულ საწყისებს უბრუნდება, ხოლო მუსულმანურ აღმოსავლეთთან ინგიმური სახლოვის წყალობით,

იმდროინდელ არქიტექტურულ ძეგლებში ცხადად ვლინდება უნაზესი და უნაგიფესი ორნამენტების ენებიანი სიყვარული და ნათელი ფერებისაკენ სწრაფვა. რელიგიურ ხელოვნებასთან ერთად იმპერატორისა და დიდგვაროვანი არისტოკრატის სამსახურში დგება საერო ხელოვნებაც, რომლის შთაგონების წყაროდ იქცევა კლასიკური ისტორია თუ მითოლოგია, და რომელიც მკაფიოდ ავლენს თავის მიდრეკილებას ქანრული სიუჟეტების, ისტორიული თუ პორტრეტული ფერწერისადმი. ეკლესიებისა და სასახლეების შემკულობაში ამკარად შეიმჩნევა თავბრუდამხვევი ფუფუნებისა და დიდებულებისაკენ სწრაფვა. ამ მხრივ, აღსანიშნავია წმიდა ლუკასა და, განსაკუთრებით, დაფნის მონასტრის, ბიზანტიური არქიტექტურის ამ ჭეშმარიტი შედეგის მოზაიკები, ისევე როგორც კიევის წმიდა სოფიოს ტაძრისა, სადაც თვალნათლივ ვლინდება ის უდიდესი გავლენა, რასაც ბიზანტიური ხელოვნება ახდენს მთელ აღმოსავლეთზე. იმპერატორებისათვის საგანგებოდ შემკული განსაცვიფრებელი ხელნაწერები, როგორც მაგალითად, გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებები თუ პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ფსალმუნი; ბასილევსის „თთუენი“ ვატიკანში თუ მარკიანეს ფსალმუნი ვენეციაში; თვალისმომჭრელად მოელვარე მინანქრები, ლიმბურგის სანაწილეს რომ ამკობენ, თუ მსხვილ მთაყარანგელოზის ხატები, წმიდა მარკომის ტაძრის საგანძურში რომ არიან დაცულნი; და ბოლოს, სპილოს ძვლის უძვირფასესი ნაკეთობანი, უნაგიფესი ფარჩა-აგლასი და სხვა მისთანანი, — ეს მშრალი ჩამონათვალევი კი ნათლად გვიჩვენებს, თუ რისი შექმნა შეეძლო იმდროინდელ ბიზანტიურ ხელოვნებას. თუმცა მან ცოტა მეტი შექმნა, კერძოდ, ლეკორაციის ახლებური მანერა, აღზრდის იარაღად რომ აქცევდა ფერწერას და ეკლესიის სამსახურში აყენებდა მას. აგრეთვე სრულიად ახალი, IX საუკუნის რენესანსისათვის ნიშნული უმდიდრესი და უმრავალფეროვნესი იკონოგრაფია. ყოველივე ამის წყალობით ბიზანტიური ხელოვნება თავის მძლავრ ზემოქმედებას ავრცელებდა

მთელს მსოფლიოში — ბულგარეთისა თუ რუსეთში, სომხეთისა თუ სამხრეთ იტალიაში.

კონსტანტინოპოლი იყო ამ განსაცვიფრებელი სულიერი ქმედითობის თვალისმომჭრელად მოელვარე კერა. ცივილიზებული სამყაროს დედაქალაქი, მშვენიერების დელოფალი, მკაცრე გალანის, მისი საიმედო ფარის მიღმა „ლეთიფდაცული“ ქალაქი ენით აუწერელ ფუფუნებასა და დიდებულებას მალავდა წმიდა სოფიოს ტაძარი, რომლის პარმონიული მშვენიერება და ბრწყინვალე რიტუალები მომწესხველ ზემოქმედებას ახდენდა ყველა მხილველზე: „წმიდა სასახლე“, რომლის არნახულ სიდიადეშიც ხორცი შეისხა იმპერატორთა ათი თაობის პატივმოყვარულმა ძალისხმევამ; პიპოდროში, სადაც ხელისუფლება მართავდა ყოველნაირ სანახაობას, რასაც შეიძლება ხალხი გაერთო, — აი, სამი ენტრი, რომელთა ირგვლივ დულდა და გადმოდიოდა ბიზანტიის მთელი ცხოვრება. მათ გვერდით, ეკლესიებისა და მონასტრების ურიყხეი სიმრავლე, დიდებული სრა-სასახლეები, მდიდრული ბაზრები, ანტიკური ხელოვნების შედეგებით უხვად შემკული ქუჩები და მოედნები უმომხიბლავეს მუზეუმად აქცევდნენ ქალაქს. X საუკუნის კონსტანტინოპოლი ამკობდა იმით, რომ მხოლოდ მას — ერთადერთს ეკუთვნოდა შვიდი საოცრება, — ზუსტად იმდენივე, რამდენიც ცნობილი იყო მთელს ანტიკურ სამყაროში, — რომლებიც, ერთი მწერლის თქმისა არ იყოს, „შვიდი მთიებივით ამკობდნენ მას“. მთელი დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ოცნება თავს დასვრიდალბდა კონსტანტინოპოლს, ერთადერთ ქალაქს, ოქროსფერ შექში გათქვეფილს ბიზანტიური კულტურის გავლენას თანაბრად განიცდიდნენ სლავებიც და არაბებიც, იტალიაც და შორეული საფრანგეთიც. მაკედონური დინასტიის იმპერატორთა დროინდელი ბიზანტია ერთ-ერთი უძლიერესი სახელმწიფო იყო, რაც კი ოდესმე არსებულა მთელს მშისქვეშეთში. მაგრამ აღგაყვასთან ერთად ის იწვევდა საყოველთაო

შურსაც და სიხარბესაც, რაც სერიოზულ საფრთხედ უნდა ქცეულყო მომავალში.

IV

იმპერიის სისუსტის მიზეზები

ბევრი სხვა საფრთხეც ემუქრებოდა ამ აღმავლობას.

სოციალური პრობლემა და ფეოდალური ანგარიშები. – IX საუკუნის დასასრულსა და მთელი X საუკუნის განმავლობაში ბიზანტიას აშფოთებდა მწვავე სოციალური საკითხი. იმპერიაში სულ ორი კლასი იყო: ღარიბები (πένητες) და მდიდრები (δυνατοί). ამ უკანასკნელთა მიერ ღარიბების საკუთრებისა და თავისუფლების ხელყოფის შედეგად, იმპერიაში, უწინარეს ყოვლისა კი აზიურ პროვინციებში თანდათანობით ყალიბდებოდა დიდგვაროვანი ფეოდალური არისტოკრატია, რომელიც უზარმაზარ მამულებს ფლობდა, უამრავი ვასალი თუ კლიენტი ჰყავდა და რომლის გაუ-
ლენაც სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა იმის წყალობით, რომ მაღალი ადმინისტრაციული თანამდებობები და დიდმნიშვნელო-
ვანი სამხედრო პოსტები ეჭირა, რაც არმიას, არსებითად უქვემ-
დებარებდა მის ნება-სურვილს. კეთილშობილთა ეს წოდება – მდიდარი, ყოვლისშემძლე, პოპულარული, – პოლიტიკური თუ სოციალური თვალსაზრისითაც დიდ საფრთხეს უქმნიდა ხელისუ-
ფლებას. იმპერატორებმა მალე შეიგნეს ეს და ენერგიული
ბრძოლა გააჩაღეს ურჩი ფეოდალების წინააღმდეგ, რომლებსაც
თავი მოჰქონდათ იმით, რომ შეეძლოთ დაპირისპირებოდნენ
ბასილევს; ეგეც არ იყოს, ათასნაირი შეღავათებისა თუ
პრივილეგიების მოთხოვნით საგრძნობლად ამცირებდნენ ხაზინის
შემოსავალს, ხოლო ჯარისკაცებისათვის განკუთვნილი მიწა-
წყლის მიტაცებით უღმობლად წრეგდნენ არმიის ახალი ძალებით
შევსების ამ ერთ-ერთ უმთავრეს წყაროს.

ბასილი I-მა, როგორც ყველა სხვა სფეროში, ისე აქაც და-
საბამი დაუდო მაკედონელთა დინასტიის პოლიტიკას და სასწრა-
ფოდ შეუდგა წარჩინებულთა მტაცებლური მისწრაფებების
აღაგმვას. მისმა მემკვიდრეებმა გააგრძელეს თავიანთი
წინამორბედის საქმე, რომანოზ I ლეკაპინეს, კონსტანტინე VII-ის,
რომანოზ II-ისა და ნიკიფორე ფოკას მიერ 922-934, 947 და მომ-
დევნო წლებში გამოქვეყნებული ბრძანებები მიზნად ისახავდნენ
წერილ მესაკუთრეთა ინტერესების დაცვას და საშუალებას არ
აძლევდნენ ფეოდალებს, „მთაქნეთათ ღარიბთა ქონება“. ამ ლო-
ნისძიებების გამუდმებით გამეორება თავისთავად გვიჩვენებს,
რომ საფრთხე თანდათან იზრდებოდა. X საუკუნის მეორე
ნახევრის მოვლენებმა მთელი სიცხადით წარმოაჩინეს ეს.

ნიკიფორე ფოკას მკვლევლობისთანავე განსვენებული იმ-
პერატორის ძმისწულის – ბარდა ფოკას თავკაცობით მცირე
აზიაში იფეთქა ფეოდალთა აჯანყებამ (971 წ.), რომელიც დიდი
გაჭირვებით ჩაახშეს. მაგრამ ის, უფრო მრისხანე სახით, კელაე
განმეორდა ბასილი II-ის მმართველობის პირველ წლებში. 976
წელს თავი იჩინა ნამდვილმა აზიურმა ფრონდამ. მას სათავეში
ჩაუდგა დიდგვაროვანი ფეოდალი ბარდა სკლიროსი, რომელმაც
გარშემო შემოიკრიბა ხელისუფლებით უკმაყოფილო ყველა ელე-
მენტი, ყველა ავანგურისტი, ვინც რაიმე გამოსარჩენს გამოე-
ლოდა ამბოხებისგან, რამდენიმე კვირაში აზიის მბრძანებელი
შეიქნა და კონსტანტინოპოლს დაემუქრა (978 წ.).

ერთი ამბოხებული ფეოდალის წინააღმდეგ საბრძოლველად
მთავრობამ შემწეობისათვის მეორე დიდებულს მოუხმო. ბარდა
ფოკამ პანკალიასთან დაამარცხა ბარდა სკლიროსი (979 წ.) და
აჯანყება ჩაახშო. მაგრამ როცა ბასილი II-ის ძალაუფლების
განმტკიცება არისტოკრატიაში სასიუათოდ მიიჩნია, ახალმა
აჯანყებამ იფეთქა. გუშინდელი მტრები – ფოკა და სკლიროსი
იმპერატორის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაერთიანდნენ (987
წ.). მაგრამ ბოლოს მაინც ბასილი II-ის დაუცხრომელმა ენერგიამ

იმძლავრა. ფოკამ მარცხი იწენია ქროსოპოლთან, კონსტანტინოპოლის მახლობლად (988 წ.) და, ბოლოს, აბიდოსთან გამართულ ბრძოლაში დაიღუპა (989 წ.). სკლიროსი იძულებული შეიქნა ქედი მოეხარა. მაგრამ იმპერატორს აღარასოდეს დაუნიწყია ეს ფეოდალური ამბოხებანი. 996 წლის ბრძანებულებით მან გამანადგურებელი დარტყმა მიაყენა თავგასულ ფეოდალებს. ერთის შეხედვით ისე ჩანდა, თითქოს იმპერატორმა საბოლოოდ მიაგო ურჩ ფეოდალებს ანაგოლიაში აჯანყების სანაყელო.

მაგრამ სინამდვილეში ამ ღონისძიებებს არავითარი შედეგი არ გამოუღია. ხელისუფლება ყოველნაირად ცდილობდა გასაქანი არ მიეცა დიდი მესაკუთრეებისათვის, მძიმე ბეგარით წელში გაეწყვიტა ფეოდალები და შეძლებისდაგვარად შეემლუდა მათი გაულება არმიამე. მაგრამ ყველაფერი ამაო იყო. ფეოდალურმა არისტოკრატამ ბოლოს მაინც გამარჯვება იმეინა საიმპერატორო ძალაუფლებაზე და სისუსტისა და ანარქიის პერიოდში, რითაც აღინიშნა XI საუკუნის მეორე ნახევარი, სწორედ ფეოდალებმა, კომნინთა დინასტიის სახით, იხსნეს იმპერია.

სასულიერო არმტოპრატმა — საერო ფეოდალიზმის გარდა არანაკლებ ძლიერი და სამიში იყო სასულიერო არისტოკრატია.

მერვე საუკუნისა არ იყოს, მეათეშიაც მიწა-წყლის უმეტესი ნაწილი, ხაზინისა და არმიის საზიანოდ, მონასტრების ხელში გადადიოდა. X საუკუნის იმპერატორები ცდილობდნენ ყოველნაირად შეემლუდათ სამონასტრო სიმდიდრის ზრდა. ნიკიფორე ფოკა იქამდისაც კი მივიდა, რომ საერთოდ აკრძალა ახალი მონასტრების დაარსება და მიწა-წყლის ბოძება უკვე არსებული მონასტრებისათვის (964 წ.). მაგრამ ბიზანტიის ეკლესია მეტისმეტად ძლიერი იყო და ამნაირ ღონისძიებებს დიდი დღე არ ეწერათ. იმპერიისათვის უაღრესად საჭირო იყო ეკლესია და, ცხადია, მის თანადგომას უნდა გაფრთხილებოდა. 988 წელს ბასილი II-მ

გააუქმა ფოკას განკარგულება და მონასტრებმა გამარჯვება იმეინეს.

შესგად ასევე, თეთრ სამღვდელეობასთან დამოკიდებულებაში იმპერატორს არასოდეს არ რჩებოდა საბოლოო სიგყვა. კონსტანტინოპოლის პატრიარქის უზარმაზარი გავლენა, როლი, რომელსაც ის ასრულებდა საეკლესიო ცხოვრებაში, ურიცხვი სამღვდელეობა, რომელიც მას ემორჩილებოდა, გადამწყვეტი ზემოქმედება, რასაც ის ახდენდა პოლიტიკაზე და უსაზღვრო პაგიმოყვარება, რასაც მისი ძლიერება ედო საფუძვლად, განსაკუთრებით სამიშს ხდიდა მღვდელთმთავარს. თუ ხელისუფლების ერთგულ პატრიარქს შეეძლო ფასდაუღებელი სამსახური გაეწია მისთვის, სამაგიეროდ მტრულად განწყობილი პატრიარქი ნამდვილი ლეთის რისხვა იყო, და მის ურჩობას შეეძლო დაეთრგუნა თვით იმპერატორის ნება. ეს თავის თავზე გამოსცადა ლეონ VI-მ პატრიარქ ნიკოლოზთან შეჯახებისას. მართალია, მან აიძულა ურჩი პრელატი მღვდელთმთავრობაზე უარი ეთქვა (907 წ.), მაგრამ იმპერატორის სიკვდილის შემდეგ ნიკოლოზმა კვლავ დაიკავა საპატრიარქო გახტი (912 წ.). კონსტანტინე VII-ის მეიერწლოვანებისას ის მთავარი მინისტრი იყო და გადამწყვეტ როლს ასრულებდა როგორც იმპერიის შიგნით დაწყებულ ამბოხებებში, ისე მისი საგარეო პოლიტიკის წარმართებაშიც. თავისი თხზულებით „Tomus unionis“ (920 წ.), სადაც რეგლამენტირებული იყო ოთხგზის ქორწინების საკითხი, რაც პატრიარქსა და იმპერატორს შორის განხეთქილების მიზეზი გახდა, მღვდელთმთავარმა შური იძია და სანაყელო მიუზღო ბასილევს. ასევე გამომწვევად ეჭირა თავი პატრიარქ პოლიექტეს ნიკიფორე ფოკას მიმართ; მართალია, ერთხანს იძულებული შეიქნა ქედი მოედრიკა იმპერატორის წინაშე, მაგრამ ბოლოს მაინც მიადწია იმას, რომ იოანე ციმისხიოსს გაუქმებინა ყველა დაღვანილება, რაც არახელსაყრელი იყო ეკლესიისთვის (970 წ.). თუმცა კონსტანტინოპოლელ პატრიარქთა პაგიმოყვარეობას

გაცილებით უფრო მძიმე შედეგიც მოჰყვა: რომთან განხეთქილება და ორი ეკლესიის გაყოფა.

ცნობილია, რომ პირველად ეს განხეთქილება ფოგიოსის პატიმრობაში გაჩაღდა. ბასილი I-ის ტახტზე ასვლამ დასაბამი დაუდო ახალ რელიგიურ პოლიტიკას. პატრიარქი დამხოვილ იქნა და კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრებამ (869 წ.) რომთან კავშირი აღადგინა. მაგრამ 877 წელს ფოგიოსმა უკანვე დაიბრუნა თავისი ტახტი. 879 წლის საეკლესიო კრებაზე მან ხელახლა გაწყვიტა კავშირი რომთან. მართალია, 893 წელს ეს კავშირი სამეიმო ვითარებაში აღდგა, მაგრამ ორი ეკლესიის კონფლიქტი კვლავ გრძელდებოდა ფარული სახით, რისი მიზეზიც, რაღა თქმა უნდა, იმდენად მეორესხარისხოვანი საკითხი – დოგმისა და რიტუალის თაობაზე მათი უთანხმოება და ამრთა სხვადასხვაობა როდი იყო, რამდენადაც დიდი ხნის განმავლობაში რომის პირველობის ჯიუტად უარყოფელი კონსტანტინოპოლელი პატრიარქების პატივმოყვარული მისწრაფება – ყოველ მიზეზს გარეშე დამსხდარიყვნენ აღმოსავლეთის პაპებად. X საუკუნის დამლევს ბრძოლამ უკიდურეს მღვდრს მიაღწია, ხოლო XI საუკუნის შუა წლებში მიხეილ კერულარიოსის პატივმოყვარეობა საკმარისი აღმოჩნდა საიმისოდ, რომ საბოლოოდ დაესრულებინა განხეთქილება.

V

იმპერიის ლეკადანსი XI საუკუნეში (1025-1081 წ.)

ათასგვარი საფრთხის მიუხედავად, რაც იმპერიას ემუქრებოდა, მას მაინც შეეძლო თავისი პრესტიჟისა და ძლიერების შენარჩუნება, ამ საქმისათვის მკაცრ და მოქნილი პოლიტიკის ერთგულსა და ენერგიულ მხრძანებლებს რომ მოეკიდათ ხელი.

საუბედროდ, ქალთა მმართველობისა და უნიათო და უგერგილო იმპერატორების დრო დადგა, რაც ახალი კრიზისის მიზეზად იქცა.

ლეკადანსი ბასილი II-ის გარდაცვალების შემდეგ დაიწყო, კონსტანტინე VIII-ისა (1025-1028 წ.) და მისი ასულების – ჯერ სამნაქმარევი ზოიასა (გარდ. 1050 წ.) და მისი მეუღლეებისა და თანამოსაყდრეების – რომანოზ III-ის (1028-1034 წ.), მიხეილ IV-ისა (1034-1041 წ.) და კონსტანტინე მონომახის (1042-1054 წ.), ხოლო შემდეგ თეოდორას (1054-1056 წ.) დროს. ლეკადანსმა კიდევ უფრო მწვავედ იზინა თავი მაკედონური დინასტიის შეწყვეტის შემდეგ.

სამხედრო გადაგრილების შედეგად ტახტზე ავიდა ისააკ კომნინი (1057-1059 წ.), მაგრამ მალე გადადგა და იმპერატორი გახდა კონსტანტინე X დუკა (1059-1067 წ.). შემდეგ ხელისუფლების სათავეში მოექცა რომანოზ IV დიოგენი (1067-1071 წ.), რომელიც დაამხო მიხეილ VII დუკამ (1071-1078 წ.). ახალმა გადაგრილებამ იმპერატორის გვირგვინი ნიკიფორე ბოგანიაგს არგუნა წილად (1076-1081 წ.). თითოეული მათგანის ხანმოკლე მმართველობისას ანარქია თანდათან მძაფრდებოდა და საშინელი კრიზისი, როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკის სფეროში, სულ უფრო მწვავე ხდებოდა.

ნორმანები და თურქები. – ბიზანტია ახლა ყველა საზღვარზე უკან იხევდა. პაჭანიკებმა, თურქული მოდგმის მომთაბარეებმა ღუნაი გადმოლახეს და ქვეყნის დიდი ნაწილი დაიპყრეს თვით ბალკანეთამდე. დასავლეთ ბულგარეთში აჯანყებამ იფეთქა (1040 წ.), რომელსაც სათავეში ედგა სამუელ მეფის ერთ-ერთი შთამომავალი პეგრე დელიანი; აჯანყებულნი თესალონიკეს ემუქრებოდნენ და თუმცა საბოლოოდ მარცხი იწვნირეს, ბიზანტიელთა გივრანის ქვეშ მგმინავი ქვეყანა ყოველ წამს მზად იყო ქედიდან გადაეგდო მონობის უღელს. სერბიაც აჯანყდა და დამოუკიდებლობა მოითხოვა. აღრიატიკის მღვდელ იმპერიის საკუთრება ექ-

ნეციის ხელში გადადიოდა. მაგრამ განსაკუთრებით სამიშნი იყვნენ ნორმანები ევროპაში და თურქ-სელჯუკები აზიაში.

XI საუკუნის შუა წლებში სამხრეთ იტალიაში დამკვიდრებული ნორმანები, რომლებსაც პაპი უჭერდა მხარს, რობერტ გვისკარის წინამძღოლობით იმპერიას თანდათან ხელიდან აცილდნენ იმას, რასაც ის ჯერ კიდევ ფლობდა ნახევარკუნძულზე. იტალიის ბიზანტიელმა მმართველმა გიორგი მანიაკმა სიცილიელ არაბებზე ბრწყინვალე გამარჯვების შემდეგ (1038-1040 წ.) ერთხანს შესძლო შეეჩერებინა ნორმანთა წინსვლა (1040 წ.). მაგრამ მისი წასვლის შემდეგ გამარჯვების სასწორი ნორმანებისაკენ გადაიხარა. 1060 წელს მათ აიღეს გროა, 1068 წელს – ოტრანტი, ხოლო 1071 წელს – ბიზანტიელთა უკანასკნელი დასაყრდენი – ბარი. აპულიის პერუჯის პატივმოყვარული მრავლები მალე ადრიატიკის მეორე სანაპიროსაც გადასწვდა; მან ააგო სამხედრო ფლოტი და ილირიაში შესაჭრელად გაემზადა. 1081 წელს მისმა ვაჟმა ბოემუნდმა ეპიროსის სანაპიროზე გადასხა თავისი ლაშქარი, ხოლო თვით რობერტ გვისკარი 30 000-იანი არმიითურთ აპირებდა იქითკენვე აეღო გემი.

ასეთივე მდგომარეობა იყო აზიაშიც. თურქ-სელჯუკებმა თავიანთი სახელგანთქმული თავკაცების – თოდრულბეკის, ალფ-არსლანისა (1065-1072 წ.) და მალიქ-შაჰის (1072-1092 წ.) წინამძღოლობით იმპერიას შეუტეეს. თავდაპირველად მათ ბასილი II-ის მიერ მტკიცედ გამაგრებულ სასაზღვრო ხაზზე წაიმგერიეს ფეხი. მაგრამ ბიზანტიასთან არცთუ მჭიდროდ დაკავშირებული და რელიგიური დევნით უკმაყოფილო სომხეთი ნაკლებად საიმედო იყო. 1064 წელს თურქებმა აიღეს ანისი, შემდეგ კი კესარია და ქონე. ენერგიული რომანოზ დიოგენი ამაოდ ცდილობდა შეეჩერებინა მათი წინსვლა. იმპერატორმა მარცხი განიცადა მანციკერტთან (1070 წ.), ვანის ტბის ჩრდილოეთით, და გყვედ ჩაუვარდა უსჯულოებს. ბიზანტიამ ველარასოდეს ვეღარ შესძლო საბოლოოდ გამართულიყო წელში ამ სასტიკი დამარცხების შემდეგ. ამიერი-

დან მცირე აზიის მთელი აღმოსავლეთი ნაწილი – სომხეთი, კაპადოკია და ყველა ის ოლქი, სადაც იმპერია ქირაობდა თავის საუკუთესო ჯარისკაცებსა და სახელგანთქმულ მხედართმთავრებს, სამუდამოდ დაკარგულ იქნა. აქედან მოყოლებული, თანდათან მზარდი ანარქიის ვითარებაში ბუდი ყოველთვის თურქებს უღიმოდა: მათ ხელში გადავიდა იკონია, შემდეგ კი – ნიკეა, სადაც ისინი თვით ბიზანტიელებმა მიიხმეს. 1079 წელს მათ აიღეს ქრისოპოლი და კონსტანტინოპოლის ბჭეს მიაღწენ.

შეიძლება თუ არა ითქვას, რომ ნორმანები და თურქები უფრო მრისხანე მოწინააღმდეგენი იყვნენ, ვიდრე დანარჩენი მგრები, რომლებსაც მანამდე წარმატებით ებრძოდა იმპერია? – არა, თვით იმპერია იყო უფრო სუსტი. ყველა საფრთხე, რაც მხოლოდ ისახებოდა X საუკუნეში, აწ უკვე საზარელ რეალობად იქცა.

პალესტინის გაყოფა და შინაგანი ანარქია. – 1054 წელს პაგრი-არქ მიხეილ კერულარიოსის პატივმოყვარეობამ მწვევე კონფლიქტი გამოიწვია. როდესაც რომმა მოისურვა თავისი ავგორიგეტი აღედგინა სამხრეთ იტალიის დიოკეზებში, კერულარიოსმა მის წინააღმდეგ გაილაშქრა. პაპმა ლეონ X-მ არანაკლებ მკაცრი პასუხი გასცა, ხოლო კონსტანტინოპოლში ჩამოსულმა პაპის ლეგატებმა თავიანთი მეგობრებად ქედმაღლური ქცევით სასტიკად შეურაცხვეს ბიზანტიელების თავმოყვარეობა. ლეგატებმა საზეიმო ვითარებაში გამოაცხადეს პაგრი-არქის განკვეთა ეკლესიისგან. მაშინ კერულარიოსმა აიძულა კონსტანტინე IX მონომახი, რომთან განხეთქილებას დასთანხმებოდა. ორი ეკლესიის გაყოფა აღსრულდა. პაპთან ურთიერთობის გაწყვეტას იმპერიისათვის მძიმე შედეგი უნდა მოჰყოლოდა. მან არა მარტო დააჩქარა იმპერიის ბაგონობის კრახი სამხრეთ იტალიაში, არამედ გადაულახავი უფსკრულიც გათხარა ბიზანტიასა და დასავლეთის შორის. ამიერიდან ლათინების თვალში

ბერძნები მხოლოდ სქიზმატიკოსები (გამოიშველები) იყვნენ, რომლებიც არც პატივისცემას იმსახურებდნენ, არც შეწყნარებას და არც ნდობას. მეორეს მხრივ, შურისძიების გრძნობით ანთებული ბიზანტიელებიც ჯიუტად იდგნენ თავიანთ აზრზე და დაუფარავი სიძულვილით უყურებდნენ რომს. ამიერიდან პაპიზმისა და მართლმადიდებლური ეკლესიის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი საადრეო ღრუბელივით გადაეფოფრება იმპერიის ბედს. და ბოლოს, ქვეყნის საშინაო ვითარება, რამაც ხელი შეუწყო ეკლესიების გაყოფას, თვალნათლივ მოწმობდა საიმპერატორო ძალაუფლების უმწეობას ყოვლისშემძლე პაგრიარქის წინაშე. მიხეილ კერულარიოსს არასოდეს ავიწყდებოდა ეს.

მაგრამ განსაკუთრებით საშიში იყო ფეოდალური ამბოხების დღითიდღე მზარდი საფრთხე. მეგისმეგად ძლიერი არისტოკრატიის შესამუსრავად იმპერიულ პოლიტიკას საკმარისად მიაჩნდა ფეოდალთა მთავარი საყრდენის – არმიის დაურეგება, რომლის მრისხანე ძალაც განსაკუთრებით ნათლად გამოიჩინდა სწორედ ამ დროს, იტალიისა და სიცილიის ომების გმირის გიორგი მანიაკისა (1043 წ.) და ლეონ გორნიკოსის (1047 წ.) ამბოხებისას. შეიქმნა სამოქალაქო პარტია, რომელიც მიზნად ისახავდა დაპირისპირებოდა არმიას. კონსტანტინე მონომახის მმართველობა შემოსხენებული პარტიის პირველი წარმატებითაა აღბეჭდილი. ამ იმპერატორის დროს, რომელსაც განცხრომა უყვარდა და არა ომი, მოლაშქრეთა რაოდენობა საგრძნობლად შემცირდა. ამიერიდან ნაციონალურ არმიას, უფრო მეტად, ვიდრე ოდესმე, დაქირავებული ლაშქარი ცვლის; ჯარისკაცებად ქირობდნენ ნორმანებს, სკანდინავიელებს, რუსებსა და ანგლო-საქსებს, რომლებიც, პოლიტიკოსთა აზრით, უფრო მეტ ნდობას იმსახურებდნენ. სამხედრო ბიუჯეტი შეიკვეცა, ციხე-სიმაგრეები თითქმის მთლიანად გაუდაბურდა, მხედართმთავრები ან შერისხეს, ან სახელმწიფო საქმეებს ჩამოაშორეს. მმართველობა პსელოსის, ქსიფილინოსის, იოანე მავროპუსისა და სხვა სწავ-

ლულთა ხელში გადავიდა. დაარსდა სამართლის სკოლა, რომელსაც სამოქალაქო მოხელეები უნდა მოემზადებინა მთავრობისათვის. მალე გარდაუვალი შეიქნა შეჯახება არმიასა და ყოვლისშემძლე ბიუროკრაციას შორის, რომელიც სენაგს ეყრდნობოდა. შეჯახება სასტიკი და დაუნდობელი გამოდგა. 1057 წლის ამბოხებაში, რომელსაც ხელს უწყობდა პაგრიარქი კერულარიოსი, საიმპერატორო ტახტზე აიყვანა სახელგანთქმული მხედართმთავარი ისააკ კომნინი, მაგრამ როცა ისააკს მხნეობამ უღალატა და ტახტზე უარი თქვა (1059 წ.), ხელისუფლების სათავეში დუკების მოსვლა არმიის წინააღმდეგ მიმართული რეაქციით აღინიშნა, რამაც ხელახლა, უფრო მეტად, ვიდრე ოდესმე, უმრუხველყო ბიუროკრაციის გრიუშფი. რომანოზ დიოგენმა მცირე ხნით კვლავ დაუბრუნა ძალაუფლება არმიას, მაგრამ იმპერატორის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაერთიანდნენ მისი მტრები და გააფთრებული შეგვეის შედეგად დაამხეს იგი. მიხეილ VII-ის მმართველობა, ვისი პირველი მინისტრიც პსელოსი გახდა, ერთის შეხედვით, თითქოს სამოქალაქო პარტიის საბოლოო გამარჯვების მომასწავებელი იყო.

ყოველივე ამას ძალზე მძიმე შედეგები მოჰყვა. გარეშე მტრებთან შეგაკებისას იმპერია თითქმის ყველა საზღვარზე უკან იხევდა. მეგისმეგად სუსტი ხელისუფლების მიერ ცუდად დაცული და, თანაც, გადასახადების სიმძიმით წელში გაწყვეტილი საზღვრისპირა მხარეების მოსახლეობა, ისევე როგორც უფრო ადრე, დასაღუპად განწირული რომის იმპერიის ქვეშევრდომნი, თვითონვე მოუხმობდა ბარბაროსებს მწედ და მეოხად. ქვეყნის შიგნით, საყოველთაო ანარქიის ვითარებაში, ფეოდალურმა არისტოკრაციამ კვლავინდებურად წამოაყი თავე. მისდამი მტრული განწყობილებით უკმაყოფილო არმია ნებისმიერ საბაბს ეძებდა ასამბოხებლად. თვით დაქირავებული ჯარისკაცებიც კი დრგვინავდნენ, ხოლო იმპერიის სამსახურში ჩამდგარ ნორმან კონდოტიერებს – ერევს, რობერტ კრეპენს, რუსელ დე ბაილელს –

თავიანთი პირადი ინტერესების მეტი აღარაფერი ახსოვდათ. აჯანყებას აჯანყება მოსდევდა. ნიკიფორე ბოგანიაგი მიხეილ VII-ის წინააღმდეგ საბრძოლველად აღიძრა აზიაში, ნიკიფორე ერენიოსი კი – ევროპაში (1078 წ.). მას შემდეგ, რაც ნიკიფორე ბოგანიაგი ავიდა გახგზე (1078-1081 წ.), მის წინააღმდეგ ამბოხდნენ სხვა პრეტენდენტები – ვასილაკი და მელისინე. უცხოელებით წალეკილი, გაპარგახებული და უკმაყოფილო იმპერია ხმამაღლა უხმობდა მსხნელს და ისიც გამოჩნდა: ეს გახლდათ ალექსი კომნინი, იმპერიის უკეთესი მხედართმთავარი. სახელმწიფო გადაგრიანება, რომელმაც გახგზე აიყვანა იგი (1081 წლის 1 აპრილი), ბოლო მოუღო ოცდაათწლიან ანარქიას და განაპირობა, ერთის მხრივ, ფეოდალური არისტოკრაციის გამარჯვება არმიასა და სამოქალაქო პარტიაზე, ხოლო მეორეს მხრივ, პროვინციებისა – დედაქალაქზე. ამასთანავე, ამ გადაგრიანებას სიდიადის ახალი საუკუნე უნდა მოეტანა იმპერიისათვის.

თავი VI

კომნინთა საუკუნე

(1081-1204)

I. კომნინთა დინასტიის იმპერატორები. – II. კომნინების საგარეო პოლიტიკა (1081-1180 წ.). – III. კომნინების მმართველობა და ბიზანტიური კულტურა XII საუკუნეში. – IV. ბიზანტიის იმპერია XII საუკუნის დამლევს (1180-1204 წ.).

I

კომნინთა დინასტიის იმპერატორები

ისევე როგორც კაპეგინგები საფრანგეთში, კომნინებიც დიდგვაროვან ფეოდალთა წრეს ეკუთვნოდნენ, და მათი ასვლა გახგზე, უთუოდ, გაულენიანი სამხედრო არისტოკრაციის გრიუმუს მოასწავებდა. კაპეგინგებისა არ იყოს, კომნინებმაც შესძლეს ალელგინათ იმპერატორის შერყეული ძალაუფლება, განემტკიცებინათ ოცდაათწლიანი ანარქიით გამოფიგული სახელმწიფო და, თანდათან მზარდი სიძნეელების მიუხედავად, დიდებისა და სიდიადის კიდევ ერთი საუკუნე მიეცათ მისთვის. თუმცა დრო მეგისმეგად სასიკი იყო, ვითარება კი – უკიდურესად რთული, ასე რომ, კომნინებს, რასაკვირველია, არ შეეძლოთ უწინდელი კეთილდღეობა და ძალმოსილება დაებრუნებინათ ბიზანტიისთვის.

იკონიას კვლავ თურქები ინარჩუნებდნენ; ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, მომძლავრებული უნგრეთის ხელშეწყობით, სლავმა ხალხებმა თითქმის დამოუკიდებელი სახელმწიფო

შექმნეს. დასაყვანიდან იმპერიას სერიოზული საფრთხე ემუქრებოდა: ეს იყო ბიზანტიის მიერ უდროოდ დროს დასახული გრანდიოზული გეგმების, მისი მტაცებლური მისწრაფებების, პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობების მონაწილეთა პატივმოყვარული პოლიტიკური ზრახვებისა და ევნეციის სიხარბისა და ანგარების შედეგი. ყოველივე ამის მიუხედავად, კომნინენმა მაინც შესძლეს დიდების უკანასკნელი სხივი მოეფინათ იმპერიისთვის და მომავალ საუკუნეში ძნელდობლივ სასომხიდილი ბიზანტიელები ხშირად იხსენიებდნენ კომნინების საუკუნეს, როგორც ყველაზე ბრწყინვალე და ბედნიერ ხანას.

კომნინები, დიდი არისტოკრატიული ოჯახის შვილნი და სახელოვან მეომართა შთამომავალნი, უწინარეს ყოვლისა, ჯარისკაცები იყვნენ. მაგრამ მარგოლოდენ ამით როდი ამოიწურება მათი ღირსება. დინასტიის დამაარსებელი – ალექსი კომნინი (1081-1118 წ.) ჭკვიანი, გამჭრიახი და მტკიცე ნებისყოფის კაცი იყო; სწორუპოვარი მხედართმთავარი, დახვეწილი დიპლომატი, საუცხოო ადმინისტრატორი, – სწორედ ასეთი კაცი სჭირდებოდა კრიზისით გამოფიტულსა და გაპარგახებულ იმპერიას. და მართლაც, მან შესძლო გარეშე მტრებიც აელაგმა, ქვეყნის შიგნითაც დაემყარებინა წესრიგი და ძალაუფლებაც განემტკიცებინა. არანაკლებ ღირსეული მბრძანებელი იყო მისი ვაჟი და შემკვიდრე იოანე (1118-1142 წ.). მკაცრად აღზრდილმა, მწვეთილმა, განსხრობისა და ფუფუნების მოძულემ სწორედ თავისი სიფაქიზის, წინდახედულების, დიდსულოვნებისა და, საერთოდ, მწიგნობრივი სიწმინდის გამო დაიმსახურა მეგობრული „კალოიანი“, რაც თარგმანით „იოანე ღირსეულს“ ნიშნავს. გულმხნეს და მამაცს, სამხედრო დიდებაზე მეოცნებეს, მთელი სიგრძე-სიგანით პქონდა გაცნობიერებული მბრძანებლის მოვალეობანი და გამუდმებით უზენაესი პოლიტიკური იდეალისაკენ ილგვოდა. მამამისმა დაიყუა იმპერიის სამღვრები; იოანე ოცნებობდა გაეფართოებინა ისინი, დაებრუნებინა დაკარგული პროვინციები და აღედგინა იმპერიის

ოდინდელი სიდიადე. იოანეს ვაჟი მანუელი (1143-1180 წ.) კომნინთა შორის ყველაზე მომხიბლავი პიროვნება იყო. ჭკვიანი, კაცთმოყვარე, კეთილშობილი, ბუნებით, ნამდვილი ბიზანტიელი ბასილევსი გახლდათ – კულტურული, ღრმად განსწავლული, ასე განსაჯეთ, თეოლოგიურადაც განათლებული, – და, იმავე დროს, ჭეშმარიტად დასაყვანი რაინდიც. ეს განსაკვირვებლად მხნე და მამაცი მეომარი ნებისმიერ ბიზანტიელ იმპერატორზე უფრო მეტ მიდრეკილებას ამჟღავნებდა დასაყვანი წეს-ჩვეულებების მიმართ, და ლათინები, რომლებსაც ის ბევრი რამითა ჰგავდა, გაცილებით უფრო აღფრთოვანებულნი იყვნენ მისი პიროვნებით, ვიდრე რომელიც გნებათ ბიზანტიელი მბრძანებელი. XII საუკუნე სავესე იყო ამ ფუფუნებისა და განცხრობის მოყვარე იმპერატორის უჩვეულო თავგადასავალითა გარშემო ატეხილი მოთქმა-მოთქმით, ამასთანავე, ეს იყო დიდი და უაღრესად პატივმოყვარე პოლიტიკური მოღვაწე. მისი დამპყრობლური ზრახვები და უკიდურესად ექსპანსიური, ხშირ შემთხვევაში სრულიად უტოპური გეგმები მთელ იმდროინდელ ევროპაზე ერცელდებოდა. ის იმპერიისაგან მოითხოვდა ძალთა წარმოუდგენელ დაძაბვას, რამაც დაწრიგა, გამოფიტა და დაღუპვის პირას მიიყვანა მისი ქვეყანა. მაგრამ თავისი პატივმოყვარული ზრახვების გრანდიოზულობისა და მათი განხორციელებისათვის დაუცხრომელი ბრძოლის წყალობით, ის რჩება, ალბათ, უკანასკნელ დიდ მბრძანებლად ბიზანტიის ისტორიაში. და ბოლოს, ანდრონიკეს (1183-1185 წ.), კომნინთა დინასტიის უკანასკნელი და ყველაზე თავისებური წარმომადგენლის სულში ბრწყინვალე პოლიტიკური ნიჭსა და უებრო სიმამაცეს, უკიდურეს დახვეწილობას და შინაგან მომხიბვლევლობას უმუალოდ ერწყმოდა ინტრიგებისა და ავანგურების ენებიანი სიყვარული, უპრინციპობა და მორალური გრძნობის უქონლობა, ხშირ შემთხვევაში კი – გულმხნეობა და სისასტიკე; ყოველივე ეს ანდრონიკეს მთელ ბიზანტიურ სამყაროში ერთ-ერთ ყველაზე კოლორიტულ ფიგურად აქცევს. ახალი იმპერატორის გახტმე ასვლისას თანამე-

დროენი ფიქრობდნენ, რომ თავისი თვისებებით „მას შეეძლო ყოფილიყო ყველაზე დიად მბძანებელთა სწორი“. დიახ, მას შეეძლო ყოფილიყო იმპერიის მხსნელი და განმახლებელი, მაგრამ ამის ნაცვლად მხოლოდ დააჩქარა მისი დაღუპვა. ანდრონიკეს შემდეგ ოც წელსაც არ გაეუღო – ანარქიისა და შინააშლილობების ოც წელს, – რომ კონსტანტინოპოლი ლათინებმა იგდეს ხელთ (1204 წ.) და კომნინების მიერ აღორძინებული იმპერია უბადრუკ ნაფლეთებად იქცა.

II

კონსტანტინის საბარბო პოლიტიკა (1081-1180 წ.)

ბალკანური პოლიტიკა – XI საუკუნის დამლევს იმპერიის მბრძანებლობა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე საფუძვლიანად შერყეული იყო. ბიზანტიის პოლიტიკით უკმაყოფილო ვასალებმა – სლავმა ხალხებმა მისგან განდგომა დააპირეს; 1076 წელს ხორვატია დამოუკიდებელი სამეფო გახდა; 1071 წელს ხელშეორედ აჯანყებული სერბია თითქმის აღარ სცნობდა ბიზანტიის სუვერენიტეტს; დუნაისპირა ბულგარეთი პაჭანიკების ხელში იყო, ხოლო მისი დასავლეთი ნაწილი რის ვაივანგლახით შეინარჩუნა იმპერიამ. თრაკიაში თავი იჩინა ძალზე სამიშმა რელიგიურმა ოპოზიციამ – ბოგომოლების მწვალებლობამ, რომელიც X საუკუნიდან მოყოლებული ფართოდ მოედო უპირატესად პავლიკიელებით დასახლებულ ქვეყანას, და როგორც ეს საერთოდ ხდებოდა ბიზანტიის იმპერიაში, ნაციონალური ანტაგონიზმის გამოვლენის სამუალებად იქცა. მაგრამ განსაკუთრებით სამიში იყო დუნაის გაღმა მომძლავრებული და თანდათან მზარდი უნგრეთი, რომელიც ცდილობდა დიდმნიშვნელოვანი პოლიტიკური როლი ეთამაშა და, ბიზანტიის საშინოდ, მისი ადგილი დაეკავებინა ბალკანეთის ნახევარკუნძულის სამინაო საქმეების გადაწყვეტაში.

1084 წელს აჯანყდნენ თრაკიელი მწვალებლები, რომლებმაც პაჭანიკებს მოუხმეს დასახმარებლად. ბარბაროსთა ურდოებმა ორჯერ (1086 და 1088 წ.) დაამარცხეს ბიზანტიის არმია და აიძულეს იმპერია ზავი ეთხოვა (1089 წ.). მაგრამ პაჭანიკები მალე დაბრუნდნენ. ამჯერად ალექსი კომნინმა ლებურნიონის პირას ისეთი სასტიკი დარტყმა აგემა მათ, რომ შეიძლებოდა განადგურებულად ჩაგვეთვალა ისინი, მთლიანად თუ არა, ყოველ შემთხვევაში, მათი ერთი თაობა მაინც. მიუხედავად ამისა, ისინი კვლავ გამოჩნდნენ 1121 წ. იოანე კომნინმა ხელახლა დაამარცხა მომხდურნი (1122 წ.). მარცხი იმდენად სასტიკი იყო, რომ პაჭანიკებმა სამუდამოდ დაგოვეს ისგორიის ასპარეზი, თუმცა ბიზანტიელები დიდხანს ინახავდნენ მათი ხსოვნას და ყოველ წელიწადს დიდი ზარ-ზეიმით აღნიშნავდნენ მათი დამარცხების დღეს.

მაგრამ პაჭანიკებთან შეტაკება მხოლოდ უმნიშვნელო ინციდენტი იყო. გაცილებით უფრო საშიში იყო სერბია. კონსტანტინე ბოდინმა დაიმორჩილა დიოკლეა, ბოსნია, რამა და ერთიანი სახელმწიფო დააარსა, რომელსაც ვერაფერი დააკლო ალექსი კომნინმა (1091-1094 წ.). ბიზანტიის საბედნიეროდ, ახლად შექმნილი სახელმწიფო, ანარქიის შედეგად, მალე დაიშალა. იოანე კომნინმა ისარგებლა ამით, რათა კვლავ დაემორჩილებინა ბიზანტიისათვის ქვეყნის ნაწილი; მაგრამ რამაც დამოუკიდებლობა შეინარჩუნა, რათა შემდგომ ეროვნული წინააღმდეგობის კერად და სამეფოს აღდგენის ბურჯად ქცეულიყო. და ბოლოს, უნგრეთის წარმატებებისათვის რომ მღვარი დაედო, რომელიც ხორვიგიის, ბოსნიის და დალმაციის მხარეს ფართოვდებოდა და თავის გაღვენას აერყელებდა სერბიაზე, იმპერიული პოლიტიკა, მისი დიპლომატიის ნაცადი ხერხის თანახმად, ცდილობდა ბიზანტიის ერთგული მბრძანებელი დაესვა უნგრეთის გახსნე.

გერმანიისა და ბიზანტიის იმპერიებს შორის მდებარე უნგრეთის მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ევროპის საჭადრაკო დაფაზე. კონსტანტინოპოლის მბრძანებლები ცდილობდნენ თავიანთ

მხარეს გადმოებრებინათ იგი. იოანე კომნინი აქტიურად ჩაერია უნგრეთის დინასტიურ შუღლში, რათა მხარი დაეჭირა ბელა თეოდორესილის, დამხობილი მეფის კოლომანის ძისათვის, მაგრამ ვერ შესძლო გახგმე აუყვანა იგი, თუმცა 1126 წლის ხელშეკრულებით იმას მაინც მიიღწია, რომ ხელთ ეგდო ბრანიჩევის გამაგრებული ხიდისთავი. მანუელ კომნინმა კიდევ უფრო ენერგიულად სცადა შეეჭრებინა უნგრეთის დამპყრობლური მისწრაფებანი და მისი მეურვეობისაგან დაეხსნა სლავური სახელმწიფოები. მან კვლავ ბიზანტიის მბრძანებლობას დაუმორჩილა სერბები (1151 წ.) და მათ მმართველად დასვა სტეფანე ნემანია (1163 წ.), რომელიც, ერთგვარი თვითნებობის მიუხედავად, ერთგული და სანდო ვასალი გამოდგა, ყოველ შემთხვევაში, მანამდე მაინც, სანამ იმპერატორი ცოცხალი იყო. 1160 წელს, უნგრეთის მეფის გეიზას სიკვდილის შემდეგ, მანუელი აქტიურად ჩაერია გახგისათვის გამართულ ბრძოლაში და სტეფანე III-ის წინააღმდეგ ჭაბუკ ბელას დაუჭირა მხარი, რომელიც თავის სასიძოდაც კი უნდოდა. მაგრამ უნგრეთი სულ უფრო ამკარად ირჩევდა გერმანულ ორიენტაციას. მამინ მანუელმა კვლავ განაახლა ომი (1165 წ.). ზეგმინი და სირმიუმში ბიზანტიის ხელში გადავიდა; იმპერიაში კვლავ დაიბრუნა დიდი ხნის წინათ დაკარგული დაღმაცია; ბიზანტიელების გამარჯვებამ ზეგმინთან, ბოლოს და ბოლოს, აიძულა უნგრეთი, ზავი ეთხოვა (1168 წ.), რომლის თანახმადაც, ბიზანტიის ხელში გადადიოდა დაღმაცია და ხორვატიის ნაწილი. რამდენიმე წლის შემდეგ მანუელის პროგნეზი დაიკავა წმიდა სტეფანეს ტახტი. ვიდრე იმპერატორი ცოცხალი იყო, ბელა III (1173-1196 წ.), ისევე როგორც სტეფანე ნემანია სერბიაში, ბიზანტიის ერთგულ ვასალად რჩებოდა. ყოველივე ეს დიდი წარმატება იყო, მაგრამ, საუბედუროდ, — ეფემერული.

აღმოსავლური პოლიტიკა. — აზია კიდევ უფრო მეტად იპყრობდა კომნინების ყურადღებას, ვიდრე ბალკანეთი. თურქ-

სელჯუკების ხანგრძლივი წარმატებების შედეგად, ბერძნები თავიანთი აღმოსავლური სამფლობელოებიდან თანდათანობით განდევნილნი აღმოჩნდნენ. კიზიკიას და ნიკეას თურქი ემირი სელეიმანი მართავდა; უფრო შიშვე სამრუნათ შერეული და გადაუღებელ საქმეთა გამო მოუცლელი ალექსი კომნინი იძულებული იყო შერიგებოდა ამ დანაკარგს (1082 წ.). 1085 წელს უსჯულოებმა ხელთ იგდეს ანგიოქია. სმირნაში ემირმა ცახასმა (1089-1090 წ.) სამხედრო ფლოტი შექმნა და კონსტანტინოპოლს დაემუქრა. ბიზანტიის საბედნიეროდ, მალე-შაპის სიკვდილს (1092 წ.) სელჯუკთა იმპერიის დაშლა მოჰყვა. ბერძნებმა დაუყოვნებლივ ისარგებლეს ამით ბუთანიის დასაბრუნებლად, ხოლო იკონიის ახალი სულთანი კილიჯ-არსლან I (1092-1106 წ.) იძულებული შეიქნა ზავი ეთხოვა.

ალექსი კომნინისათვის ნაკლებ ხელსაყრელი როდი გამოდგა პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობა. ლათინების მიერ ნიკეის აღებამ (1097 წ.) იმპერატორს საშუალება მისცა დაებრუნებინა ანაგოლიის სანაპიროს მნიშვნელოვანი ნაწილი, სმირნა, ეფესო და სხვ. მართალია, ალექსი მალე წაეკიდა ჯარისკაცებს, მაგრამ მაინც მარჯვედ გამოიყენა ანაზდეული ელდა, ამ უკანასკნელებმა რომ დასცეს უსჯულოებს. ეგევ არ იყოს, კილიჯ-არსლან I-ის სიკვდილმა ძალზე დაასუსტა და დაამბუნა იკონიის სასულთნო. 1116 წელს იმპერატორმა მძლავრი შეტევა წამოიწყო და ფილომელიონთან მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ აიძულა თურქები ზავი დაედოთ. პირველი კომნინის გარდაცვალებისას იმპერია ანაგოლიაში ფლობდა ტრაპიზონსა და შავი ზღვის მთელ სანაპიროს ანგიოქიის სამღერამდე, აგრეთვე სინოპის, განგრის, ანკირის, ამორიონისა და ფილომელიონის გასწვრივ გამავალი ხაზის აღმოსავლეთით მდებარე მთელ მხარეს. აზიაში, ისევე როგორც ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, ალექსი კომნინმა ძლიერია აღადგინა ბიზანტიის ძლიერება.

იოანე კომნინი კიდევ უფრო დიდ ყურადღებას უთმობდა აზიას, აღმოსავლეთში ის ორ რამეს ისახავდა მიზნად: ანგიოქიასა და ეფესოსამდე განეწიო ბიზანტიის საზღვრები და იმპერიისათვის დაემორჩილებინა კილიკიის სომეხი მბრძანებლები, აგრეთვე ჯვაროსნულ ლაშქრობათა შედეგად წარმოქმნილი ლათინური სახელმწიფოები.

გახტვე ასელისთანავე (1119-1120 წ.) მან ხელი იგდო მეანდროსის ხეობასა და აგალიას შორის მდებარე მთელი ოლქი და, ამრიგად, შეაღწიო ბიზანტიის კუთვნილ გერიგორიანულ – ანაგოლიის ჩრდილოეთსა და სამხრეთს შორის სოლიდით შეჭრილი მუსულმანთა სამფლობელოები. 1130 წლიდან მოყოლებული, ის გააფთრებით უტევდა პაფლაგონიას, და ბიზანტიის ლაშქარმა პალისის ნაპირებს მიაღწია. 1134 წელს განგრი და კასტამუნი დაატოვებინა თურქებს და იმპერიას კვლავ დაუბრუნა დიდი ხნის წინათ დაკარგული მიწა-წყალი. ქვემოთ ჩვენ ვნახავთ, როგორ აგრძნობინა იმპერატორმა თავისი ძალა კილიკიასა და სირიას, როგორ წარუდგა სომხეთისა თუ ლათინური სახელმწიფოების მთავრებს იმპერიის უზენაეს მბრძანებლად თუ მხედართმთავრად, რომელიც მზად იყო უსჯულოების წინააღმდეგ საბრძოლველად წასდგოდა მათ. უკანასკნელ ამოსუნთქვამდე, მისი მთავარი სამრუნავი იყო მუსულმანებთან ბრძოლა და აზიის დაბრუნება. 1139 წელს ის სარდლობდა ლაშქრობას ახალი კესარიის წინააღმდეგ, 1142 წელს კი, სიკვდილამდე ცოცხა ხნით ადრე, მისი ოცნება იყო, კვლავ დაებრუნებინა სირია.

მანუელ კომნინი თავდაპირველად მამამისის პოლიტიკას აგრძელებდა. 1146 წელს ის იკონიის გალაუნჯამდე მივიდა. მაგრამ ნორმანების თავდასხმამ და მეორე ჯვაროსნულმა ლაშქრობამ იძულებული გახადა მთელი ყურადღება დასავლეთზე გადაეგზა (1147 წ.). იმპერატორმა მხოლოდ გაცილებით გვიან შესძლო აღმოსავლეთისათვის მიეპყრო თვალი. მამამისისა არ იყოს, ისიც ოცნებობდა, ბიზანტიის სუბერენობა თავს მოეხვია სომხური და

ლათინური სახელმწიფოებისათვის და წარმატებასაც მიაღწია ამ მხრივ, მაგრამ მისი პოლიტიკა თურქების მიმართ გაცილებით უფრო სუსტი აღმოჩნდა. XII საუკუნის შუა წლებში საკმარისი იქნებოდა ერთი მძლავრი დარტყმა, რომ საბოლოოდ შეეშუსრა იკონიის სასულთნო და გავროსამდე ხელახლა აეღო აზია. მაგრამ თავისი დასავლური პოლიტიკის პატივმოყვარული მისწრაფებით გატაცებულმა მანუელმა ვერ შესძლო გადაწყვეტილი დარტყმა მიეყენებინა თურქებისათვის. მის მოსაგყვებლად საკმარისი შეიქნა მორჩილების გარეგნული ნიშნები, რომლებსაც უშუალოდ უვლუნდა იკონიის ცბიერი სულთანი კილიჯ-არსლან II (1156-1192 წ.), და თავის ვერაგ მოწინააღმდეგეს წინდაუხედავად მისცა იმის საშუალება, რომ ძალა მოეკრიბა, ერთიმეორის მიყოლებით დაემარცხებინა პაგარა სამთავროები, რომელთა გაუთავებელი ქმშობა ესოდენ ხელსაყრელი იყო იმპერიისთვის, და მათ ადგილას ერთიანი მძლავრი სახელმწიფო შეექმნა. ნაცვლად იმისა, რომ ემოქმედა, მანუელი მთელი თერთმეტი წლის განმავლობაში (1164-1175 წ.) პირწმინდად თავდაცვითი პოლიტიკით იფარგლებოდა და იმპერიის საზღვრებს ამაგრებდა. ბოლოს კი, როცა მიხვდა, რა განსაღმამაღლა ჩაიგდო თავი და შეგვეაზე გადავიდა, უკვე გვიან იყო. იმპერატორის არმიამ სასიკი მარცხი იწვნია მირიოკეფალონთან (1176 წ.). მართალია, ბეთანიასთან და მეანდროსის ხეობაში მოპოვებულმა გამარჯვებებმა (1179 წ.) ნაწილობრივ მაინც გამოასწორეს ამ მარცხის სავალალო შედეგები, მაგრამ მანუელის მმართველობის დასასრულს მუსულმანები გაცილებით უფრო ძლიერნი იყვნენ, ვიდრე მის დასაწყისში. იკონიის სასულთნო მრისხანე სახელმწიფოდ იქცა, ხოლო 1174 წელს სირიის მბრძანებელი გახდა სალადინი.

დასავლური პოლიტიკა, ნორმანები და ვენეციელები – კომნინების ეპოქაში ბიზანტიასა და დასავლეთის შორის უფრო მჭიდრო ურთიერთობამ ახალი თავსაგები გაუჩინა იმპერიას და მის

მბრძანებლებს უაღრესად პატივმოყვარული მრახვები აღუძრა გულში. ბიზანტიური პოლიტიკის სიმძიმის ცენტრი გადაადგილდა, რამაც იმპერიას აურაცხელი უბედურება დააგება თავს.

ალექსი კომნინის ტახტზე ასვლისას, ნორმანები რობერტ გვისკარის წინამძღოლობით ეპიროსში გადასხდნენ (1081 წ.). იმპერატორმა მათ წინააღმდეგ მოხერხებულად გამოიყენა ვენეციასთან კავშირი, თუმცა დახმარებისათვის საკმაოდ დიდი საფასური გაიღო. მოუხედავად ამისა, ბიზანტიის არმია სასტიკად დამარცხდა ღერაიოსთან (1081 წ.), რომელსაც მალე დაეუფლა რობერტ გვისკარი. მომდევნო წელს ბოემუნდმა განსაცვიფრებელ წარმატებებს მიაღწია ეპიროსსა და მაკედონიაში, თვით თესალიამდე. მაგრამ ლარისამ ნახევარი წლით შეაჩერა მისი წინსვლა და ამასობაში, იმპერატორის უცხი სიკერპის შედეგად, ბედმა თანდათან ააღო ხელი. ნორმანთა არმია, ავადმყოფობის შედეგად საგრძნობლად შეთხლეებული, ბერძნების შეგვეით დასუსტებული და იმპერიული დიპლომატიის ძალისხმევით კიდევ უფრო მეტად დემორგანიზებული, იძულებული შეიქნა უკუქცეულიყო. საზღვაო ბრძოლაში ვენეციელებმა შემუსრეს ნორმანთა ფლოტი (1085 წ.). რობერტ გვისკარის სიკვდილმა (1085 წ.) საბოლოოდ განამტკიცა ბიზანტიის მდგრადობა. საფრთხე, რომელიც იმპერიას ნორმანების მხრივ ემუქრებოდა, თავიდან აცილებულ იქნა.

მაგრამ სულ მალე მან ხელახლა იჩინა თავი. 1105 წელს ბოემუნდმა, რომელიც ანგიოჟის მბრძანებელი გახდა, მოწოდებით მიმართა მთელ დასავლეთს, გრანდიოზული ლაშქრობა დაეწყით ბერძნების წინააღმდეგ. 1107 წელს მან ეპლონიაში გადასხა თავისი ლაშქარი. მაგრამ ალექსი კომნინის გამჭრიახობამ ამჯერადაც დასჯა და სძლია მეტოქე. 1108 წელს ნორმანების ბელადი იძულებული შეიქნა საკმაოდ დამამცირებელ პაიფე მოეწერა ხელი, რომელიც მას იმპერიის უზენაეს ხელისუფლებას უმორჩილებდა. ბიზანტიისთვის ეს დიდი მიღწევა იყო.

მოუხედავად ამისა, ორივე სიცილიის ნორმანული სამეფო კვლავ განუხრელად განაგრძობდა მრდას. იოანე კომნინის უკვე სერიოზულად ამუშოებდა როჯერ II-ის ძლიერება და მის წინააღმდეგ საბრძოლველად გერმანიისაგან ითხოვდა დახმარებას (1137 წ.). ათი წლის შემდეგ განხეთქილება გარდუვალი გახდა. 1147 წელს ნორმანების ფლოტი არქიპელაგში გამოიწნა, ევბეა და აგიკა დაარბია, კორინთი და თებე მოაოხრა და პალერმოში გადაიყვანა ხელოსნები, რომლებიც ამ ორი დიდი სამრეწველო ქალაქის აბრეშუმის საწარმოებში მუშაობდნენ. მანუელ კომნინს სხვა სამრუნავი ჰქონდა და თავდაპირველად ვერაფერი გააწყო ამ შემოსევის წინააღმდეგ. მაგრამ მალე, ვენეციელებთან კავშირის წყალობით, მან დაიბრუნა კორფუ (1149 წ.) და ომი იტალიაში გადაიტანა, სადაც 1151 წელს აიღო ანკონა. და მაინც, როჯერ II-ის სიკვდილისა (1154 წ.) და დიდი კოალიციის მოუხედავად, რომელიც ბიზანტიის დიპლომატიამ სახელდახელოდ შეაკოწიწა ნორმანების წინააღმდეგ, იმპერიამ ბევრს ვერაფერს მიაღწია ვერც ხმელსა და ვერც ზღვაზე. 1158 წელს მანუელი იძულებული შეიქნა მავი დაედო ვილჰელმ I-თან, მაგრამ ორი სახელმწიფოს ურთიერთობა მაინც ძალზე დაძაბული იყო. დასავლეთის არასდიდებით არ სურდა, რომ იტალია ბერძნების გაელენას დაქვემდებარებოდა. განსაკუთრებით შემოთხულებული იყო ვენეცია, იმპერიის ძველი მოკავშირე.

თავდაპირველად ვენეციელები უყოყმანოდ უჭერდნენ მხარს ბიზანტიას ნორმანების წინააღმდეგ ბრძოლაში, რისთვისაც ალექსი კომნინისაგან მთელს აღმოსავლეთში საეაჭროდ მნიშვნელოვანი პრივილეგიები მიიღეს (1082 წ.). მაგრამ ორივე მხარისათვის ხელსაყრელი პოლიტიკური ურთიერთობის მოუხედავად, ვენეციელი ვაჭრების თავგასულობა სულ მალე სანანებლად გაუხდა იმპერიას. ჯერ კიდევ ალექსი კომნინმა, ვენეციელების მონიშვნა რომ შეესუსტებინა, ანალოგიური პრივილეგიები უბოძა პიზას (1111 წ.). იოანე კომნინმა უარი განაცხადა ვენეციასთან ხელშეკრულების განახლებაზე, და თუმცა ოთხწლიანი ომის შემდეგ

(1122-1126 წ.) იძულებული შეიქნა დათმობაზე წასულიყო, ყოველ შემთხვევაში, მამამისივით მაინც ცდილობდა. პიზასა (1136 წ.) და გენუასთან (1143 წ.) დადებული ხელშეკრულებით გაენეიგრალებინა ვენეციელთა გავლენა. გახგბე ასვლისას მანუელიც ყოველნაირად ცდილობდა, ნორმანების წინააღმდეგ საბრძოლველად მიემხრო ვენეცია, რისთვისაც დიდი პრივილეგიები მიანიჭა მას (1148 წ.). მაგრამ ბიზანტიისა და ვენეციის უთანხმოება მაინც განუწყვეტლივ იმრდებოდა. ვენეციელების ქედმაღლობა და სიფიცხე ძალიან აღიზიანებდა ბერძნებს. მეორეს მხრივ, მანუელის პრეტენზიები იგალობის მიმართ ვენეციის რესპუბლიკის დიდ შემფოთებას იწვევდა. როდესაც იმპერატორმა ანკონა აიღო და ხელთ იგდო დალმაცია, ვენეციელები მისვლენ, რომ მათ ბაგონობას ადრიატიკის ზღვაზე საფრთხე ემუქრებოდა. ამიერიდან განხეთქილების თავიდან აცილება შეუძლებელი შეიქნა. ვენეციასთან კავშირის გაწყვეტის მიზეზი იოანე გახდა, ვისი ბრძანებითაც, სასწრაფოდ უნდა დაეპატიმრებინათ იმპერიაში დამკვიდრებული ყველა ვენეციელი (1171 წ.). ამის პასუხად, რესპუბლიკამ თავისი ფლოტი მიუსია ქიოსს, დაარბია არქიპელაგის კუნძულები და კავშირი შეჭრა სიცილიის მეფესთან. მანუელი იძულებული შეიქნა დათმობაზე წასულიყო (1175 წ.) და ვენეციელებისათვის ადრე ჩამორთმეული პრივილეგიები დაებრუნებინა. მაგრამ ვენეციასთან, ისევე როგორც ნორმანებთან ურთიერთობა კვლავ მგრული და დაძაბული დარჩა. ახლოვდებოდა დღე, როცა ნორმანებსა და ვენეციელებს იმპერიისათვის ძვირად უნდა დაესვათ ეს მგრობა.

ბიზანტიის იმპერია და ჯვაროსნობა — ანტაგონიზმი ბერძნულ აღმოსავლეთსა და ლათინურ დასავლეთს შორის კიდევ უფრო გაამწვავა ჯვაროსნულმა ლაშქრობებმა.

როდესაც ჯვაროსანთა პირველი ლაშქრობის მონაწილენი კონსტანტინოპოლის გალავანთან გამოჩნდნენ (1096 წ.), ალექსი

კომნინი, რომელიც დახმარებისათვის მხოლოდ მაშინ მიმართავდა დასავლეთს, როცა დაქირავებული ჯარისკაცები სჭირდებოდა, დიდად შეაშფოთა ამ უცნაური ლაშქრობის დანახვამ, მით უმეტეს, რომ ჯვაროსანთა ერთ-ერთი სარდალი მისი დაუძინებელი მგერი ბოემუნდი იყო. მაგრამ ლათინების თავგასულობისა და წარჩინებული ბარონების ქედმაღლობის, სიხარბისა და პატივმოყვარეობის მიუხედავად, იმპერატორმა მათთან შეთანხმება სცადა: რაკი მათი განდევნის თავი არა ჰქონდა, გადაწყვიტა, თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა ისინი. მდგომარეობა რომ აწონ-დაწონა, გულს იმედი ჩაესახა, იქნებ პატიოსანი სიგყვა ჩამოვართუა, იმპერიის სამსახურში ჩავაყენო და ამის დასაპყრობად გამოვიყენო ჯვაროსნები. თავდაპირველად ისე ჩანდა, თითქოს საწადელს ეწია: მცირეოდენი ყოყმანის შემდეგ, ჯვაროსნების ბელადებმა ერთიმეორის მიყოლებით ერთგულება აღუთქვეს და სიგყვა მისცეს, იმპერიისათვის დაებრუნებინათ ყველა ქალაქი, რომლებსაც თურქებს წაართმევდნენ (1097 წ.). სწორედ ამ შეთანხმების შედეგი იყო, ხელახლა დაპყრობილი ნიკეა იმპერიას რომ დაებრუნდა და ბიზანტიელთა რამდენიმე რამზიც საღაშქროდ წაჰყვა ჯვაროსნებს. მაგრამ როცა ანგიოქიის ალების შემდეგ ჯვაროსნებმა დაივიწყეს თავიანთი აღთქმა, ქალაქი ბოემუნდს მისცეს (1098 წ.) და იმპერატორს არც კი დაელოდნენ, ისე გაიღაშქრეს იერუსალიმზე (1099 წ.), ურთიერთობა უკიდურესად დაიძაბა. ალექსის არ შეეძლო ბოემუნდისათვის მიეგვევებინა მისი სიხარბე. იმპერატორი არანაკლებ მგრულად იყო განწყობილი სირიაში დამკვიდრებული ჯვაროსნების მიმართ. 1101 წელს ჯვაროსნული ლაშქრობის მარცხმა, რამაც დასავლეთი ბერძნებს ადანაშაულებდა, კიდევ უფრო გაამწვავა უთანხმოება. 1107 წელს ბოემუნდმა იმპერიის წინააღმდეგ გაიღაშქრა, მაგრამ მარცხი იწვნია და ამან გააორკეცა ლათინების სიძულვილი იმპერიის მიმართ. სინამდვილეში ჯვაროსნებს უფრო დიდი დანაშაული მიუძღოდათ, ვიდრე იმპერატორს. მიუხედავად ამისა,

მოელს დასავლეთში ვრცელდებოდა ლეგენდა, რომელიც ლვარძლს თესავდა და მგრობას აღვივებდა ბიზანტიის წინააღმდეგ, ორ სამყაროს შორის უფსკრული გაჩნდა.

იგივე განმეორდა მეორე ჯვაროსნული ლაშქრობის დროსაც (1147 წ.). ბიზანტიის მაშინდელი მბრძანებელი მანუელი, ისევე როგორც ალექსი, ძალზე შეაშფოთა დედაქალაქის გალავანთან უმარამაზარი არმიების გამოჩენამ, რომლებსაც გერმანიის მეფე კონრად III და საფრანგეთის მეფე ლუი VII უძღოდნენ წინ. გერმანელებთან როგორც იქნა გამონახა საერთო ენა და თავიდან მოიცილა ისინი. სამაგიეროდ ფრანგებთან მოლაპარაკებისას ისეთნაირად გაჯანჯლდა საქმე, რომ ჯვაროსნებმა ერთი პირობა კონსტანტინოპოლის ალბაც კი დააპირეს. ასეთნაირად გართულებულ ვითარებაში ჯვაროსნულმა ლაშქრობამ რომ მარცხი განიცადა, ყველაფერი ბიზანტიელთა ვერაგობას გადააბრალებს, რომელთა სიხარბე მართლაც იმდენად აღმაშფოთებელი იყო, რომ დასავლეთი ერთხანს ჯვაროსნების გამოგზავნასაც კი აპირებდა ბიზანტიის წინააღმდეგ, რათა მწარედ ემღევეთინებინა სამხედრო ექსპედიციის კრახი (1150 წ.).

თუმცა იმპერიული პოლიტიკა აღმოსავლელი ლათინების მიმართ ამართლებდა ამ უნდობლობას და ამძაფრებდა მგრობას ორ სამყაროს შორის.

ნორმანთა სამთავრო, რომელიც პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის შემდეგ შეიქმნა ანგიოქიაში, მისი თავკაცების – ბოემუნდისა და განკრედის პაგიემოყვარული მრახვების გამო ათასნაირ დაბრკოლებას უქმნიდა ბიზანტიას. იმპერია ძალ-ღონის დაუზოგავად იბრძოდა მის წინააღმდეგ, ხმლითაც და დიპლომატიის მეშვეობითაც. ერთხანს ისედაც კი ჩანდა, თითქოს ბოემუნდისათვის 1108 წელს თავსმოხვეულმა ხელშეკრულებამ დროებით მაინც უზრუნველყო იმპერიული პოლიტიკის ტრიუმფი. მაგრამ ეს ხელშეკრულება არასოდეს არ სრულდებოდა. ამიგომ ყველაფერი თავიდან უნდა დაეწყო.

იოანე და მანუელ კომნინები მაინც გულმოდგინედ აგრძელებდნენ ამ პოლიტიკას. ორივეს ოცნება იყო, თავიანთი მბრძანებლობისათვის დაემორჩილებინათ კილიკიის სომხური სამთავროები და სირიის ლათინური სახელმწიფოები. ეს ოცნება სინამდვილედ იქცა.

1131 წელს სომხეთის მბრძანებელმა ლეონმა ბერძნული კილიკიის ხარჯზე მნიშვნელოვნად გააფართოვა თავისი სამფლობელოები და კავშირი დაამყარა მეზობელი ანგიოქიის მმართველებთან, რომლებსაც ბიზანტია ყოველთვის თავის შეამბოხე ესალება თვლიდა. იოანე კომნინმა პირველივე ხელსაყრელი შემთხვევით ისარგებლა, რათა სომხეთისა და ანგიოქიის საქმეებში ჩარეულიყო. 1137 წელს მან დაიმორჩილა კილიკია, აიძულა ანგიოქიის მთავარი რაიმონ დე პუატიე, მორჩილება შეეფიცა მისთვის და 1138 წელს, როგორც ფრანგული სირიის ჯემარიგი სუზერენი, მრავალრიცხოვანი ლაშქრითურთ მუსულმანების წინააღმდეგ დაიძრა. მაგრამ მიზანი მიუღწეველი დარჩა და ანგიოქიის ალება ვერ შესძლო. თუმცა ამან ფრთები ვერ შეაკეცა მის პაგიემოყვარულ მისწრაფებებს. 1142 წელს ის კვლავ გამოჩნდა კილიკიაში, რათა სომხეთისა და ანგიოქიისათვის წართმეული მიწა-წყალი თავისი საყვარელი ძის მანუელის საუფლისწულო ადგილ-მამულად ექცია. მაგრამ სიკვდილმა (1143 წ.) არ დააყალბა თავისი გეგმის განხორციელება. ანგიოქიის მთავრმა გადაწყვიტა ამ ხელსაყრელი მომენგით ესარგებლა, რევანში აეღო და თავისი დამოუკიდებლობა აღედგინა. მანუელმა მალე აგრძნობინა მას, რომ აპირებდა მამის პოლიტიკა განეგრძო.

რაიმონმა მარცხი განიცადა და იძულებული შეიქმნა კონსტანტინოპოლში ხლებოდა იმპერატორს, რათა მის ვასალად ეღიარებინა თავი (1145 წ.) 1158 წელს მანუელმა, როგორც უმენავსმა სუზერენმა, კიდევ უფრო განიმტკიცა თავისი მდგომარეობა. მან აიღო კილიკია, სასტიკად დასაჯა ანგიოქიის მთავარი რენო დე მაგილიონი, აიძულა მორჩილება შეეფიცა მისთვის და სირიის

ლათინური სახელმწიფოების მბრძანებელთა ამაღლის თანხლებით, რომელთაც აწ უკვე თავის ვასალებად თვლიდა, დიდი ზარ-ზეიმით შევიდა ანგიოქიაში. თვით იერუსალიმის მეფეებიც კი იძულებულნი იყვნენ ქედი მოედრიკათ ბიზანტიის წინაშე. ისინი ჯარისკაცებით ამარაგებდნენ იმპერიის არმიას, დინასტიური ქორწინებებით უკავშირდებოდნენ კომნინთა გვარს (1161 წელს მანუელმა, თავის მხრივ, ცოლად შეირთო ლათინი პრინცესა მარიამ ანგიოქიელი) და ბერძნებთან ერთად მონაწილეობდნენ ეგვიპტის წინააღმდეგ მიმართულ ლაშქრობაში (1169 წ.) ფრანგული სირია ამკარად განიცდიდა ბიზანტიური კულტურის გემოქმედებას, თუმცა იქ დიდი პატივისცემით სარგებლობდა მანუელის პირადი ავტორიტეტიც. იმპერიის პატივმოყვარული მისწრაფებები უკვე რეალიზებული ჩანდა. მაგრამ სირიელი ლათინების დასუსტებით ბიზანტია იმავდროულად ამცირებდა უსჯულოებისადმი მათი წინააღმდეგობის ძალას, და რაც მთავარია, კიდევ უფრო ამძაფრებდა სიძულვილს, რასაც დასავლეთი განიცდიდა მის მიმართ.

კომნინთა დამხრობით პოლიტიკა. – მანუელის მტაცებლურმა და უგუნურმა მრახველმა დასავლეთის მიმართ ეს ორი სამყარო კიდევ უფრო მკვეთრად დაუპირისპირა ერთმანეთს.

თავიანთი წინამორბედების მსგავსად, კომნინებიც ოცნებობდნენ კვლავ ბიზანტიის გავლენისათვის დაექვემდებარებისათვის, რომი, ძალის მეშვეობით იქნებოდა ეს თუ პაპებთან კავშირის წყალობით, და შეემუსრათ დასავლური იმპერია, რომლის არსებობის ფაქტიც მათ ყოველთვის თავიანთი უფლებების უზურპაციად უჩვენებოდათ. ამ მიზანს განსაკუთრებით ხარბად მიეღწეოდა მანუელ კომნინი. ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ ნორმანებზე გამარჯვებამ ნახევარკუნთულზე შესაჭრელად წააქეზა იგი, და რომ უნგრეთში, ისევე როგორც იტალიაში, ბიზანტიის მბრძანებელი გერმანიის იმპერიას შეეჯახა, რომელსაც 1156 წლიდან განაგებდა

ფრიდრიხ ბარბაროსა. შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ დასავლურ პოლიტიკას უმნიშვნელოვანესი ადგილი ეჭირა იმპერატორის გეგმებში, იმპერატორისა, რომელიც მთელი თავისი მმართველობის მანძილზე, ნებისმიერი საშუალებით – იარაღისა თუ დიპლომატიის მეშვეობით, – ჯიუკად ესწრაფოდა თავისი პატივმოყვარული მიზნის ხორცშესხმას.

ბარბაროსასა და პაპს შორის განხეთქილებამ (1158 წ.) მანუელს რომთან დაახლოების საბაბი მისცა. მან მხარი დაუჭირა ალექსანდრე III-ს (1161 წ.) და აგრძნობინა, რომ შესაძლებელი იყო საეკლესიო ერთიანობის აღდგენა. ამის საპასუხოოდ ის ფიქრობდა დასავლეთის საიმპერატორო გვირგვინი მიეღო პაპისგან. ამასთანავე, თავისი დიპლომატიური ძალისხმევით ის ცდილობდა ბარბაროსას წინააღმდეგ აემხედრებინა მისი მტრები, მხარს უჭერდა ლომბარდიის ლიგას და სესხს აძლევდა ანკონას, გენუას, პიზასა და ვენეციას. გარდა ამისა, ინტრიგების ქსელს რომ ხლართავდა იტალიაშიც და გერმანიაშიც, მანუელი იმავდროულად ოცნებობდა, გერმანიის იმპერატორთან შუთხანშემებისთვისაც მიეღწია. ამ რთულმა და უგოპიურმა პროექტებმა არავითარი რეალური შედეგი არ გამოიღო. პაპს არ შეეძლო ბიზანტიის მიერ დასმული რომის ეპისკოპოსის როლს დასჯერებოდა, რომისა, რომელიც აღდგენილი იმპერიის დედაქალაქი უნდა გამხდარიყო; იტალიის რესპუბლიკები ეჭვის თვალით უყურებდნენ მანუელის პატივმოყვარულ მრახველს, და ბოლოს, ბარბაროსა, რომელსაც მოთმინების ძაფი გაუწყვიტა ბერძნების ორპირობამ, სამგროდ განეწყო და სულ უფრო ამკარად იმუქრებოდა (1177 წ.).

ასე რომ, მომწესხველი გემოქმედება, რასაც მანუელ კომნინზე ახდენდა დასავლეთი, იმპერიისათვის საბედისწერო აღმოჩნდა. ლათინების მიმართ თავისი სიმპათიებით იმპერატორი საშინლად აღიზიანებდა ბერძნებს; მეორეს მხრივ, მისმა პატივმოყვარულმა მისწრაფებებმა ის შედეგი გამოიღო, რომ მთელი დასავლეთი იმპერიის წინააღმდეგ გაერთიანდა ბიზანტია

გამოფიგული იყო ზღვრული დაძაბულობით, რასაც მისგან მოითხოვდა იმპერატორის პოლიტიკა. ერთის მეხედვით, ისე ჩანდა, თითქოს მანუელმა მთელს მსოფლიოში არნახული დიდება მოუხვეჭა ბიზანტიას და ევროპული პოლიტიკის ცენტრად აქცია კონსტანტინოპოლი. მაგრამ სინამდვილეში, მისი გარდაცვალებისას (1180 წ.), იმპერია დაქცეული, გაპარგახებული და ლათინების ზიზღის საგნად ქცეული აღმოჩნდა, ლათინებისა, რომლებიც ყოველ წამს მზად იყვნენ თავს დასხმოდნენ მას. ეგეც არ იყოს, ქვეყანას მძიმე შინაგანი კრიზისი ემუქრებოდა.

III

კომინიზმის მმართველობა და ბიზანტიური კულტურა

XII საუკუნეში

კომინითა საგვარეულოს სამი პირველი იმპერატორი ძალღონის დაუმოგავად ცდილობდა თავისი ძველი სიდიადე დაებრუნებინა იმპერატორის ძალაუფლებისათვის. მათ ძალზე დიდი ენერგია შეაღიეს არმიის რეორგანიზაციას, რასაც საფუძვლად ედო, უწინარეს ყოვლისა, დაქირავებულ ჯარისკაცთა რაოდენობის ზრდა, უწყვეტ ნაკადად რომ აწყდებოდნენ იმპერიას დასავლეთიდან. მეორეს მხრივ, ისინი, ცოცხად არ იყოს, წინდაუხედავად უგულვებელყოფდნენ ფლოტს, რადგანაც გადაჭარბებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ვენეციელებთან კავშირსა და მათ სამღვაო ძლიერებას, რისი წყალობითაც იმედოვნებდნენ თავიანთი ბაგონობა უზრუნველყოთ ზღვებზე. მიუხედავად ამისა, მათ მაინც მოახერხეს მრისხანე სამხედრო ძალის შექმნა, რომელსაც შეეძლო დაეცვა აღდგენილი იმპერია და განემგვიდებინა საკმაოდ მომძლავრებული საიმპერატორო ძალაუფლება. ალექსიკა და იოანეც დიდ ყურადღებას აქცევდნენ ფინანსებს; მართალია, გადასახადები ძალიან მძიმე იყო და სახაზინო ტირანია სულს

უხუთავდა მათ ქვეშევრდომებს; მართალია, მანუელის მმართველობა ძალიან ძვირად დაუჯდა იმპერიას იმ ხარჯების წყალობით, რასაც გამუდმებით მოითხოვდნენ ომები, დიპლომატია და ფუფუნება, რასაც ესოდენ ხარბად მიეღგვოდა იმპერატორი, – XII საუკუნის ბიზანტია მაინც მდიდარი ქვეყანა იყო, საკმაოდ განვითარებული მრეწველობითა და ვაჭრობით, მიუხედავად მისი ეკონომიური პოლიტიკის შეცდომებისა, რის შედეგადაც აღმოსავლეთის ბაზრებიდან ბერძნებს თანდათანობით აძევებდნენ უცხოელები, და იტალიის სავაჭრო ქალაქების დღითი-ღამე მზარდი მისწრაფებისა, სულ უფრო ხშირად გამოეყენებინათ იმპერია საკუთარი ინტერესებისათვის და თავიანთი მოქალაქეების ისე დაემკვიდრებინათ მის მიწა-წყალზე, როგორც დაპყრობილ ქვეყანაში.

მეორეს მხრივ, კომინები არანაკლებ ყურადღებას იჩენდნენ ეკლესიის მიმართ. ისინი ერთნაირი გულმოდგინებით ებრძოდნენ მწვალებლობასაც და თავისუფალ აზრსაც, რომელმაც აღორძინებული პლატონური ფილოსოფიის სახით იჩინა თავი კონსტანტინოპოლის უნივერსიტეტის კედლებში. იმპერატორები ფხიზლად ადევნებდნენ თვალს სამღვდელთა მწეობას და განსაკუთრებული გულმოდგინებით ცდილობდნენ უფრო სადა, უფრო მარტივი და სამაგალითო გაეხადათ ბერ-მონაზონთა ცხოვრება, რომელთათვისაც XI საუკუნის დამლევს წმიდა ქრისტოდულოსმა, ალექსი კომინის თანადგომით, სანიმუშო მონასტერი დააარსა პაგმოსზე (1088 წ.). კომინები თანდათანობით ამრავლებდნენ კონსტანტინოპოლში საქველმოქმედო დაწესებულებებს: მონასტრებს, საავადმყოფოებს, ეკლესიებს, რომელთა შორის ყველაზე ღირსშესანიშნავი იყო პანგოკრაგორის ეკლესია, დაარსებული იმპერატორ იოანეს მიერ, იმ მიზნით, რომ სამონაზვნო ცხოვრების დიდ ცენტრად და მწირთა თავშესაფრად ექცია იგი, მოკლედ, ისეთივე როლი დაეკისრებინა მისთვის, რასაც საფრანგეთში ასრულებდა სენ-დენის მონასტერი. და ბოლოს, იშვიათად თუ მო-

იძებნებოდა სადმე უფრო დიდებული და მომხიბლავი სასახლე, ვიდრე კომნიების სამეფო კარი. „ოქროს რქის“ სიღრმეში აღმართული ვლახერნის სასახლე, სადაც იმპერატორებმა გადაიგანეს თავიანთი რეზიდენცია, თანამედროვეთა მოწმობით, უუფუნებისა და მშვენიერების ნამდვილი სასწაული იყო. აქ მბრძანებლის გარშემო, მეტადრე მანუელის ეპოქაში, თავს იყრიდა განცხრომასა და დროსგარებას დახარბებული სამოგადოება; ბიზანტიელებმა დასაყლელთა ზოგიერთი საყვარელი გასართობიც კი გადმოიღეს, როგორც მაგალითად, ტურნირები და მისტერიები. ამ სამოგადოებაში დიდი ადგილი ეჭირა ინტრიგებსა და ავანტურებს; აქ სრული გასაქანი ეძლეოდა მომხიბლავი ქალების კეკლუცობასა თუ მომწესხველ ხიბლს, და მთელი ეს ახალგაზრდული, ფიცხი, კისკასი და ვნებათაღელვით სავსე სამყარო თანაბარ ინტერესს იჩენდა როგორც ჭეშმარიტი მეცნიერების, ისე ოკულტიზმის, მაგიისა თუ ასტროლოგიის მიმართ.

სულიერი კულტურის დონის წარმოსადგენად, რასაც XII საუკუნეში მიაღწია ბიზანტიამ, საკმარისია დავასახელოთ ისეთი მწერლები, როგორიც იყვნენ ანა კომნენა თუ ნიკიფორე ვრიენიოსი, ნიკიტა აკომინატი თუ ევსტათი თესალონიკელი. დაიწყო კლასიკური სულისა და ანტიკური გრადიციების ჭეშმარიტი აღორძინება. იმპერატორები მფარველობას არ აკლებდნენ სწავლულებსა და მეცნიერებს, თეოლოგებსა და რიგორებს, რომლებიც თავიანთი მჭევრმეცადეობით ამკობდნენ ყველა სადღესასწაულო ცერემონიალს, აგრეთვე სასახლის კარის პოეტებს, როგორც მაგალითად, თეოდორე პროდრომეს, სალადობო და მახვილგონივრული ლექსების ავტორს. ხელოვნება არანაკლები ბრწყინვალეობით აგრძელებდა წინა საუკუნის გრადიციებს, და მისი გავლენა აღმოსავლეთის სიღრმიდან დასავლეთის უკიდურეს ზღვარს უწევდა.

სირიის ლათინურ სახელმწიფოებში, ვენეციასა და ნორმანულ სიცილიაში ბიზანტიურ ყაიდაზე აგებდნენ და ამკობდნენ

ეკლესიებს თუ სასახლეებს. ბერძენ ხელოვანთა ნახელავია ბეთლემისა თუ გორჩელოს, კეფალუსა თუ მარგოარანის მონასტრების, აგრეთვე პალაგინის კაპელის მოზაიკები პალერმოში. ვენეციის სან-მარკოს გამძარი თავისი ხუთი გუმბათით, მარმარილოს ორნამენტთა დახვეწილობით, ოქრო-ვერცხლის სამკაულების სიუხვით, მოზაიკების სინაგიფითა და ოქროსფრად მოციმციმე თაღებით, ყველაზე სრულ წარმოდგენას გვიქმნის იმდროინდელი ბიზანტიური ხელოვნების სიდიადეზე. თვით რომანულმა ხელოვნებამაც კი ბიზანტიისაგან ისესხა თავისი არქიტექტურის ზოგიერთი ნიშან-თვისება და მრავალი დეკორაციული ზოგიერი. თავისი სიმდიდრით, მომხიბლავ ძეგლთა სიუხვით, სასახლეების უუფუნებითა და ეკლესიებში დაცული რელიქვიებით კონსტანტინოპოლი მთელი მსოფლიოს აღტაცებას იწვევდა და მომწესხველ მთაბუჭილეებს ახდენდა ყველაზე, ვისაც წილად ზედა ბედნიერება, ერთხელ მაინც სწვეოდა მას. „კონსტანტინოპოლი საბერძნეთის სიამაყეა, – ამბობს ედ დე დელი, – ყველას სმენია მისი სიმდიდრის ამბავი, მაგრამ ვისაც თავისი თვალით უნახავს, უფრო მდიდრად უცენია იგი“. „ბაღდადის გარდა, – წერს ბენკამენ დე გუდელი, – მსოფლიოს ვერცერთი ქალაქი ვერ შეედრება მას“. რობერ დე კლარის მოწმობით, „მსოფლიო სიმდიდრის ორი მესამედი კონსტანტინოპოლშია, ერთი მესამედი კი მთელი დედამიწის ზურგზეა მიმოფანტული“. ბიზანტიის დედაქალაქი, ერთი მოსწრებული გამოთქმით, „შუა საუკუნეების პარიზი“ იყო. ვილარდუენის მტკიცებით, ის იყო „მსოფლიოს ყველაზე მდიდარი ქალაქი“, „დანარჩენ ქალაქთა მეუფე და მბრძანებელი“. ო, ეს სამიში და სახიფათო კეთილდღეობა, რადგანაც აღტაცებასთან ერთად ის იწვევდა საყოველთაო შურისა და სისხარბის გრძნობას, რაც ძვირად დაუჯდა იმპერიას, როგორც კი გამოიმქლავნდა მისი სისუსტე.

სანამ მანუელ კომნინი ცოცხალი იყო, მისი ჭკუა, ენერგია და სიმარჯვე უმრუნელყოფდა შინაგან წესრიგს და იმპერიის ფარგლებს გარეთაც განამტკიცებდა ბიზანტიის ავტორიტეტს. მაგრამ მანუელიც მოკვდა და იმპერიასაც წყალი შეუღება. ისევე, როგორც იუსტინიანეს ეპოქაში, XII საუკუნის იმპერიული პოლიტიკაც უკიდურესად პატივმოყვარული გეგმების განხორციელებას ისახავდა მიზნად. ისევე, როგორც მაშინ, პოლიტიკის შეცვლა ამჯერადაც საბედისწერო აღმოჩნდა. გაშუდებით რომ ერეოდა დასავლეთის საქმეებში და თავისი შლეგური ოცნებით მსოფლიო ბაგონობას მიეღვლოდა, რაც ასე ამოეთება ლათინებს. მანუელი, იმადროულად, ვერ ამჩნევდა საფრთხეს, აღმოსავლეთიდან რომ ემუქრებოდა იმპერიას და სწორედ ამიტომ უფსკრულის პირას მიიყვანა სახელმწიფო. როგორც კი ძალაუფლება უფრო სუსტ ხელში აღმოჩნდა, დაუყოვნებლივ იჩინა თავი მის მიერ მთელ მსოფლიოში დათესილი შურის, სიძულვილისა თუ შურისგების გრძნობის ყველა საგალალო შედეგმა.

მანუელს მცირეწლოვანი შემკვიდრე – ალექსი II დარჩა; უფლისწულის დედა, რეგენტი მარიამ ანგიოქიელი, წარმოშობით ლათინი იყო და ლათინებსვე ეყრდნობოდა, რის გამოც ხალხს არ უყვარდა იგი. ანდრონიკე კომნინმა საყოველთაო უკმაყოფილება თავის სასარგებლოდ გამოიყენა და თვითონ გახდა იმპერატორი (1183-1185 წ.). კომნინთა ამ უკანასკნელ წარმომადგენელს შეეძლო დიდი მბრძანებელი ყოფილიყო. ის მიხედა, რომ ფეოდალთა ძლიერება საშიში იყო იმპერიისთვის და დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადა მათ: 1185 წელს იმპერატორმა სისხლში ჩაახშო ისააკ ანგელოსის ამბოხება ბუთანიაში. მანვე გარდაქმნა აღმინისგრაქია, შეამცირა ხარჯები და შეამსუბუქა გადასახადები, ასე რომ, პოპულარობის მოსახვეჭად სწორ გზას ადგა, მაგრამ

გარეშე მოვლენებმა – ნორმანებთან ომმა, რაც ამ უკანასკნელთა მიერ თესალონიკის ალბით დამთავრდა (1185 წ.) და უნგრელების წინააღმდეგ ბრძოლამ, რის შედეგადაც დაკარგულ იქნა დალმაცია (1185 წ.), განაპირობა მისი დამხობა. ახალმა ამბოხებამ (1185 წ.) გახტმე აიყვანა ისააკ ანგელოსი და დააჩქარა იმპერიის გაპარტახება. ისააკს (1185-1195 წ.) არ გააჩნდა საიმისო ძალა, რომ თავიდან აეცილებინა კრიზისი, რომელიც იმპერიას ემუქრებოდა. ისააკმე უკუთესი არც მისი ძმა ალექსი III (1195-1203 წ.) იყო, რომელმაც გახტიდან ჩამოაგდო იგი. იმპერიას კოტასტროფა ელოდა.

ამბოხებებითა და გაუთავებელი შეთქმულებებით ძირმოწყველი უზენაესი ხელისუფლება მეტისმეტად სუსტი იყო; დედაქალაქში მთავრობას ბრბო კარნახობდა კანონებს; პროვინციებში კვლავ აღშეშებას ცდილობდა არისტოკრატია და იმპერია თანდათანობით იშლებოდა. ისააკ კომნინმა თავისი დამოუკიდებლობა გამოაცხადა კიპროსზე (1184 წ.), გაბრასმა კი – გრაბიზონში. კანტაკუზენების, ვრანასების, სგუროსების დიდი ფეოდალური საგვარეულოები დაქუცმაცებულ იმპერიას განუკითხავად სტაყებდნენ და ითვისებდნენ მიწა-წყალს. ყველგან უწესრიგობა და სიღატაკე სუფევდა. გადასახადები წელში გამწყვეტი იყო, ხაზინა – ცარიელი, ეაჭრობა – ჩამკვდარი. ყველგან ფესვი გაუდგა დემორალიზაციას, თვით ეკლესიის წიაღშიც კი. ბერები, რომლებიც მონასტრებს გოვებდნენ, კიდევ უფრო ამბოხებდნენ უწესრიგობას. სამონასტრო რეფორმა უფრო აუცილებელი ჩანდა, ვიდრე ოდესმე. უწინარეს ყოვლისა, სუსტდებოდა ელინური გრადიციები, სულს ღაფავდა პატრიოტული გრძნობა.

საფრთხე, რომელიც გარედან ემუქრებოდა იმპერიას, კიდევ უფრო სერიოზული იყო. ბალკანეთში სლავები ცდილობდნენ ქედიდან გადაეგდოთ იმპერიის უღელი. სერბიაში სტეფანე ნემაჩიამ თავისი ძალაუფლება გააერთიანა პერკოგოვინაზე, ჩერნოგორიასა თუ დუნაისპირა სერბიაზე და ვეებერთელა სახელმ-

წიფო დააარსა. პეტრე და იოანე ასენების მეთაურობით აჯანყდნენ ბულგარელები და ვალახები (1185 წ.). კუმანების მხარდაჭერითა და სტეფანე ნემანიას თანადგომით აჯანყებულებმა სწრაფად წაიწიეს წინ. ისააკმა მარცხი იწვნია ბერეასა (1190 წ.) და არკადიოპოლითან (1194 წ.). ასე შეიქმნა ვალახო-ბულგარული სახელმწიფო, რომელმაც თავისი ძლიერების მწვერვალს მიაღწია იოანიცეს, ანუ კალოიანის (1197-1207 წ.) მმართველობისას. 1201 წლის ხელშეკრულებით ალექსი III იძულებული შეიქნა ეყნო ბულგარელთა ომების ყველა შედეგი – ბულგარადიდან შავ მღვასა და ვარდარამდე. მალე ბულგარეთის მბრძანებელმა მიაღწია იმას, რომ ინოკენტი III-საგან შეფის გიგული და დამოუკიდებელი ეკლესიის დაფუძნების უფლება მიეღო (1204 წ.).

დასავლეთით პორიზონგზე კიდევ უფრო პირქუში ღრუბლები იგრავნებოდა. 1182 წლის ამბოხებისას, რომელმაც გახტმე აიყვანა ანდრონიკე კომნენი, კონსტანტინოპოლში მცხოვრები ლათინების ხოცვა-ჟლეტამ ნორმანებთან ომი გამოიწვია. თუმცა სიცილიის მეფის მიერ თესალონიკის ალებას შემდგომი წარმატება აღარ მოჰყოლია და ისააკმა შესძლო მომხდურთა მოგერიება (1186 წ.). მაგრამ ამის შემდეგ ძველისძეული მტრობა ბიზანტიასა და დასავლეთს შორის კიდევ უფრო მეტად გამწვავდა. ამას ხელი შეუწყო პოლიტიკურმა შეცდომებმაც, რომლებიც ფრიდრიხ ბარბაროსასთან ურთიერთობისას იქნა დაშვებული მესამე ჯვაროსნული ლაშქრობის დროს (1189 წ.). ერთხანს გერმანიის იმპერატორი სერბებსა და ბულგარელებთან ერთად კონსტანტინოპოლის ალებასაც კი აპირებდა, და ჯვაროსნები ისეთი გააფთრებით დაიდრნენ იმპერიის წინააღმდეგ, თითქოს მისი მოსისხლე მტრები ყოფილიყვნენ. ბარბაროსას ვაჟი ჰენრი VI კიდევ უფრო სამიში მეტოქე გამოდგა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ნორმანთა მეფეების სამფლობელოებთან ერთად მათი პაგიე მოყვარული გეგმებიც მეტკეიდრებით მიიღო. ის ცდილობდა ხელთ ეგდო აღმოსავლეთი და ნორმანთა მიერ ოდესღაც დაპყრობილი მთელი

გერიგორიების დაბრუნებას მოითხოვდა ალექსისაგან (1196 წ.). მანამდე კი აიძულა იმპერატორი ხარკი ეძლია მისთვის.

მაგრამ განსაკუთრებულ შემოთქმას იწვევდა ვენეცია, რომელსაც სურდა შური ეძია 1182 წლის ხოცვა-ჟლეტის სანაცვლოდ; მის დასამოშმინებლად ისააკი იძულებული შეიქნა მთელი ზარალი აენაზღაურებინა და მნიშვნელოვანი პრივილეგიები მიენიჭებინა ბიზანტიის ყოფილი მოკავშირისთვის (1187 წ.). ალექსი III-მ კიდევ უფრო გაზარდა ეს პრივილეგიები (1198 წ.), თუმცა მათი ქმედითობის შესამცირებლად ასეთივე უფლებები მიანიჭა გენუელებსა და პიზელებს. მიუხედავად ამისა, ვენეციელები გრძნობდნენ, რომ ბერძნების მძაფრი სიძულვილი სასიკეთოს არას უქადდა მათ ვაჭრობას და უსაფრთხოებას; ამიტომ როცა ვენეციის დოჟი გახდა ენრიკო დანდოლო (1193 წ.), მოქალაქეებმა გადაწყვიტეს, რომ კრიმისის თავიდან ასაცილებლად, ლათინების გულში ჩაგუბებული მძულვარების გასაქარებლად და აღმოსავლეთში ვენეციელთა ინგერესების დასაცავად ყველაზე უკეთესი საშუალება იქნებოდა ბიზანტიის იმპერიის დაპყრობა. პაპის მტრობა, ვენეციელების პაგიე მოყვარეობა, მთელი ლათინური სამყაროს გაბოროტება – ყოველივე ეს გახდა იმის მიზეზი, რომ მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობა კონსტანტინოპოლის წინააღმდეგ იქნა მიმართული. გაპარტახებულმა, გამოფიგულმა და აღმოსავლეთ ევროპაში სლავური სახელმწიფოების გაძლიერების შედეგად დაძაბუნებულმა ბიზანტიამ ვერ შესძლო წინ აღდგომოდა ჯვაროსანთა იერიშს.

მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობა. – 1195 წელს, როცა ალექსი III-მ დაამხო და თვალები დასთხარა თავის ძმას ისააკ ანგელოსს, გახტიდან ჩამოგდებულ იმპერატორთან ერთად მისი ვაჟი – ჭაბუკი ალექსი დილეგში ჩააგდო. 1201 წელს ახალგაზრდა უფლისწულმა დასავლეთში გაქცევა მოახერხა და უზურპატორის წინააღმდეგ დახმარება ითხოვა. სწორედ ამ დროს ჯვაროსანთა

მეოთხე ლაშქრობის მონაწილენი ვენეციაში იყრიდნენ თავს. ვენეციელები დაუყოვნებლივ ჩაებლაუვნენ მათთვის ესოდენ სასურველ საბაბს, მოულოდნელად რომ ჩაუვარდათ ხელში, რათა ბიზანგიის საშინაო საქმეებში ჩარეულიყვნენ, ხოლო ურიცხვმა ალექსა-დაპირებამ, უშურველად რომ იძლეოდა ალექსი, ადვილად ჩაახშო ჯვაროსანთა სინიდისის ქენჯნა. ამრიგად, დოჟ დანდოლოს მოქნილმა პოლიტიკამ კონსტანტინოპოლის წინააღმდეგ მიაქცია ის ლაშქრობა, რომელიც „წმიდა მიწის“ გასათავისუფლებლად მზადდებოდა. 1203 წლის დამდეგს ბიზანგიის გახგის მაძიებელთან დადებულ იქნა საბოლოო ხელშეკრულება, ხოლო იმავე წლის 27 ივნისს ლათინთა ფლოგმა კონსტანტინოპოლის მახლობლად ჩაუშვა ღუმბა. ქალაქი იერიშით აიღეს და ისააკ ანგელოსი თავის ვაჟთან ალექსი VI-სთან ერთად ხელახლა ავიდა გახგმე. მაგრამ ლათინებისა და ბიზანგიელების თანხმობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. ახალმა იმპერატორებმა ვერ შესძლეს თავიანთი ალექსის შესრულება. ჯვაროსნები, უპირატესად კი ვენეციელები, სულ ახალ-ახალ მოთხოვნებს აყენებდნენ. 1204 წლის 25 იანვრის სახალხო აჯანყებამ დაამხო დასავლეთის პროტექციები და ძალაუფლება ალექსი V მურზუფლეს ხელში გადავიდა. დაზავება შეუძლებელი გახდა. ლათინებმა გადაწყვიტეს ბიზანგიის იმპერიის განადგურება. 1204 წლის 12 აპრილს კონსტანტინოპოლი კვლავ იერიშით აიღეს და განუკითხავად გაძარცვეს. მაშინ როდესაც ბიზანგიის არისტოკრატისა და სამღვდელთაგანის გადარჩენილი ნაწილი ნიკეას აფარებდა თავს, რათა შემდეგ იქიდან ეცადა იმპერიის აღდგენა, გამარჯვებულნი, გაყოფის თაობაზე დადებული ხელშეკრულების თანახმად, რომელსაც 1204 წლის მარტში მოაწერეს ხელი, ერთმანეთში ინაწილებდნენ ნადავლს. კომნინების გახგმე ბოლუენ ფლანდრიელი ავიდა (1204 წლის მაისი). ბონიფაციუს მონფერატელი თესალონიკის მბრძანებელი გახდა. კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო გახგმე ვენეციის პატრიარქმა დაიკავა. დაპყრობილი იმპერიის მთელ გერიგორიაზე იქმ-

ნებოდა ფეოდალური სენიორიები. ვენეციელები, გაქნილი საქმოსნები, განსაკუთრებული გულმოდგინებით ცდილობდნენ ხელთ ეგდოთ მთელს აღმოსავლეთში ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი დასახლებული პუნქტები, რომლებსაც მათი საეკლერო და კოლონიალური ძლიერება უნდა უზრუნველყო. გეგონებოდათ, იმპერიას აღსასრულის დღემ უწიაო. და მართლაც, 1204 წლის მოვლენები ბიზანგიისათვის იყო გამანადგურებელი დარგემა, რომლის შემდეგაც ის ველარასოდეს ველარ გაიმართა წელში.

თავი VII

კონსტანტინოპოლის ლათინური იმპერია

და ნიკეის ბერძნული იმპერია

(1204-1261)

I. ბიზანტიის იმპერიის დაშლა. – II. კონსტანტინოპოლის ლათინური იმპერია. – III. ნიკეის ბერძნული იმპერია. – IV. კონსტანტინოპოლის დაბრუნება ბერძნების მიერ. – V. აქაიის სამთავრო.

I

ბიზანტიის იმპერიის დაშლა

ჯვაროსნების მიერ კონსტანტინოპოლის აღებას, უწინარეს ყოვლისა, შედეგად მოჰყვა აღმოსავლეთ სამყაროს ძირეული შეცვლა.

ბიზანტიის იმპერიის ნანგრევებზე სოკოებივით იზრდებოდნენ ლათინთა ფეოდალური სენიორიები. კონსტანტინოპოლში შეიქმნა ლათინური იმპერია, რომლის მბრძანებლადაც ჯვაროსანმა ბარონებმა ფლანდრიის გრაფი ბოლუენი დასვეს. თესალონიკის სამეფო, რომელსაც მონფერაგის მარკიზი ბონიფაციუსი მართავდა, ნომინალურად იმპერატორს ექვემდებარებოდა. ქვეყანას მოველინენ ნიკეისა და ფილიპოპოლის გიგულარული პერცოგები, ლიდიმოტიკისა და ადრამიგიონის სენიორიები. კონსტანტინოპოლის აღებიდან რამდენიმე დღის შემდეგ, რაინდთა ძლევამოსილი ლაშქრობის შედეგად, რომელსაც ათენსა და კორინთომდე წინ უძღოდა ბონიფაციუს მონფერაგელი, სხვა ლათინური სახელმწიფოებიც შეიქმნა: ბოდონიკის სამარკიზო, ნეგროპონგის

სენიორია, ათენის საპერცოგო, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა ბურგუნდიელ დელაროშთა საგვარეულო, აქაიის, ანუ მორეის სამთავრო, რომელიც შამპანელებმა – ეოურუა დე ვილარდუენმა და გიომ დე შამპლიგმა დაიპყრეს და რომელმაც ლათინურ აღმოსავლეთში ჯვაროსნების მიერ 1204 წელს დაარსებულ ყველა სახელმწიფოზე მეტხანს გაძლო. მეორეს მხრივ, ვენეციამ დაუყოვნებლივ დაიკავა დურაცო ეპიროსის სანაპიროზე, მოდონი და კორონი პელოპონესში, კრეტა და ევბეა, გალიპოლი, როდოსგო, პერაკლეა და კონსტანტინოპოლის ერეკლი უბანი; ვენეციელი პაგრიციები დაეუფლნენ არქიპელაგის კუნძულებს, სადაც დააარსეს ნაქსოსის საპერცოგო და ჩერიგოს სამარკიზო, ლემნოსის საერცპერცოგო და სანგორინოს სენიორია. ვენეციის რესპუბლიკას, ამ განსაკუთრებული კოლონიური იმპერიის მფლობელს, უფლება ჰქონდა თავისი დოქისათვის სავსებით სამართლიანად ეწოდებინა „ბიზანტიის იმპერიის ერთი მეოთხედის მბრძანებელი“.

ბიზანტიის იმპერიის განადგურებამ განაპირობა არა ერთი და ორი ბერძნული სახელმწიფოს წარმოშობა. გრაპიზონში კომნინთა დინასტიის ორმა წარმომადგენელმა – ალექსიმ და დავითმა – დააარსა იმპერია, რომელიც მალე შავი ზღვის სანაპიროზე, პერაკლეადან კავკასიამდე გადაიჭიმა და XV საუკუნის მეორე ნახევრამდე (1461 წ.) იარსება. ეპიროსში ანგელოსთა საგვარეულოს უკანონო შვილმა – მიხეილ ანგელოს კომნინმა დააარსა სადესპოტო, რომელიც ნავპაქტიდან დურაცომდე იყო გადაჭიმული. ნიკეაში ალექსი III ანგელოსის სიძემ თეოდორე ლასკარისმა თავის გარშემო შემოიკრიბა ბიზანტიური არისტოკრატიისა და სემღედელოების გადარჩენილი ნაწილი და 1206 წელს დიდი ბარ-ზეიმით ეკურთხა „რომაელთა იმპერატორად“. პატივმოყვარე ფეოდალებმა გაბალამ – როდოსზე, მანკაფამ – ფილადელფიაში, ლეონ სგუროსმა – არგოსსა და კორინთოში დაქუცმაცებული იმპერიის გერიტორიები მიიგაცეს და თავიანთი

სენიორიები შექმნეს. კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ ეს იყო ბიზანტიის აღსასრული.

მაგრამ ამ სახელმწიფოებს შორის, რომლებიც ეს-ესაა იბადებოდნენ პოლიტიკური ცხოვრებისათვის, ძალიან დიდი განსხვავება იყო. ლათინურმა იმპერიამ, მისი ახალი მბრძანებლების უდაო ღირსებების მიუხედავად, ნახევარი საუკუნე ძლივს გაძლო (1204-1261 წ.). მისი დასაბამიერი სისუსტე გარდუვალს ხდიდა მის ეფემერულობას. ბერძნებს შორის კი, პირიქით, უცხოელების გამარჯვებამ პატრიოტული გრძნობისა და ნაციონალური თვითშეგნების გაღვივება გამოიწვია. ბელადები, რომელთა ირგვლივაც თავს იყრიდა ბერძნული სამყაროს ყველა სიცოცხლისუნარიანი ძალა, მხოლოდ ერთ რამეს მიეღვჯოდნენ: საბუღალესი ლათინებისთვის წაერთმიათ კონსტანტინოპოლი. გასარკვევი მხოლოდ ის იყო, ორი ურთიერთმოქმედი იმპერიიდან მაინც რომელი შესძლებდა ამ მიზნის მიღწევას: ნიკეისა თუ ეპიროსის იმპერია.

II

კონსტანტინოპოლის ლათინური იმპერია

იმისათვის, რომ მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობის შედეგად აღმოცენებული ახალი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი მეგნაკლებად მყარი გამომდგარიყო, იმპერიას აუცილებლად სჭირდებოდა ძლიერი ხელისუფლება და მგვიცედ ცენტრალიზებული აპარატი, მაგრამ ლათინთა მიერ შექმნილ გიპირად ფეოდალურ სახელმწიფოში იმპერატორი მხოლოდ და მხოლოდ პირველი ბარონი იყო. მისი ძალაუფლება, რომელიც ვეებერთელა გეროგორიაზე ვრცელდებოდა, პოლიტიკური თვალსაზრისით თითქმის ნულს უდრიდა. ბოდუენი გახტზე ასელისთანავე იძულებული შეიქნა ომი გამოეცხადებინა თავისი ურჩი ვასალის – თე-

სალონიკის მეფისათვის, და თუმცა ბოლოს როგორც იქნა შეარიგეს ისინი, მაგრამ მათ შორის არასოდეს არსებულა მეგნაკლებად მყარი თანხმობა. ბოდუენის შემკვიდრე პენრის ფლანდრიელი იმავე სიძნელეების წინაშე აღმოჩნდა; და თუმცა თავისი ენერგიისა და გერგილიანობის წყალობით მაინც შესძლო საკუთარი ძალაუფლებისთვის დაემორჩილებინა თესალონიკის სამეფო (1209 წ.) და ეიძულებინა ბიზანტიელი ფეოდალები, რავენიკეში გამართულ სხდომაზე მისი სუვერენიტეტი ეცნოთ (1210 წ.), მაგრამ ათენის პერეოგებმა და აქაიის მთავრებმა მალე მოლიანად აიყარეს გული იმპერიაზე და თითქმის დამოუკიდებელი გახდნენ. ლათინურ იმპერიას არ შეიძლებოდა ვენეციის დიდი იმედი შეეძნოდა, რადგანაც ამ უკანასკნელს საკუთარი ინგერესების მეტი არაფერი ახსოვდა და თავგამოდებით იცავდა თავის პრივილეგიებს. დამარცხებულ ბერძნებთან შეთანხმებაზე ხომ ლაპარაკიც შედმეტი იყო. ზოგიერთი ლათინი მბრძანებლის – თესალონიკეში მონფერაგის, აქაიაში ვილარდუენებისა და სხვათა ძალისხმევის მიუხედავად, რომლებიც ცდილობდნენ დაეძლიათ მოსახლეობის სიძულელი და როგორმე დაევიწყებინათ მათთვის თავიანთი სისასტიკის ხსოვნა, – ბერძნები მაინც მტრულად იყვნენ განწყობილნი უცხოელების მიმართ და მოუთმენლად მოელოდნენ მხსნელს, საიდანაც არ უნდა მოვლენოდათ იგი: ნიკეიდან თუ ეპიროსიდან. და ბოლოს, უეჭველ საფრთხეს, რაც ბერძნების მხრივ ემუქრებოდა იმპერიას, შედ დაერთო შესაძლო საფრთხეც ბულგარელების მხრიდან. ლათინებმა შეედლომა დაუშვეს, როცა უარყვეს კავშირი, რასაც მათ სთავაზობდა მეფე იოანიცე (1197-1207 წ.), და ამრიგად, ნაკვლად იმისა, რომ ბიზანტიელების წინააღმდეგ ბრძოლაში ბულგარელთა მხარდაჭერის იმედი შეეძნოდათ, მოსისხლე მტრებად მოიკიდეს ისინი. ამის შემდეგ ბულგარელები ნიკეის ბერძენ მბრძანებლებს დაუკავშირდნენ ლათინური იმპერიის წინააღმდეგ და მათთან ერთად თავდაზმოგავად ცდილობდნენ მის განადგურებას.

და მაინც, საყოველთაო დათრგუნელობის მიხედვით თუ ეიმსჯელებთ, რაც კონსტანტინოპოლის ალებამ გამოიწვია, ერთხანს ისე ჩანდა, თითქოს ლათინები ყველგან გამარჯვებას ზეიმობდნენ. თესალია, შუა საბერძნეთი და პელოპონესი, რომლებმაც სერიოზული წინააღმდეგობა ვერ გაუწიეს მომხდურთ, რამდენიმე კვირაში აიღეს. მცირე აზიაში პენის ფლანდრიელმა პოიმამენონთან დაამარცხა ბერძნები და ჭაბუკი თეოდორე ლასკარისი, რომელმაც ბრუსის მეგი ეერაფერი შეინარჩუნა, თითქოს უკვე დასაღუპად იყო განწირული, მაგრამ ის თრაკიაში ბულგარელების შემოჭრამ იხსნა. მეფე იოანიცე თავს დაესხა ლათინურ იმპერიას და ამბოხებული ბიზანტიელები ერთსულოვანი ალგაყებით შეეგებნენ მის გამოჩენას. იმპერატორმა ბოდუენმა და დოქმა დანდოლომ ერთობლივად გაილაშქრეს მგრის წინააღმდეგ, მაგრამ ანდრინოპოლის ხეობაში ლათინთა ლაშქარმა გამანადგურებელი მარცხი იწვნია (1205 წ.), თვით ბოდუენი კი უგზო-უკვლოდ დაიკარგა. ბულგარელთა მბრძანებელი ორი წლის განმავლობაში არბევდა მაკედონიას, უნდოდა სასტიკად ეძია შური იმ უბედურების სანაცვლოდ, რაც მის ხალხს თავს დაატყდა ბასილი II-მ, და ამ უკანასკნელის მეტსახელის – „ბულგართმელეგის“ საპირისპიროდ „რომაელთმელეგი“ („რომაიოქტონოს“) დაირქვა. ლათინთა საბედნიეროდ, იოანიცე ღალატით მოკლეს თესალიონიკის გარემოცვისას (1207 წ.).

თეოდორე ლასკარისმა დაუყოვნებლივ ისარგებლა მისი სიკვდილით, რათა ალედგინა და განემტკიცებინა თავისი ძალაუფლება. თუმცა პენის ფლანდრიელის (1205-1216 წ.), ბოდუენის ძმისა და მემკვიდრის მმართველობისას, ვისი ბადალი მბრძანებელიც საერთოდ არ ღირსებია კონსტანტინოპოლის ლათინურ იმპერიას, კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ ჯვაროსნული ლაშქრობის შედეგად წარმოშობილი სახელმწიფო სიცოცხლიუნარიანი უნდა ყოფილიყო. იოანიცეს სიკვდილის შემდეგ პენის ფლანდრიელი დაუშავდა ბულგარეთს და, ამრიგად, იმპერიას სე-

რიოზული საფრთხე ააცილა თავიდან. იმპერატორმა რის ვაივა-გლახით შესძლო ერთიანობა ალედგინა ლათინებს შორის და თავისი ძალაუფლებისათვის დაემოწმებინა ყველაზე ძლიერი ვასალები. მან ისიც კი მოახერხა, რომ თავის ბერძენ ქვეშევრდომთა სიმპათია დაემსახურებინა და ამ გზით მოეპოვებინა მათი მორჩილება. იმაედროულად, გრაპიზონელ კომნინთა მხარდაჭერით, იმპერატორმა მცირე აზიაში გაილაშქრა. პირველი ექსპედიციის შედეგად მის ხელში აღმოჩნდა ბეთანიის ნაწილი (1206 წ.). 1212 წელს ის კიდევ უფრო ენერგიულად მოქმედებდა. ლუპარკოსთან დაამარცხა თეოდორე ლასკარისი და აიძულა ნიკეის მბრძანებელი, მიმიისა და ბეთანიის ნაწილი დაეთმო მისთვის. მაგრამ პენისი ძალიან ადრე გარდაიცვალა (1216 წ.), ასე რომ, იმპერიის დაფუძნება ვერ შესძლო. მისი სიკვდილის შემდეგ ბერძნებსა და ბულგარელებს ხელები გაეხსნათ; ჯვაროსნების მიერ დაარსებული სახელმწიფო, თავისი უნიათო მბრძანებლების წინამძღოლობით, უფსკრულისაკენ მიექანებოდა.

III

ნიკიის ბერძნული იმპერია

თეოდორე ლასკარისი (1206-1222 წ.) თანდათანობით მთელი ბიზანტიური აზიის მფლობელი გახდა. მან ჯერ გრაპიზონის მბრძანებლები დაამარცხა, რომლებიც შურით უყურებდნენ მის წარმატებებს, შემდეგ კი – თურქ-სელჯუკები (1211 წ.) და ანაგოლის სანაპიროს მნიშვნელოვანი ნაწილი წაართვა მათ. პენის ფლანდრიელის სიკვდილის შემდეგ მან სულის მოთქმაც აღარ აცალა ლათინებს. თეოდორემ (გარდ. 1222 წ.) გახტი თავის სიძეს იოანე ვაგაცეს (1222-1254 წ.) დაუგოვა. ბეთანიის უმნიშვნელო ნაწილის გამოკლებით, რომელსაც ჯერ ისევ ლათინები ფლობდნენ, ახალი იმპერატორის ძალაუფლება მცირე აზიის მთელ დასავლეთ ნაწილზე ვრცელდებოდა, ხოლო მისი საბრძანებლის

სამღვრეები სანგარიოსისა და მეანდროსის მემო დინებას უწევდა. ვაგაკეს, ნიჭიერ მხედართმთავარსა და მარჯვე აღმინისგრაგორს, ამიერიდან უნდა განეგრძო ლასკარისის საქმე და ბერძნული მცირე აზიისათვის უკანასკნელად დაებრუნებინა კეთილდღეობა.

და მაინც, შეიძლება გვეკითხა, ხომ არ დარჩებოდა ნიკეის იმპერიის მომავალი და მისი პაგიუმოყვარული გეგმები ძველი იმპერიის ამიერი პროვინციებით შემოფარგლული? და მართლაც, ეპიროსის დესპოტმა თეოდორე ღუკა ანგელოსმა, თავისი ძმის მიხეილის მეშვეობით (1214-1230 წ.), მნიშვნელოვნად გააფართოვა თავისი სამფლობელო, როგორც ლათინების, ისე ბულგარელების ხარჯზე. მან ვენეციელებს წაართვა დურაცო და კორფუ, აიღო ოქრიდა და პელაგონია, 1222 წელს კი ხელთ იგდო თესალონიკე, რომელსაც ჭაბუკი დიმიტრი, ბონიფაციუს მონფერატელის ძე განაგებდა, და ლათინებისათვის წართმეულ ქალაქში დიდი მარტვიმით დაიდგა თავზე იმპერატორის გვირგვინი, რასაც აღფრთოვანებით მიესალმნენ ბიზანტიელები, რომლებიც მას ელვინგმის აღმდგენად სახავენდნენ. შემდგომ ამისა, ახლად ნაკურთხმა იმპერატორმა, ბულგარელების ხარჯზე, ანდრინოპოლსა, ფილიპოპოლსა და ქრისტოპოლამდე განავრცო თავისი ძალაუფლება. შეიძლება გვფიქრათ, რომ ის მალე მოეღებდა ბოლოს ლათინურ იმპერიასაც. 1224 წელს სერესთან გამართულ ბრძოლაში მან დაამარცხა უნიათო მბრძანებელი რობერ დე კურტენე (1221-1228 წ.), რომელიც განაგებდა კონსტანტინოპოლის დაკნინებულსა და დაქუცმაცებულ იმპერიას.

მაგრამ ევროპაში ბიზანტიის იმპერიის წარმატებებს მოულოდნელად დაესვა წერტილი. 1218 წელს ბულგარეთის სამეფო გახტეზე ავიდა ჭკვიანი და ენერგიული მბრძანებელი იოანე ასენი (1218-1241 წ.). იოანიუსი არ იყოს, ისიც ნებაყოფლობით მიემხრო ლათინებს ბერძნების წინააღმდეგ, და 1228 წელს, როცა იმპერატორი რობერ დე კურტენე გარდაიცვალა, იოანემ დააპირა,

ბოლშენ II-ის (1228-1261 წ.) მცირეწლოვანებისას, ლათინური იმპერიის რეგენტი გამხდარიყო. ლათინური სამღვდლოების სიბერისა და სიკერპის გამო მართლმადიდებელ მბრძანებელს მამაცი, მაგრამ პოლიტიკურად უმწიფარი და უნდოლი რაინდი ეან დე ბრიენი (1229-1237 წ.) არჩიეს. ასე გაუშვა იმპერიამ ხელიდან ხსნის უკანასკნელი შანსი. ბულგარელთა შეურაცხყოფილი მბრძანებელი, ნიკეელ ბერძენთა სასიკეთოდ და სასისხარულოდ, ლათინური იმპერიის დაუძინებელ მტრად იქცა. თავდაპირველად მან დიდი სამსახური გაუწია ნიკეელებს: ევროპაში დაამარცხა მათი მეგობრები — თესალონიკის ბერძენი იმპერატორი, ვისი პაგიუმოყვარული მრახვებიც ბულგარელთა შემოოთებას იწვევდა. 1220 წელს კლოკონიასთან დამარცხებული და გყვედ ჩავარდნილი თეოდორე იძულებული შეიქნა გახტვიდან გადამდგარიყო, ხოლო მის მიერ დაარსებული და აწ უკვე ძალზე დაკნინებული სახელმწიფო (თესალონიკის გარდა ის მოიცავდა მხოლოდ თესალიას) მისი ძმის მანუელის ხელში გადავიდა. ვაგაკეს მისი დასავლელი მეგობრები რომ ჩამოაშორა, ასენმა, იმადროულად, განამტკიცა ნიკეის იმპერატორის ძლიერება და მოკავშირეობაც შესთავაზა მას (1234 წ.). ეს ლათინური იმპერიის დაქუცმაცს მოახწევდა.

ოქწლიანი მმართველობის მანძილზე ნიკეის იმპერატორმა დიდად განავრცო თავისი საბრძანებელი. 1224 წელს პოიმამენონთან დაამარცხა ლათინები, უკანასკნელი სიმაგრეები წაართვა მათ, რომლებსაც ისინი ანაგოლიაში ფლობდნენ და მცირე აზიასთან მდებარე დიდი კუნძულები — სამოსი, ქიოსი, ლესბოსი და კოსი დაიპყრო, როდოსის ბერძენი მმართველი კი ვასალად გაიხადა. შემდეგ ის თრაკიისაკენ დაიძრა თავისი ლამქრით და სწრაფად აიღო ანდრინოპოლი, სადაც თესალონიკის ბერძენ იმპერატორს შეეჯახა. ბოლოს კი ვენეციელებს შეუგია კრეტაზე. ბულგარელებთან კავშირმა კიდევ უფრო განამტკიცა მისი ძლიერება. 1236 წელს მოკავშირეებმა ძალების მღერული დაძაბვით კონსტანტინოპოლის აღება სცადეს; დედაქალაქის დამ-

ცველებმა დიდი გაჭირვებით მოიგერიეს მათი შეგვეა. დასავლეთში დროულად მიხედნენ, რომ საჭირო იყო კონსტანტინოპოლის შენარჩუნება: იგალიის მღვისპირა ქალაქებმა და აქაიის სამთავრომ სასწრაფოდ აფრინეს მაშველი. იმპერიის დედაქალაქი გადარჩა და იოანე ასენის სიკვდილის შემდეგ (1241 წ.) ბერძენ-ბულგართა კავშირის დაშლის წყალობით, სვედავსილმა ლათინურმა სახელმწიფომ ოცდახუთ წელიწადს კიდევ იარსება. ამ მეოთხედი საუკუნის მანძილზე ბოლუენ II ყველას დახმარებას სთხოვდა, მაგრამ ვერავისგან იღებდა მას; ფულის საშოვნელად იძულებული იყო კონსტანტინოპოლის ყველაზე ძვირფასი რელიქვიები გაეყიდა, რომლებიც წმიდა ლეონ შეიძინა. ბოლოს, მისი გაჭირვება იმ მომამდის მიეიდა, რომ გყვიის მონეგებს ჭრიდა და ზამთრობით საიმპერატორო სასახლეთა ხის სამკაულებს უკეთებდა ბუხრებს.

ამ ხნის მანძილზე ვაგაცემ საბოლოოდ აღადგინა ბიზანტიელთა ერთობა და უცხოელების წინააღმდეგ საბრძოლველად დარაზმა ისინი; ანაგოლიაში თავიანთი უკანასკნელი სამფლობელოებიდან განდევნა ლათინები; 1224 წელს ცოლად შეირთო იმპერატორ ფრიდრიხ II შოჰენშტაუფენის ასული და სიმამრის სახით ძღვევამოსილი მოკავშირე ჰპოვა; ლათინთა მფარველი პაპისადმი სიძულვილის გამო იმპერატორმა ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე ბერძნებს მიანება კონსტანტინოპოლი. შემდეგ ვაგაცემ ფრანკების მხარდაჭერაზე უარი ათქმევინა იკონიის სულთანს (1244 წ.) და დაუყოვნებლივ ისარგებლა მცირე აზიაში მონღოლების შემოჭრით, რათა თურქების ხარჯზე განეერცო თავისი საბრძანებელი. განსაკუთრებით ენერგიულად მოქმედებდა ის ევროპაში. ეპიროსის საღესპოგოში სრული ანარქია სუფევდა. ვაგაცემ თავის სასარგებლოდ გამოიყენა ეს გარემოება, აიძულა იოანე ანგელოსი, თეოდორეს ძე, უარი ეთქვა იმპერატორის გიგულზე და ნიკეის ეპისკოპოსად ელიარებინა თავი (1242 წ.). ოთხი წლის შემდეგ (1246 წ.) ის თესლონიკესა დაეუფლა და ღესპოგი დიმიტრი განდევნა

იქიდან. მერე ბულგარელებს გამოსცა მაკედონიის დიდი ნაწილი, სერე, მელნიკი და სტენიმაქო, ლათინებს კი — ვიშია და ცურული (1247 წ.). და ბოლოს, იარაღის ძალით თავისი სუვერენიტეტი თავს მოახვია უკანასკნელ ბერძენ მბრძანებელს, რომელიც ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა დამოუკიდებლობას, — ეპიროსის ღესპოგის მიხეილ II-ს (1254 წ.). ამ უკანასკნელი ლაშქრობიდან მობრუნებული ვაგაცემ გარდაიცვალა. ნიკეის ბერძნული იმპერია, მდიდარი, ლალი, ძღვევამოსილი, ყოველი მხრიდან გარს ერტყა ლათინური იმპერიის უბადრუკ ნაშოს. ახლა კონსტანტინოპოლის აღება იყო საჭირო.

IV

ქრისტიანობის ღაბრუნება ბერძნების მიერ

თავისი ხანმოკლე მმართველობის მანძილზე თეოდორე II ლასკარისი (1254-1258 წ.) მამამისის პოლიტიკას აგრძელებდა. რუპელის გასასვლელში მან გააზანდგურებული დარტყმა აგემა ბულგარელებს (1255 წ.). რომლებსაც სურდათ რეიანში აეღოთ ვაგაცესთან დამარცხების სანაცვლოდ, და აიძულა ისინი, ზავს დასთანხმებოდნენ (1256 წ.). მართალია, თეოდორე ძალიან ადრე გარდაიცვალა და ვერ მოასწრო ეპიროსის ვერაგი და პაგივმოყვარე ღესპოგის მიხეილ II-ის ამბოხება ჩაეხშო, სამაგიეროდ მისმა შემცვლელმა ნიკეის ბერძნული იმპერიის გახტზე მიხეილ პალეოლოგმა (1258-1261 წ.) თავისი უზურპაცია და გახტზე ასვლისას ჩადენილი ბოროტება, რისი წყალობითაც დაამხო კანონიერი დინასტია და ხელთ იგდო ძალაუფლება, — თავისი გამარჯვებებით გამოისყიდა. ეპიროსის ღესპოგმა მიხეილ II-მ კავშირი შეკრა მანფრედთან, სიცილიის მეფესთან, და აქაიის მთავართან გიიომ დე ვილარდუენთან, შემდეგ ალბანელები და სერბიელებიც მიიმხრო და თესლონიკეს დაემუქრა. მაშინ პალეოლოგი შეგვეამე გადავიდა; იერიშით აიღო მაკედონია, ალბანეთში შეიჭრა და ღეს-

პოტსა და მის მოკავშირეებს პელაგონიის ხეობაში სასტიკი მარცხი აგემა (1259 წ.). ამრიგად, ნიკეის იმპერიის წარმატებებმა განაპირობა ეპიროსის სადესპოტოს განადგურება. რამდენიმე ხნის შემდეგ პალეოლოგმა კონსტანტინოპოლის ალბით დაასრულა თავისი საქმე.

1261 წელს მან პელესპონგი გადასერა და ქალაქგარეთ მდებარე სამფლობელოები წაართვა ლათინებს. ვენეციელების წინააღმდეგ, რომლებიც გვიან, მაგრამ მაინც მიხედნენ, რომ აუცილებელი იყო კონსტანტინოპოლის დაკვა, იმპერატორმა მოხერხებულად მიიმხრო მათი მოქიშპე გენუელები, რომლებსაც ნიშფონში დადებული ხელშეკრულებით (1261 წ.) ისეთივე პრივილეგიები აღუთქვა აღმოსავლეთში, როგორითაც მათი მეგობრები სარგებლობდნენ. ამის შემდეგ საკმარისი იყო ხელსაყრელ შემთხვევას დალოდებოდნენ, რომ დედაქალაქი ბიზანტიელების ხელში გადასულიყო. 1261 წლის 25 მაისს პალეოლოგის ერთ-ერთმა მხედართმთავარმა ისარგებლა იმით, რომ ვენეციელების ფლოტმა დროებით დაგოვა „ოქროს რქა“ და გააფორებული იერიშით აიღო ქალაქი. ბოლდუნ II-მ გაქცევით უშველა თავს; მას თან მიჰყვნენ ლათინთა პატრიარქი და ვენეციელი კოლონისტები. 1261 წლის 15 აგვისტოს მიხეილ პალეოლოგი დიდი მარ-შეიმით შევიდა კონსტანტინოპოლში და წმიდა სოფიოს ტაძარში იმპერატორის გვირგვინი დაიდგა თავს. შეიძლება გეფიქრათ, რომ ბიზანტიის იმპერია კვლავ აღსდგა პალეოლოგთა ნაციონალური დინასტიის მეთაურობით, რომელსაც თითქმის ორი საუკუნის მანძილზე უნდა ემართა სახელმწიფო.

V

აქაიის სამთავრო

მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობის შედეგად წარმოშობილ სხვა ლათინურ სახელმწიფოებს კონსტანტინოპოლის იმპერიას-

თან ერთად როდი შეუწყვეტიათ არსებობა. ვენეციაზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, რომელმაც საკმაოდ დიდხანს შეინარჩუნა თავისი კოლონიური იმპერია და მისი მოქალაქეების მიერ კუნძულებზე დაარსებული სენიორიები, ათენის საჰერცოგომ, დელაროშთა საგვარეულოს მეთაურობით 1311 წლამდე იარსება, და თუმცა კეფისთან გამანადგურებელი მარცხის შემდეგ კატალონიელების (1311-1333 წ.), მათ მერე კი ფლორენციელი ჰერცოგების – აჩაიოლების ხელში გადავიდა (1333-1456 წ.), – ის მაინც აღარასოდეს დაქვემდებარებია ბიზანტიას. აქაიის სამთავრომ სამი ვილარდუენის – დინასტიის დამაარსებლის ჟოჟრუა I-ისა და მისი ვაჟების – ჟოჟრუა II-ისა და გიომის (1209-1278 წ.) თაოსნობით, ამ დროისათვის კიდევ უფრო მეტ კეთილდღეობას მიაღწია. პირწმინდად ფეოდალური ორგანიზაციისა და ფრანგი ჯვაროსნების მიერ დაარსებული თორმეტი დიდი საბარონოს მიუხედავად, აქაიის სამთავრო მთელი XIII საუკუნის განმავლობაში ლათინური აღმოსავლეთის ერთ-ერთი უმდიდრესი ქვეყანა იყო, თავისი მტკიცე ფინანსური მდგომარეობით, „მთელს ევროპაში საუკეთესოდ მიჩნეული მხედრობით“, სრული სიმშვიდითა და ბერძენ ქვეშევრდომებთან შესაშური თანხმობით თუ ერთსულოვნებით. ანდრეიკის სასახლე, ერთი ქრონისტის სიგყვით, „თვით უდიდეს მეფეთა სასახლეებზედაც უმდიდრესი და უბრწყინვალესი იყო“. სამთავროს ცხოვრების ყველა მხარეს მოიცავდა ფრანგული კულტურის გავლენა: „ფრანგულად აქ ისევე კარგად ლაპარაკობდნენ, როგორც პარიზში“. დიდად საინგერესო წიგნში „მორეის ქრონიკა“ უჩვეულო ცხოველმყოფელობითაა დახატული ეს პირწმინდად რაინდული და ფრანგული საზოგადოება. მთელს პელოპონესში, აკროკორინთოსა თუ კლემუციში, კარიგენესა თუ მისგრამი, კალამაგასა თუ მაინაში დღესაც შეხედებით ფრანგი ფეოდალების მიერ ოდესღაც აგებულ ციხე-სიმაგრეთა დიდებულ ნანგრევებს. ეჭვს გარეშეა, რომ ზეგავლენა, რასაც შორეული საფრანგეთი ახდენდა იარაღით დაპყრობილსა და ესოდენ სწრა-

უად ასიმილირებულ ამ ბერძნულ ქვეყანაში, ბიზანტიის ისტორიის ერთ-ერთ ყველაზე საინტერესო მოვლენად რჩება.

პელაგონიასთან დამარცხებას, სადაც გიომ დე ვილარდუენი გყვედ ჩაუვარდა მიხეილ პალეოლოგს, აქაიის სამთავროსათვის სავალალო შედეგი მოჰყვა. თავისუფლება რომ დაებრუნებინა, ფრანგი მბრძანებელი იძულებული შეიქნა 1262 წლის ხელშეკრულებით ბერძნებისათვის დაეთმო მონემვასია, მაინა და მისგრა. ამრიგად, ბიზანტიელებმა ხელახლა დაადგეს ფეხი პელოპონესის მიწას. ვილარდუენის სიკვდილის შემდეგ (1278 წ.), ქალუბისა და უცხოელების – ანუეელი თუ ნავარელი მბრძანებლების მმართველობისას, ბიზანტიელებმა, ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდაჭერით, სწრაფად მოიკიდეს ფეხი აქაიაში, სადაც XIV საუკუნეში მორეის სადესპოგო – იმპერიის დაცემის ხანაში ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო სახელმწიფო დააარსეს. და მაინც, აღმოსავლეთში მეოთხე ჯვაროსნული ლაშქრობის შედეგად წარმოქმნილი მრავალი ლათინური დასახლება რჩებოდა. კონსტანტინოპოლის დაბრუნებისა და ეპიროსსა თუ აქაიაში მიხეილ პალეოლოგის წარმატებების მიუხედავად, ეს გარემოება პალეოლოგთა მიერ აღდგენილი იმპერიის მუდმივი მრუნვის საგანი და მისი აშკარა სისუსტის ერთ-ერთი მიზეზი იყო.

თავი VIII

ბიზანტიის იმპერია პალეოლოგების დროს (1261-1453)

I. ბიზანტიის იმპერიის მდგომარეობა 1261 წელს. – II. მიხეილ VIII პალეოლოგის მმართველობა (1261-1282 წ.). – III. ბიზანტიის იმპერია უკანასკნელი პალეოლოგების დროს (1282-1453 წ.). – IV. ბიზანტიური კულტურა პალეოლოგთა ეპოქაში.

I

ბიზანტიის იმპერიის მდგომარეობა 1261 წელს

პალეოლოგთა ახალი დინასტიის მიერ აღდგენილი იმპერია სრულიად არ ჰგავდა იმ მონარქიას, რომელსაც ადრე განაგებდნენ კომნინები. აზიაში გრაპიზონის იმპერია შავი ზღვის პირას მდებარე პროვინციების უდიდეს ნაწილს ფლობდა და დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო, რომელიც სულ უფრო მეტად მიეღწეოდა განცალკევებას და XIV საუკუნის მეორე ნახევრამდე ბიზანტიის იმპერიის პარალელურად არსებობდა. ევროპაში ეპიროსის სადესპოგო ალბანეთის სამხრეთსა და ეგოლიის გარკვეულ ნაწილს მოიცავდა. ნეოპატარასის საჰერცოგოს, ანუ დიდი ვალახიის შემადგენლობაში შედიოდა თესალია, ლოკრიდა და ფთიოტიდა. ამ ბერძნული სახელმწიფოების გარდა ცენტრალურ საბერძნეთში არსებობდა ათენის ლათინური საჰერცოგო, ხოლო პელოპონესში – მორეის ლათინური სამთავრო. ვენეციელები კვლავინდებურად ფლობდნენ არქიპელაგის კუნძულების უმეტეს ნაწილს. გენუელების ხელში იყო ქიოსი და ანაგო-

ლიის სანაპიროსა თუ შავი ზღვისპირეთის მნიშვნელოვანი კოლონიები. ბიზანტიის აღდგენილი იმპერია მხოლოდ გერიგორიების სამ ჯგუფსა ფლობდა: ამიაში – ყოფილი ნიკეის იმპერიის სამფლობელოებს; ევროპაში – კონსტანტინოპოლს, თრაკიასა და მაკედონიის ნაწილთან ერთად, რომლის მთავარი ქალაქი იყო თესალონიკე; და ბოლოს, რამდენიმე კუნძულს – როდოსს, ლესბოსს, სამოთრაკიასა და იმბროსს. გერიგორიულად დაკნინებული და სამხედრო თუ ფინანსური თვალსაზრისით დაუძლურებული იმპერიის გვერდით კი მხრებს შლიდნენ ძლევამოსილი და თავიანთი ძლიერებაში დარწმუნებული ახალგაზრდა სახელმწიფოები, რომლებიც ცდილობდნენ ბიზანტიისათვის წაერთმიათ მისი ოდინდელი პეგემონია. XIII სუკუნეში ამნაირი სახელმწიფო იყო ბულგარეთის მეორე იმპერია ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, XIV საუკუნეში კი სკეფან ღუშანის დიდი სერბია. მაგრამ, უწინარეს ყოვლისა, ეს ითქმის ამიელ თურქებზე, რომლებიც სულ უფრო და უფრო მრისხანედ ემუქრებოდნენ იმპერიას. წავიდა ის დრო, როცა კონსტანტინოპოლი აღმოსავლური სამყაროსა და აღმოსავლური კულტურის ცენტრი იყო.

II

მიხეილ VIII პალეოლოგის მმართებლობა (1261-1282 წ.)

ბიზანტიის იმპერიის ოდინდელი მთლიანობისა და სიდიადის აღდგენა მხოლოდ სასწაულს შეეძლო. მიხეილ VIII-მ (1261-1282 წ.) სცადა ამ სასწაულის მოხდენა, და თუმცა ვერ მოახერხა მთლიანად განეხორციელებინა სინამდვილეში თავისი გრანდიოზული გეგმები, პრაქტიკული ნიჭისა და გამჭრიახობის წყალობით ის მაინც შეიძლება ბიზანტიის უკანასკნელ დიდ იმპერატორად იქნეს მიჩნეული.

მიხეილ VIII-ის გახტმე ასვლისთანავე ცხადი შეიქნა მისი განზრახვა: როგორც ბერძნების, ისე ლათინებისთვისაც გამოეგლიჯა ყველა პროვინცია, რომლებიც მათ იმპერიას წაართვეს. ის შეიჭრა ფრანკულ მორეაში (1261 წლის დამლევს); იანინა წარსცა ეპიროსს (1265 წ.), მაკედონიის ნაწილი – ბულგარეთს (1264 წ.) და არქიპელაგის კუნძულების უმეტესობა – ვენეციელებს; იმპერატორმა ლაგამი ამოსდო გენუელთა თავგასულობას, და ბოლოს, ბიზანტიის პატრიარქის ძალაუფლება აღადგინა ბულგარეთისა და სერბიის ეკლესიებში. მაგრამ სულ მალე ის მგრულად განწყობილ დასავლეთს შეეჯახა. და მართლაც, არც პაპსა და არც ვენეციელებს არასოდეს აუღიათ ხელი ლათინური იმპერიის აღდგენაზე; ორივე სიცილიის ახალ მბრძანებელს შარლ ანჟუელს, ვიგერბოში 1267 წელს დადებული ხელშეკრულების თანახმად, – იმპერატორ ბოლუენ II-ის უფლებათა მემკვიდრეს და ვილარდუენის ასულზე თავისი ვაჟის ქორწინების წყალობით – აქაიის სამთავროს სუზერენს, კიდევ უფრო პატივმოყვარული გეგმები პქონდა აღმოსავლეთის მიმართ. მან დაიპყრო კორფუ (1267 წ.), ხელთ იგდო დურაცო და ეპიროსის სანაპირო (1272 წ.), ალბანეთის მეფის გიგული მიიღო და კავშირი შეჰკრა იმპერიის ყველა მგერთან – ბულგარელებთან, სერბიელებთან და დიდი ვალახიის მთავართან.

ამ კრიტიკულ მომენტში მხოლოდ მიხეილ პალეოლოგის განსაკვირებელმა სიმარჯვემ და გამჭრიახობამ შეუძალა ხელი იმას, რომ მთელი დასავლეთი გაერთიანებულიყო ბიზანტიის წინააღმდეგ საბრძოლველად. იმპერატორმა თავის სასარგებლოდ გამოიყენა ის გარემოება, რომ პაპი შემოთავაზებული იყო შარლ ანჟუელის გაძლიერებით, დაამედო იგი, რომ შესაძლებელი იყო რომაელ მღვდელმთავართა სანუკვარი ოცნების განხორციელება, ესე იგი, ბერძნულ ეკლესიაზე რომის ძალაუფლების გაერყელება, და ლიონის საეკლესიო კრებაზე (1274 წ.) გრიგორლ X-სთან დადებული ხელშეკრულების თანახმად, აღმოსავლური ეკლესია კვლავ

დაექვემდებარა პაპს. ამის სანაცვლოდ მიხეილ VIII-ს აღუთქმევს, რომ არაფერს შეეცდებოდა კონსტანტინოპოლს, ხოლო აღმოსავლეთში თავისუფალი მოქმედების საშუალებას და ლათინთა წინააღმდეგ ბრძოლის ნებასაც კი მისცემდნენ. და მართლაც, 1274 წელს იმპერატორმა ეპიროსში შეუტია ანეუელთა დინასტიის ლაშქარს, შემდეგ თესალიაში შეიჭრა, სადაც ალყა შემოარტყა ნეოპატარასს (1275 წ.), ევბეაზე დაამარცხა ვენეციელები და აქაიაში გადაიტანა საომარი მოქმედება, სადაც გიიომ ვილარდუენის სიკვდილმა (1278 წ.) საგრძნობლად დაასუსტა ფრანკთა სამთავრო.

საუბედუროდ, ბიზანტიისა და რომის გამუდმებულმა მტრობამ წერტილი დაუსვა მის ქმედითობას. მიხეილ VIII-მ ბიზანტიის სამღვდელთა დალით მოახვია თავზე რომთან კავშირი და პაგრიარქ იოანე ბეკოსთან ერთად ძალითვე სურდა მისი რეალიზება (1275 წ.). მაგრამ იმპერატორის ძალისხმევას შედეგად მხოლოდ ის მოჰყვა, რომ მართლმადიდებლური ეკლესიის წიაღში განხეთქილებამ იჩინა თავი, ხოლო ორი სამყაროს ანგაგონიში, რომლის შერბილების იმედიც ჰქონდა, კიდევ უფრო მწვავე და საშიში გახდა.

მეორეს მხრივ, შარლ ანეუელს, რომელიც ძალზე უკმაყოფილო იყო მოვლენების ამნაირი განვითარებით, იარაღი არ დაუყრია. მან გარდაქმნა ეპიროსში თავისი მმართველობის ფორმა (1278 წ.), ხელახლა მიიმხრო პაპი (1281 წ.) და ლათინური იმპერიის აღდგენის მიზნით რომსა და ვენეციასთან ერთად დააარსა ლიგა, რომელსაც მიხეილ VIII-სადმი სიძულვილის გამო სერბიელები, ბულგარელები და, ასე განსაჯეთ, თვით თესალიელი და ეპიროსელი ბერძნებიც კი მიემხრნენ. ბიზანტიის იმპერია მტრებით იყო გარშემორტყმული. მიხეილ VIII-მ ბერატთან დაამარცხა შარლ ანეუელის ლაშქარი და მისი თავგასულობის ასალაგმავად 1282 წლის მარტში მოიწვია ე.წ. „სიცილიური სერობა“. ამრიგად, იმპერატორმა იმძლავრა დასავლეთზე. მაგრამ გადაჭარბებულ ყურადღებას რომ უთმობდა ლათინებს, ის მიუგე-

ვებულ დაუღევრობას იჩენდა თურქული საფრთხის მიმართ, სულ უფრო და უფრო მრისხანე რომ ხდებოდა მცირე აზიაში, ხოლო ევროპაში – ასევე საშიში განსაცდელისადმი, რასაც სერბიელები უმზადებდნენ ბიზანტიას. რელიგიური მღელვარება, რამაც თავი იჩინა იმპერიაში, მისი სისუსტის კიდევ ერთი მიზეზი გახლდათ. მიხეილ VIII-ის მმართველობა, ერთის შეხედვით, იმპერიის აღორძინების მომასწავებელი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მას სწრაფი და გარდუვალი ღეკადანსი მოჰყვა.

III

ბიზანტიის იმპერატორი პანასკნელი პალეოლოგების დროს
(1282-1453 წ.)

ამ ღეკადანსს ჩვენ თვალნათლივ ვხედავთ მიხეილ VIII-ის შემკვიდრეთა მმართველობისას: ესენი არიან მიხეილის ვაჟი ანდრონიკე II (1282-1328 წ.), განათლებული, მჭევრმეტყველი, მწერლობის მფარველი და დიდი ღვთისმოსავი, მაგრამ პოლიტიკურად ბეცი და სახელმწიფო საქმეებში სრულიად გამოუცდელი მბრძანებელი, მიხეილის შეიღიშვილი ანდრონიკე III (1328-1341 წ.), ჭკვიანი, მაგრამ, ცოცხალი იყო, ქარაფშუგა და განცხრომის დიდი გრფილი; იგივე ღეკადანსი გრძელდება იოანე V-ის (1341-1391 წ.) ხანგრძლივი მმართველობის მანძილზეც, მიუხედავად ისეთი შესანიშნავი მბრძანებლის ენერგიული პოლიტიკისა, როგორიც გამოდგა იოანე VI კანტაკუზენი (1341-1355 წ.), და მისი მომდევნო იმპერატორის – იოანე V-ის ვაჟის მანუელ II-ის (1391-1425 წ.) ეჭვშეუვალი ღირსებებისა: ამ უკანასკნელზე სავსებით სამართლიანად ამბობდნენ, რომ „უკეთეს ხანაში ის ალბათ გადაარჩენდა იმპერიას, მისი გადარჩენა შესაძლებელი რომ ყოფილიყო“. მაგრამ იმპერიის ხსნა აღარ შეიძლებოდა. იოანე VIII-მ (1425-1448 წ.) და კონსტანტინე დრაგასემ (1448-1453 წ.) ვერც იმპერიის დაცემა

შეაჩერეს და ვერც მისი დალუპება აიცილეს თავიდან. ამ უკანასკნელმა მხოლოდ ის შესძლო, რომ გმირულად დაცემულიყო თავისი საგახგო ქალაქის გაღაფანთან, რომელიც უსჯულოებმა იერიშით აიღეს. იმპერია ვერც იმან გადაარჩინა, რომ უკანასკნელი საუკუნენახევრის განმავლობაში მის საჭესთან რამდენიმე ღირსეული იმპერატორი იდგა: მოვლენები გაცილებით უფრო მძლავრი იყო, ვიდრე მათი ნება. აღარაფერს შეუძლო იმპერიის დალუპვის შინაგან თუ გარეგან მიზეზთა გაქარწყლება.

ლავროს შინაგანი მიზეზები. სამოქალაქო ომები – გარეშე საფრთხის წინაშე, რომელიც იმპერიას ემუქრებოდა, აუცილებელი იყო, რომ მას შეენარჩუნებინა ერთიანობა, სიმშვიდე და ძლიერება. პალეოლოგების ეპოქა კი, პირიქით, ამბოხებებითა და შინააშლილობებით იყო სავსე. ანდრონიკე II-ს აქვს მისი შეილიშვილი, მომავალი ანდრონიკე III, რომელსაც მსცოვანი იმპერატორი გახდის მემკვიდრის კანონიერი უფლებების წართმევას უპირებდა. რამდენიმე წლის განმავლობაში (1321-1328 წ.) ომმა, რომელსაც დროდადრო დაზავება წყვეტდა, მთლიანად გააპარტახა იმპერიამ და ბოლოს იმით დამთავრდა, რომ ამბოხებულებმა ხელთ იგდეს კონსტანტინოპოლი და ანდრონიკე II გახტიდან ჩამოაგდეს. ანა საფიციელის რეგენციისა და იოანე V-ის მცირეწლოვანებისას, იოანე კანტაკუზენმა იმპერატორად გამოაცხადა თავი (1341 წ.), და ექვსი წლის განმავლობაში (1341-1347 წ.) მთელი ბიზანტია ორად გაიყო: არისტოკრატია უზურპატორს უჭერდა მხარს, ხალხი კი – კანონიერ დინასტიას, ვიდრე დედაქალაქი, გამცემლობის წყალობით, ერთ მშვენიერ დღეს გახდის მადიებლის ხელში არ აღმოჩნდა. იოანე კანტაკუზენის მთელი მმართველობის მანძილზე (1347-1355 წ.) იოანე V პალეოლოგის ინტრიგები, ვისაც ახალმა იმპერატორმა თანამოსაყდრის უფლებები შეუნარჩუნა, გამუდმებით ამღვრევდა და ამტკიცებდა მონარქიას, სანამ ახალი ამბოხება არ გამოიწვია, რის შედეგადაც იოანე

კანტაკუზენი დამხობილ იქნა. შემდგომ ამისა, იოანე V-ს აქმალინენ მისი შვილი ანდრონიკე (1376 წ.) და შეილიშვილი იოანე (1391 წ.), რომლებმაც ერთხანს გახტოც კი დააგოვებინეს მსცოვან იმპერატორს. ძალზე საგულისხმოა ის გარემოება, რომ მთელი ამ ბრძოლის მანძილზე მეტოქენი სინიდისის ყოველგვარი ქენჯნის გარეშე დასახმარებლად უხმობდნენ იმპერიის მტრებს – ბულგარელებს, სერბილებსა თუ თურქებს, რომლებსაც მხარდაჭერისათვის არა მარტო უხვად უხდიდნენ ფულს, არამედ მიწა-წყალსაც კი ურიგებდნენ და, ამრიგად, კარს უღებდნენ იმათ, ვისაც იმპერიის დანგრევა ოცნებად ჰქონდათ ქსეული, ყოველგვარი პატივმოყვანილი გრძნობა და თვით ყოველგვარი წარმოდგენა პოლიტიკურ ამოცანებსა თუ ინტერესებზე უკვალოდ გაქრა პატივმოყვარულ მრახვართა ამ გაშმაგებულ ჭიდილში.

სოციალური და რელიგიური განხილვები. – სოციალური და რელიგიური ანგაგონიზმი კიდევ უფრო ამწვავებდა სამოქალაქო უწყსრიგობით გამოწვეულ უბედურებას. XV საუკუნის შუა წლებში იმპერიას სოციალური რევოლუციების გრიგალმა გადაუქროლა: დაბალი კლასები აღდგნენ გვაროვნული და ქონებრივი არისტოკრატის წინააღმდეგ. შეიდი წლის მანძილზე (1342-1349 წ.) ზელოცების მოძრაობა გამუდმებულ ამბოხებებს, სისხლისღვრასა და ხოცვა-ჟლეტას იწვევდა თესალონიკში, თავის მნიშვნელობით იმპერიის მეორე ქალაქში, რომელიც სრულიად დამოუკიდებელ რესპუბლიკად იქცა და მისი გახმაურებული ისტორია ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო ეპიზოდია XIV საუკუნის იმპერიის ცხოვრებაში. იოანე კანტაკუზენმა რის ვაიფაგლახით შესძლო წესრიგი და მშვიდობიანობა აღედგინა მის წინააღმდეგ ამბოხებულ ქალაქში.

რელიგიურმა ბრძოლამ, რომელიც, უწინარეს ყოვლისა, ბიზანტიელებსა და ლათინებს შორის საუკუნოვანი მტრობით იყო გამოწვეული, კიდევ უფრო გაამწვავა მდგომარეობა. მიხეილ VIII,

პოლიტიკური ინგერესებიდან გამომდინარე, გონივრულ ნაბიჯად თვლიდა რომთან დაახლოებას და საეკლესიო ერთიანობის აღდგენას. მაგრამ ამან ისეთი საშინელი უკმაყოფილება გამოიწვია, რომ მიხეილის მემკვიდრის ანდრონიკე II-ის უპირველესი ამოცანა შეიქნა პაპთან დადებულ ხელშეკრულებაზე უარი ეთქვა, რათა ამ გზით მაინც შემოერიგებინა მართლმადიდებლური სამღვდელეობა. რა თქმა უნდა, ამ გარემოებამ კიდევ უფრო გაამწვავა ანგაგონიზმი ბერძნებსა და ლათინებს შორის, რამაც თავისი გამოსატყულებ კპოეა თვით იმპერიის შიგნითაც – საეკლესიო ერთიანობის მომხრეთა და მოწინააღმდეგეთა კონფლიქტში. მძაფრი პოლემიკა კიდევ უფრო აღვივებდა ამ შუღლს და ლათინური იდეებისადმი ყოველგვარი სიმპათიის გამოვლენას სამშობლოს ლალაგის სახელს არქმევდა. ამნაირ ვითარებაში ნუბისმიერი საბაბიც კი საკმარისი იყო საიმისოდ, რომ ბერძნული ნაციონალიზმი დასაუფლეთის წინააღმდეგ აღეძრა. სწორედ ამან დაუდო დასაბამი ერთის შეხედვით პირწმინდად თეოლოგიურ მიმდინარეობას, რომელიც პესიხასტების მოძრაობის სახელითაა ცნობილი და რომელიც ათი წლის მანძილზე (1341-1351 წ.) აშფოთებდა და თიშავდა მთელ იმპერიაში. ამ მოძრაობაში, რომელიც სხვა არა იყო რა, თუ არა რამდენიმე ათონელი ბერის უცნაურ შმანებათა ნაყოფი, არსებითად, ერთმანეთს დაუპირისპირდა ბერძნული სული და ლათინური სული: აღმოსავლური მისტიციზმი, რომელსაც განასახიერებდნენ პესიხასტები და მათი დამცველი გრიგოლ პალამა, და ლათინური რაციონალიზმი, რომლის წარმომადგენლებიც იყვნენ ვინმე ეარლაამი და აკინდინოსი, თომა აქვინელის თხზულებებზე აღმზრდილი და სქოლასტიკურ დიალექტიკაში გაწაფულნი. მას შემდეგ, რაც იოანე კანგაკუზენმა ათონელთა მხარე დაიჭირა, ხოლო ანა საეოიელმა – ვარლაამისა, ბრძოლამ პოლიტიკური ხასიათი მიიღო.

ასეთი იყო საქმის ვითარება, როცა იოანე V (1369 წ.) და უფრო გვიან მანუელ II (1471 წ.) პოლიტიკური მოსაზრებებით

იძულებულნი შეიქნენ რომთან მოლაპარაკება განეხლებინათ, ხოლო სასოწარკვეთილმა იოანე VIII-მ თურქული საფრთხის თავიდან ასაცილებლად კიდევ უფრო თამაში ნაბიჯი გადადგა: იმპერატორი თვითონ ჩავიდა იტალიაში (1437 წ.) და ფლორენციის საეკლესიო კრებაზე ევგენი IV-სთან ერთად ხელი მოაწერა უნიას, რომელიც ბოლოს უღებდა ეკლესიების გათიშვას (1439 წ.). მიხეილ VIII-ისა არ იყოს, ისიც მართლმადიდებლური სამღვდელეობისა და ხალხის გააფთრებულ წინააღმდეგობას წააწყდა, რომლებიც დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ლათინები, ყოველგვარი აღთქმისა თუ დაპირების მიუხედავად, მხოლოდ ერთ მიზანს მიეღგვოდნენ: „მოესპოთ ბერძნების ქალაქი, მათი ჯიში, სახელი და სახსენებელი“. იოანე VIII და მისი მემკვიდრე კონსტანტინე XI ამაოდ ცდილობდნენ, იმპერიისათვის ძალით მოეხეიათ თავზე უნია. აღმოფთვებული ხალხი თვით წმიდა სოფიოს გაძრის თაღებქვეშაც კი ბოხოქრობდა. მაშინ, როდესაც კონსტანტინოპოლის დაღუპვა კარზე იყო მომდგარი, ქალაქის ქუჩებში არ ცხრებოდა გააფთრებული დავა უნიის მომხრეებსა და მოწინააღმდეგეებს შორის. ზოგიერთი იმასაც კი ამტკიცებდა, „გვირჩევნია თურქული ჩაღმა ბატონობდეს ბიზანტიაში, ვიდრე პაპის მიგრაო“.

ჟინანსური და სამხედრო კრიზისი. – ყოველივე ამას ზედ ერთვოდა ჟინანსების საეკლესიო მდგომარეობა. სახაზინო გირანის მიუხედავად, ომებით გაჩანაგებულ ქვეყანაში საადგილმამულო გადასახადი ბევრს ეკრავდნენ შმაგებდა ხაზინას. მას შემდეგ, რაც იმპერიის ვაჭრობა ვენეციელებმა და გენუელებმა ჩაიგდეს ხელში, საბაჟო ბეგარიდან მიღებული შემოსავალი სულ უფრო და უფრო სწრაფად მცირდებოდა. მთავრობა იძულებული იყო ყალბი მონეტები მოეჭრა, იმპერატორი ფულს სესხულობდა და გვირგვინის პატიოსან თულებს აგირავებდა. ყოველგვარი სახსარი ამოიწურა, ხაზინა ცარიელი იყო. კატასტროფულად ქვეითდებოდა

ქვეყნის სამხედრო ძლიერება: მცირერიცხოვან, დემორგანიმუზულ, ურჩსა და უმართავ არმიას სულ უფრო ნაკლებად შესწევდა იმისი ძალი, რომ ქვეყანა დაეცვა. ბიზანტიის მიერ დაქირავებული ჯარისკაცები აჯანყებებს აწყობდნენ მის წინააღმდეგ. ანდრონიკე II-ის მმართველობისას, კაგალონიელთა „დიდმა კომპანიამ“ აიღო გალიპოლი, ორი წლის მანძილზე (1305-1307 წ.). ბლოკადაში მოაქცია კონსტანტინოპოლი და ძლევით დალაშქრა მაკედონია და საბერძნეთი (1307-1311 წ.). XIV საუკუნის შუა წლებში სერბიელმა და თურქმა დაქირავებულმა ჯარისკაცებმა უწყალოდ გაძარცვეს და დაარბიეს იმპერია. მდგომარეობა არც ზღვაზე იყო უკეთ. მიხეილ VIII-მ სცადა ბიზანტიის ფლოტის აღდგენა, მაგრამ მისმა მემკვიდრეებმა უსარგებლოდ მიიჩნიეს ეს ხარჯები და აღმოსავლეთის ზღვებზე ბაგონობა იგალიის რესპუბლიკათა ესკადრებს გადაულოცეს. იმპერია, რომელსაც აღარ შეეძლო წინ აღდგომოდა საფრთხეს, გარედან რომ ემუქრებოდა მის არსებობას, თავის აღსასრულს უახლოვდებოდა.

ლავრენტი სავარაუდო პოლიტიკური მიზნებით. აუღარაღწია და სარჩმულად — იოანე ასენის სიკვდილის შემდეგ (1241 წ.) ვალახო-ბულგარეთის იმპერია, რომელიც ასე საშიში იყო XII საუკუნის ბიზანტიისათვის, საგრძნობლად დაასუსტა გამუდმებულმა შინააშლილობებმა. სასტიკმა მარცხმა, სერბიელებმა ველბუჯთან რომ მიაყენეს ბულგარეთის მეფეს მიხეილს (1330 წ.), საბოლოოდ გამოუთხარა ძირი მის ძლიერებას. მიუხედავად ამისა, ბულგარელები იმპერიისათვის მაინც საშიში შემობლები იყვნენ: ისინი გამუდმებით ერეოდნენ იმპერიის საქმეებში და დიდ სარგებელსაც იღებდნენ იმის წყალობით, რომ ხან ანდრონიკე II-ს უჭერდნენ მხარს, ხან — ანა სავოიელს, რის სანაცვლოდაც მიწა-წყალს მოითხოვდნენ ბიზანტიისგან. მაგრამ იმპერიისათვის გამსაკუთრებით მრისხანე მოწინააღმდეგენი გამოდგნენ სერბიელები. სტეფანე ნემანიას მემკვიდრეების — ურომ I-ის (1243-1276 წ.), დრა-

გუგინის (1276-1282 წ.) და მილუგინის (1282-1321 წ.) მმართველობისას სერბიამ ისეთნაირად გააფართოვა თავისი ტერიტორია ბულგარეთისა და ბიზანტიის ხარჯზე, რომ ბალკანეთის ყველაზე ძლიერ სახელმწიფოდ იქცა. ურომ I-მა დაიპყრო ვარდარის შემოხეობა (1272 წ.); მილუგინმა ეპიროსელთა და ანეუელთა მხარდაჭერით აიღო უსკუბი (1282 წ.), სერეს ოლქი და ქრისტოპოლი, რამაც არქიპელაგისაკენ გაუხსნა გზა (1283 წ.); შემდეგ ოქრიდას, პრესპასა და მთელ დასავლეთ მაკედონიას შეუტია, ჩრდილო ალბანეთში შეიჭრა (1296 წ.) და აიძულა ანდრონიკე II, ელიარებინა მისი დამპყრობლური ომების ყველა შედეგი (1298 წ.). ბულგარელებისა არ იყოს, სერბიელებიც გამუდმებით ერეოდნენ ბიზანტიის საშინაო საქმეებში, რაც კიდევ უფრო ამძაფრებდა შინააშლილობებს.

სტეფანე დუშანის (1331-1355 წ.) გახტვით ასვლისას სერბია, ერთის მხრივ, სავიდან და დუნაიდან სტრუმისკა და პრილეპამდე, ხოლო მეორეს მხრივ, ბოსნიიდან რილოდაგსა და სტრუმამდე იყო გადაჭიმული; აი, ამ სამღერებს შორის იყო მოქცეული იგი ჩრდილოეთიდან სამხრეთამდე და დასავლეთიდან აღმოსავლეთამდე. მაგრამ დუშანს ესეც უყოთავებოდა: მას სურდა თავისი ძალაუფლების ქვეშ გაეერთიანებინა მთელი ბალკანეთის ნახევარკუნძული და კონსტანტინოპოლში ბიზანტიის იმპერატორის გვირგვინი დაედგა თავზე. ეს იყო მოქნილი დიპლომატი, დიდი მხედართმთავარი, ჭკვიანი, გამჭრიახი, მგვიცე ნებისყოფის პატრონი და შეუპოვარი კაცი. თავდაპირველად მან დასავლეთ მაკედონია დაიპყრო (1334 წ.); შემდეგ ანეუელებს წაართვა ალბანეთი დურაცოსა და ვალონამდე, ხოლო ბერძნებს — ეპიროსი იანინამდე (1340 წ.); ბოლოს კი მაკედონიაში განაგრძო შეტევა, სადაც ბიზანტიელებმა მხოლოდ თესალონიკე და ქალკიდია შეინარჩუნეს, და სერბიის სამღვარმა აღმოსავლეთით მართკამდე გადაინაცვლა (1345 წ.). 1346 წელს უსკუბის კათედრალურ გაძარში დუშანი დიდი მარ-შეიმით ეკურთხა „სერბიელებისა და რომაელე-

ბის იმპერატორად და ავგოკრატორად“. ამიერიდან სერბიის იმპერია ღუნაიდან ეგეოსის ზღვასა და აღრიაგკამდე იყო გაღაჭიმული. მის სტრუქტურას, ღუმანის ნება-სურვილით, ბიზანტიური მოდელი ედო საფუძელად. იმპერატორმა კანონთა კოდექსი უბოძა თავის ქვეყანას (1349 წ.) და იპეკში კონსტანტინოპოლისაგან დამოუკიდებელი საპატრიარქო დააარსა. მას შემდეგ, რაც ბერძნებს სძლია (1351 წელს გარს ადგა თესალონიკეს) და ანკუელები, შემდეგ კი ბოსნიისა და უნგრეთის მეფეებიც დაამარცხა, ღუმანი ყველაზე ძლევამოსილი მბრძანებელი გახდა მთელ ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, და პაპმა „თურქების წინააღმდეგ ბრძოლის ბელადად“ გამოაცხადა იგი. ღუმანს ისლა დარჩენოდა, კონსტანტინოპოლი აეღო; 1355 წელს სცადა კიდევ მისი აღება, ხელთ იგდო ანდრინოპოლი და თრაკია, მაგრამ ქრისტიანული სამყაროს საეკლესიო, მოულოდნელად გარდაიქმალა კონსტანტინოპოლის გალაგებითან, რომელიც ოცნებაში თავის საგახტო ქალაქად ესახებოდა. ღუმანის სიკვდილის შემდეგ მისი იმპერია მალე დაიშალა. მაგრამ ბიზანტია კიდევ უფრო დასუსტებული გამოვიდა ამ ოცწლიანი ომიდან.

მუშავე. — მაშინ როდესაც ევროპაში ბიზანტიის იმპერიის გერიგორია თანდათანობით მცირდებოდა სლავური სახელმწიფოების მძლავრობის შედეგად, ამიაში დაეინებით მოიწევდნენ თურქ-ოსმალები, სამი დიდი მხედართმთავრის — ერთილრულის, ოსმანისა (1289-1326 წ.) და ურხანის (1326-1359 წ.) წინამძღოლობით. ანდრონიკე II-მ რამდენჯერმე წარმატებით სცადა მათი შეჩერება, მაგრამ 1326 წელს ბრუსა მაინც ოსმალების ხელში აღმოჩნდა, რომლებმაც თავიანთი საგახტო ქალაქად გაიხადეს იგი. ამის შემდეგ მალე დაეცა ნიკეა (1329 წ.), უფრო გვიან კი — ნიკომედიაც (1337 წ.). 1338 წელს თურქებმა ბოსფორს მიადწიეს და მალე მის გაღმა ნაპირზედაც გადასახდნენ თვით ბიზანტიელებისავე მიწვევით, რომლებიც თავიანთი შინააშლილობებისას დაეინებით

მიუღვლოდნენ მათთან კავშირს. იოანე კანტაკუზენმა, რომელმაც 1346 წელს თავისი ასული ცოლად მისცა ოსმალთა სულთანს, 1353 წელს, გაწეული სამსახურის სანაცვლოდ, დარდანელის ევროპულ ნაპირას აღმართული ციხე-სიმაგრე დაუთმო სიძეს. მომდევნო — 1354 წელს თურქები გალიპოლიში დამკვიდრდნენ ხელთ იგდეს დიდმოტიკე და ცურულონი (1357 წ.). ბალკანეთის ნახევარკუნძულის გზა გახსნილი აღმოჩნდა მათთვის.

ამით ისარგებლა მურად I-მა (1359-1389 წ.) და თრაკია დაიპყრო (1361 წ.). იოანე V პალეოლოგი იძულებული იყო შერიგებოდა ამ დანაკარგს (1363 წ.). შემდეგ სულთანმა აიღო ფილიპოპოლი და მალე ხელთ იგდო ანდრინოპოლიც, რომელიც თავის საგახტო ქალაქად აქცია (1365 წ.). ალყაშემორტყმული, იზოლირებული, დანარჩენ მხარეებს მოწყვეტილი და თავის გაღაგანში შეყუებული კონსტანტინოპოლი სასიკვდილო დარტყმას ელოდა, რაც გარდუვალი ჩანდა. ამასობაში ოსმალებმა დაასრულეს ბალკანეთის ნახევარკუნძულის დაპყრობა. მარიცაში დაამარცხეს სამხრეთ სერბიელებისა და ბულგარელების ლაშქარი (1371 წ.), თავიანთი კოლონიები დააარსეს მაკედონიაში და თესალონიკეს დაემუქრნენ (1374 წ.). 1386 წელს ისინი შეიჭრნენ ალბანეთში, შემუსრეს სერბიელთა იმპერია და კოსოვოს ველზე გამარჯვების შემდეგ თურქთა საფაშოდ აქციეს ბულგარეთი (1393 წ.). იოანე V პალეოლოგი იძულებული შეიქნა სულთანის ვასალად ეღიარებინა თავი, ხარკი ეძლია მისთვის და თავისი ლაშქრით მიშველებოდა ფილადელფიის აღებაში (1391 წ.), რომელიც ბიზანტიის უკანასკნელი საყრდენი იყო მცირე ამიაში.

ბაიაზეთი (1391-1395 წ.) უფრო ენერგიულად მოქმედებდა იმპერიის წინააღმდეგ. მან ყოველი მხრიდან ბლოკადაში მოაქცია ბიზანტიის ღედაქალაქი (1391-1395 წ.), ხოლო როცა დასავლეთის სერიოზული ცდა, როგორმე გადაერჩინა ბიზანტია, ნიკოპოლითან გამართულ ბრძოლაში მარცხით დასრულდა (1396 წ.). ბაიაზეთმა სცადა იერიშით აეღო კონსტანტინოპოლი (1397 წ.) და,

იმპერატორულად, მორეაშიუ შეიჭრა. ბიზანტიელთა საბედნიეროდ, მონღოლების შემოსევამ და გამანადგურებელმა მარცხმა, თემურ-ლენგმა ანგორასთან რომ აგემა თურქებს (1402 წ.), იმპერიას ოცი წლით მაინც მისცა სულის მოთქმის საშუალება. მაგრამ 1421 წელს მურად II-მ (1421-1451 წ.) კვლავ განაახლა შეგება. მან იერიში მიიტანა კონსტანტინოპოლზე, რომელიც ენერგიულად იცავდა თავს და შეგება მოიგერია. მურადმა აიღო თესალონიკე (1430 წ.), რომელიც ვენეციამ 1423 წელს იყიდა ბიზანტიისგან; მისი ერთ-ერთი სარდალი მორეაში შეიჭრა (1423 წ.); თვითონ მურადმა ძლევით დალაშქრა ბოსნია და ალბანეთი და აიძულა ვალახიის მეფე ხარკი ეხლია მისთვის. უკიდურესად შევიწროებული ბიზანტიის იმპერია, კონსტანტინოპოლსა და მის მომიჯნავე ოლქს გარდა, რომელიც ღერკონსა და სელიმბრიაზე ერყვდებოდა, ახლა მხოლოდ სანაპიროზე მიმოფანტულ ცალკეულ მხარეებს ფლობდა: ანქილოსს, მესემბრიას, ათონსა და პელოპონესს, რომელიც მას შემდეგ, რაც მთლიანად გამოსტაცეს ლათინებს, ბერძნული ნაციონალობის თავისებურ ცენტრად იქცა. მიუხედავად იან პუნიადის გმირული ძალისხმევით, რომელმაც 1433 წელს ილოვაცითან დაამარცხა თურქები, და ალბანეთში სკანდერბეგის წინააღმდეგობისა, ოსმალები კვლავ ჯიუტად მიიწევდნენ თავიანთი მიზნისაკენ. 1444 წელს ეარნასთან გამართულ ბრძოლაში კრახით დასრულდა აღმოსავლელ ქრისტიანთა უკანასკნელი დიდი ძალისხმევა; ათენის საპერციოგო თურქებს დაემორჩილა; მორეის სამთავრო, რომელიც 1446 წელს დაარბიეს უსჯულოებმა, იძულებული შეიქნა მათ მოხარკედ ეღიარებინა თავი; კოსოვოს ველზე ხელმეორედ გამართულ ბრძოლაში (1448 წ.) იან პუნიადმა მარცხი იწვნია. აუღებელი რჩებოდა მხოლოდ კონსტანტინოპოლი, ეს მიუდგომელი ციგადელი, რომელიც ახლა ერთადერთი განასახიერებდა მთელს იმპერიას. მაგრამ კონსტანტინოპოლის აღსასრულიც ახლოვდებოდა. მუჰამედ II-ს, რომელიც 1451 წელს ავიდა ტახტზე, მტკიცედ ჰქონდა გადაწყვეტილი მისი აღება.

ბიზანტია და ლათინები — ნაცვლად იმისა, რომ იმპერიას მიმე-
ველებოდნენ, აღმოსავლეთში დამკვიდრებულმა ლათინებმა —
ვენეციელებმა და გენუელებმა — თავიანთი სასარგებლოდ გამოიყ-
ენეს ბიზანტიის უბედურება და დააჩქარეს მისი დაღუპვა.

მიხეილ პალეოლოგის მმართველობისას გალაგამი, მედ
კონსტანტინოპოლიდან (1267 წ.), ისევე როგორც მცირე აზიის
სანაპიროსა თუ შავი ზღვის პირას დამკვიდრებულმა გენუელებმა,
ერთი ბერძენი ისტორიკოსის სიტყვით, „სამღვაო ვაჭრობის ყველა
გზა გადაუკეცეს ბიზანტიელებს“. მართალია, ანდრონიკე III-ის
მმართველობისას ბერძნებმა მცირე ხნით კვლავ დაიბრუნეს მათ-
გან ქიოსი (1329 წ.), ლესბოსი (1336 წ.) და ფოკიდა (1340 წ.); მაგრამ
ამ დროებითმა წარმატებამ ვერც უცხოელ ვაჭართა თვითნებობის
ალაგმვა შესძლო და ვერც მათი სიხარბის დაქსრომა. არანაკლებ
საშიშში იყვნენ არქიპელაგის კუნძულებზე გაბატონებული ვენე-
ციელები, რომლებმაც მალე შეაღწიეს კონსტანტინოპოლისა და
თესალონიკეში. ორივე რესპუბლიკა ისე იქცეოდა იმპერიაში,
როგორც დაპყრობილ ქვეყანაში, არავითარ პატივს არ სცემდა
ბიზანტიელ მბრძანებლებს, რომლებსაც თავის ნებას ახვევდა
თავს, შფოთს თესავდა და ხოცვა-ჟლეტის ასპარეზად აქცევდა
დედაქალაქს, თავისი ესკადრებით იჭრებოდა თვით „ოქროს
რქაში“, ამბოხებებს აწყობდა კონსტანტინოპოლში (1375 წ.),
მუქარით აღწევდა პრივილეგიებისა თუ მიწა-წყლის გამოძღვას,
სამღვაო ბაზებს აარსებდა ბოსფორის პირას, როგორც მოიქცნენ
გენუელები 1348 წელს, ძარცვავდა იმპერიის ქვეშევრდომთ და
იერიში მიჰქონდა თვით დედაქალაქზე, როგორც მოიქცნენ ვენე-
ციელები 1305 წელს და გენუელები 1348 წელს, როცა მათ იმპერა-
ტორისგან შეურაცხყოფილად იგრძნეს თავი. აღმოჩენილი ბი-
ზანტიელები იძულებულნი იყვნენ შერიგებოდნენ ამ თავსებობას,
რადგანაც არ შეეძლოთ წინააღმდეგობა გაეწიათ მათთვის. ვენე-
ციელებიცა და გენუელებიც მოხერხებულად სარგებლობდნენ ამ
ვითარებით და უღმობლად ყვლეფდნენ ბიზანტიას. ვენეციამ

მთელი კოლონიური იმპერია შექმნა ლევანტის ზღეებში. გენუამ 1347 წელს დაპყრობილ ქიოსზე მძლავრი სავაჭრო სამოგადოება „მაჰონი“ დააარსა. ერთი ბერძენი ისტორიკოსის სიგყვით, ლათინებმა „ხელთ იგდეს ბიზანტიის მთელი სიმდიდრე და საზღვაო ვაჭრობის თითქმის მთელი შემოსავალი“, რითაც დაასრულეს იმპერიის ეკონომიკის დაქვევება.

დასავლეთის დანარჩენი სახელმწიფოები თითქმის არავითარ ყურადღებას აღარ აქცევდნენ ბიზანტიას. თუმცა აქ უნდა აღინიშნოს თურქებისათვის წინააღმდეგობის გაწევის ცალკეული ცდები. 1343 წელს ჯვაროსანთა ლაშქრობის შედეგად თურქებს რამდენიმე წლით წაართვეს სმირნა, ხოლო 1366 წელს – გალიპოლი; 1396 წელს ქრისტიანებმა სცადეს სერიოზული დარტყმა მიეყენებინათ თურქებისათვის, მაგრამ მათი ცდა მარცხით დასრულდა ნიკოპოლთან; 1344 წელს, კიდევ ერთი მცდელობისას, ქრისტიანებმა სასტიკი მარცხი იწვნეს ვარნასთან. ფრანგი მარშალი ბუსიკო ორი წლის განმავლობაში (1337-1339 წ.) გმირულად იცავდა კონსტანტინოპოლს თურქების შეგებისაგან. მაგრამ დასავლეთს, არსებითად, აღარ აინტერესებდა ბიზანტია, ან მხოლოდ იმაზე ფიქრობდა, თუ როგორ ესარგებლა მისი უბედურებით, რათა თავისი რელიგიური თუ პოლიტიკური მბრძანებლობისათვის დაემორჩილებინა და ეკონომიურადაც ეყვლიოთ იგი. პაპები საეკლესიო ერთიანობის აღდგენაზე ოცნებობდნენ და არავითარ ანგარიშს არ უწევდნენ ბიზანტიელთა სიძულვილს ამ პროექტის მიმართ. დასავლეთის სახელმწიფოებს კი მხოლოდ ერთი საფიქრალი პქონდათ: როგორ გაეყოთ და გაენაწილებინათ იმპერია. ამათ ჩადიოდა იოანე V (1396 წ.), მანუელ II (1402 წ.) და იოანე VIII (1439 წ.) იგალიამი, საფრანგეთსა თუ ინგლისში დახმარების სათხოვნად. მათ მხოლოდ თავაზიანად იღებდნენ და ცარიელი დაპირებებით ისტუმრებდნენ უკან. და როცა მუჰამედ II-მ გადაწყვიტა, ბოლო მოეღო იმპერიისთვის, ბიზანტიას ისღა დარჩენოდა, რომ ღირსეულად მომკვდარიყო.

კონსტანტინოპოლის აღება თურქების მიერ. – მუჰამედ II-მ გახტვას აწვდის თავისი გაამქვანა თავისი ხეშიალი. ბოსფორის პირას ციხე-სიმაგრე „რუმელი-პისარი“ ააგო, რომელმაც გადაჭრა კომუნიკაციები კონსტანტინოპოლსა და შავ ზღვას შორის და იმავდროულად ლაშქარი წარგზავნა მორეას, რათა მისგან ბერძენი დესპოტებისათვის საშუალება არ მიეცა კონსტანტინოპოლს მიშველებოდნენ. მალე სულთანმა კონსტანტინოპოლს შეუტია (1453 წლის 5 აპრილს). თურქების უმარშაზარი არმიის წინააღმდეგ, რომელიც თითქმის 160 ათას კაცს ითვლიდა, იმპერატორმა კონსტანტინე დრაგასმა რის გაივარდახით შესძლო 9 ათასი კაცის გამოყვანა, რომელთა ნახევარს მაინც უცხოელები შეადგენდნენ. ბიზანტიელები, რომლებიც მტრულად იყვნენ განწყობილნი საეკლესიო უნიის მიმართ, რასაც მხარს უჭერდა მათი იმპერატორი, საკმაოდ ცუდად ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობებს. და მაინც, თურქული არტილერიის მრისხანე ძალისა და ინჟინერ ორბანის უმარშაზარი მარბაზნის მიუხედავად, პირველი შეტევა მოგერიებულ იქნა (18 აპრილს). მუჰამედ II-მ მოახერხა „ოქროს რქაში“ შეეყვანა თავისი ფლოტი და ქალაქის გალავნის მეორე მონაკვეთს დაემუქრა. მაგრამ 7 მაისის იერიშით მარცხით დასრულდა, თუმცა წმიდა რომანოზის კარიბჭესთან ჭურვებმა გალავანი შეგლიჯეს. 1453 წლის 28 მაისს ღამით დაიწყო უკანასკნელი შეტევა. თურქები ორჯერ უკუაგდეს. მაშინ მუჰამედმა იანიჩარები დასძრა საიერიშოდ. ამავე დროს, გენუელი ჯუსტინიანი, რომელიც იმპერატორთან ერთად თავდაცვის სული და გული იყო, მძიმედ დაიჭრა და იძულებული შეიქნა თავისი პოსტი მიეტოვებინა, რამაც დიდი არეულ-დარეულობა გამოიწვია ქალაქის დამცველთა რიგებში. იმპერატორი თავგანწირვით იბრძოდა, მაგრამ მოწინააღმდეგე ხელთ იგდო მიწისქვეშა გვირაბი, ეგრეთწოდებული „ქსილოპორტა“ და ქალაქის დამცველებს ზურგიდან დაესხა თავს. კონსტანტინე დრაგასი გმირულად დაეცა ჭურვის მიერ შეზღუდულ გალავანთან, და ამრიგად დიდების უკანასკნელი სხივით

განათა ბიზანტიის აღსასრული. თურქებმა ქალაქი აიღეს. დაიწყო კონსტანტინოპოლის ძარცვა და მოსახლეობის ხოცვა-ჟლეტა. 60 ათასზე მეტი კაცი გყვედ წაასხეს. 1453 წლის 30 მაისს, დილის რვა საათზე, მუჰამედ II დიდი ბარ-შეიმით შევიდა კონსტანტინოპოლში და წმიდა სოფიოს გაძარში მადლი შესწირა ისლამის ღმერთს.

IV

ბიზანტიური კულტურა პალეოლოგთა პერიოდში

საერთო ღეკადანსის მიუხედავად, ბიზანტიური კულტურის ცხოველმყოფელობა იმპერიის არსებობის უკანასკნელ დღეებამდე იმდენად დიდი იყო, რომ თვით პალეოლოგების ეპოქაც კი განათებულია ლიგერატურული და მხატვრული აღორძინების მიმწეხრისას ჩამავალი მზის აღმაცერი შუქით.

XIV-XV საუკუნეების კონსტანტინოპოლი კვლავინდებურად რჩებოდა მსოფლიოს ერთ-ერთ ყველაზე დიდებულ და მომხიბლავ ქალაქად, მართლმადიდებლობის აკვნად, საიტკენაც მოისწრაფოდნენ პილიგრიმები მთელი ბერძნული და სლავური აღმოსავლეთიდან, დიდ საფაჟრო ცენტრად, სადაც თავს იყრიდნენ მთელი დასავლეთის ეაჟრები, და ხელოვნებისა და მეცნიერების ცხოველმყოფელ კერად. ბიზანტიის დედაქალაქის სკოლები განათლების ყველაზე დიდ ცენტრებად ითვლებოდნენ და ყველაზე მეტად იზიდავდნენ მრავალრიცხოვან შეგირდებს, ხოლო უნივერსიტეტის სახელგანთქმული პროფესორები — პლანუდე, მოსხორულოსი, გრიკლინიოსი XIV საუკუნეში, უფრო გვიან კი — ქრისტოლორასი და არგიროპულოსი კვლავინდებურად განაგრძობდნენ ანტიკური მწერლობის კლასიკოსთა სწავლებას, ასე რომ, ამ მხრივ, შეიძლება აღორძინების ეპოქის პუმანისგთა ღირსეულ წინამორბედებად იქნენ მიჩნეულნი. მათთან ერთად, ისეთი ფილოსოფოსები, როგორც იყენენ გემისგე პლეთონი და ბესარიონი, კვლავ განაგრძობდნენ პლაგონური მოძღვრების კვლევის

მრავალსაუკუნოვან გრადიციას და გზას უხსნიდნენ მის გავერცელებას დასავლეთში. აქვე უნდა დავასახელოთ თვითმყოფი და განუშეორებელი გაღანგების მთელი პლეადა: ისტორიკოსები — იოანე კანტაკუზენი და ნიკიფორე გრიგორასი XIV საუკუნეში, ფრანძესი, დეკა, ქალკონდილე და კრიტობულე XV -ში; თეოლოგები — გრიგოლ პალამა და ორივე კაეასილასი XIV საუკუნეში, მარკოზ ეეგენიკოსი და გრიგოლ სქოლარიოსი — XV-ში; ორატორები — ნიკიფორე ხუმნოსი და დიმიტრი კიდონისი; ლიგერატორები — თეოდორე მეგობიგი და მისხილ პალეოლოგი; პოეტები, მაგალითად, მანუელ ფილესი; საგირიკოსები, როგორც მაგალითად, „მაზარისის ჯოჯოხეთად ჩასვლის“ ანონიმი ავტორი და სხვანი და სხვანი. ისეთი მეცნიერებები, როგორიცაა ასტრონომია, მედიცინა თუ ბუნებისმეცყველება, არანაკლები პატივისცემით სარგებლობდნენ, ვიდრე მწერლობა, და იმდროინდელ ბიზანტიელ სწავლელებზე საესებით სამართლიანად შეიძლება გვეთქვას, რომ მათ ისეთივე სამსახური გაუწიეს მეცნიერებას, როგორც, ეთქვათ, როჯერ ბეკონმა დასავლეთში. მართალინი ვიქნებით, თუ ვიგყვით, რომ დაღუპვის წინა დღეს ბიზანტიამ შესძლო მოეკრიბა მთელი თავისი სულიერი ძალა, რათა უკანასკნელად გაენათებინა გარს შემოწოლილი წყვილიადი.

მესტად ასევე, ბიზანტიურმა ხელოვნებამაც უკანასკნელი განახლებისათვის გამოიღვიძა XIV საუკუნის დამდეგს. ეს ხელოვნება უბრუნდება თავის ძველ საწყისთ, კერძოდ, ალექსანდრიულ გრადიციებს, რომლებსაც ასე აფასებდნენ იმდროინდელი პუმანისგები, თანდათანობით კარგავს თავის აბსტრაქტულობას, უფრო ცოცხალი და ცხოველმყოფელი, დროთა ვითარებაში კი უფრო გულისშემძერელი, დრამატული და მომხსახველი ხდება. იკონოგრაფია ახლდება და მღიდრდება, სულ უფრო მეტ პათეტიკურობასა და გრძნობათა სიუხვეს იძენს. დიდი ხელოვნებით, პარმონიულად შერჩეულ ფერებს თითქმის იმპრესიონისტული გეჟნიკით იყენებენ. იქმნება სხვადასხვა მიმდინარეობისა და სტილის

სკოლები: კონსტანტინოპოლის სკოლა, კაპრიე ჯამის დიდებული მოზაიკებით (XIV საუკუნის დასაწყისი); მაკედონური სკოლა, რომლის ოსტატებიც მაკედონიის, ძველი სერბიისა და ათონის უძველეს ეკლესიებს ამკობენ, — როგორც ჩანს, ამ სკოლის უკანასკნელი წარმომადგენელი იყო სახელგანთქმული მანუელ პანსელინოსი (XIV ს.); კრეტის სკოლა, რომლის შედეგებადაც მისტრის ფრესკები გვევლინებიან. ამრიგად, ერთის შეხედვით გამოფიგული ბიზანტია XIV საუკუნეში, ისევე როგორც ოდესღაც X-ში, ანტიკურ გრადიციებთან ზიარების შედეგად კვლავ ურეულო ძალმოსილებას იძენს და ხელოვნების ამ მძლავრი აღმავლობის წყალობით, რომელიც შეიძლება XIV საუკუნის იგაბლიურ აღორძინებას შევადაროთ, — თუმცა აქვე უნდა ითქვას, რომ ეს ხელოვნება აბსოლუტურად ორიგინალურია, — ბიზანტიის გაულენა კვლავ ერყვლება სერბიაზე, რუსეთზე, რუმინეთზე, ერთის სიგყვით, მთელს აღმოსავლურ სამყაროზე.

მისტრის სალზპოტო. — ხელოვნებისა და მეცნიერების ამ ცენტრებს შორის საგანგებო აღნიშვნის ღირსია მისტრა.

გვიომ დე ვილარდუენის მიერ იმ ხეობის შემოთ დაარსებული, სადაც უწინ მდებარეობდა სპარგა, და შემდეგ პელოპონესის ბერძენ ღესპოტთა რეზიდენციად ქცეულ მისტრას, ფრესკებით უხვად შემკული ეკლესიებით, დიდებული გალავნებით, საცხოვრებელი სახლებითა თუ სრა-სასახლეებითურთ, საფსებით სამართლიანად უწოდებდნენ ბიზანტიის პომპეის. 1262 წელს, როცა ქალაქი ბიზანტიელების ხელში გადავიდა, ანდრონიკე II მის შემკობას და გამშვენიერებას შეუდგა და მრავალი ეკლესია ააგო იქ. უფრო გვიან იოანე კანტაკუზენი კიდევ უფრო დიდ ყურადღებას აქცევდა მას. იმპერატორმა თავისი უმცროსი ვაჟის, შემდგომში „ღესპოტად“ წოდებული მანუელის საუფლისწულო სამკვიდროდ აქცია მორეის პროვინცია, რომელიც თანდათანობით წაართვეს ფრანკებს, და როგორც მანუელის, ისე მისი მემკვიდრეების (1383

წლიდან) — პალეოლოგების დინასტიის უმრწემეს წარმომადგენელთა მმართველობისას, მისტრა, თავისი დიდებული სასახლის კართით, ბრწყინვალე ინტელექტუალური და სულიერი კულტურის ცენტრი, ელინიზმისა და ჰუმანიზმის ნამდვილი კერა და სულთმობრძავი ბერძნული ნაციონალიზმის უკანასკნელი თავშესაფარი იყო.

ვეშმარიტად საგანგებო ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ ბიზანტიაში, რომელსაც დიდი ხნის მანძილზე საერთოდ აღარ აინტერესებდა ანტიკური საბერძნეთი, კატასტროფის წინა დღეს კვლავ გაიღვიბა ელინურ საწყისთა სსოვნამ. XIV საუკუნეში, სრულიად მოულოდნელად, ყველას პირზე აკერია დიდი სახელები: პერიკლე, თემისტოკლე, ლიკურგე, ეპამინონდა, და ბიზანტიელები სიამაყით იგონებენ, თუ ვინ იყვნენ და რანი იყვნენ ეს გმირები „სამოგადოებისა და სამშობლოსათვის“. იმ დროის ყველაზე სახელგანთქმული ადამიანები — გემისკე პლეიოთი და ბესარიონი, ანტიკური გრადიციების გამოღვიძებას სასწაულთმოქმედ საშუალებად მიიჩნევენ, რომელიც იხსნის იმპერიას, და თავიანთ მბრძანებელს სთხოვენ, უბრყოს „რომაელთა ბასილევსის“ დრომოჭმული ტიგული და მის ნაცვლად „ბერძენთა მეფის“ ახალი და ცოცხალი სახელი დაირქვას, რომელსაც, მათი მგკიცებით, „თავისთავად ძალუძს დაიხსნას ბერძნები და მათი დამონებული ძმები“. ბესარიონი სამასი სპარტელის გმირობას შეახსენებს უკანასკნელ პალეოლოგს და გულმხურვალედ ევედრება, სათავეში ჩაუდგეს მათ შთამომავალთ, რათა თურქებისაგან გაათავისუფლოს ევროპა და აზიაში უკანავე დაიბრუნოს წინაპართა მემკვიდრეობა. საბოლოო კატასტროფის წინა დღეს პლეიოთი მანუელ II-ს სთავაზობს ელაღის აღორძინებისათვის აუცილებელი რეფორმების პროექტს. ხომ ფუჭი და ამაო ჩანდა ამნაირი ილუზიები იმ მომენტში, როცა მუჰამედ II კონსტანტინოპოლის გალაყანითან იდგა, მაგრამ თავისთავად ნიშანდობლივია ელინიზმისაკენ მიბრუნების ეს ფაქტი, შორეული მომავლის ეს პროფე-

გული ხილვა, როცა XV საუკუნის მწერლის ქალკონდილეს სიტყვით, „ინათებს დღე და ბერძენთა მბრძანებელი და მისი შემკვიდრენი კელაე აღადგენენ სამეფოს, სადაც ელინთა ძენი თვითონვე იქნებიან თავიანთი თავის ბატონ-პატრონი და თავისუფალი ერის შვილებად იწოდებიან“.

ამ სასოებაში ყველაზე სრული გამოხატულება პპოვას მისტიკის სასახლის კარზე და იქაურ ეკლესიებში – მეტროპოლში (XIV საუკუნის დასაწყისი), პერიპლეგოსსა (XIV საუკუნის შუა წლები) და პანტანასაში (XV საუკუნე). სადაც ბლომად გვხვდება იმდროინდელი აღორძინების მხატვრული შედეგები. აქ ჩვენ ვხედავთ დეკორატიული ოსტატობის, ფერწერული სინატიფის, მოძრაობის, ექსპრესულობის, დახვეწილი გემოვნების, იშვიათი სიმსუბუქის, მომხიბვლელობის, ნაზი და, იმავდროულად, საოცრად მეტყველი ფერების დიდოსტატურ ურთიერთშერწყმას; ეს ჭეშმარიტად მაღალი და თავისუფალი ხელოვნებაა. იგივე თვისებებს გვივლენენ მაკედონიის ეკლესიის ფრესკები და ათონის მონასტერთა ძველი ხატები. ისინი მოწმობენ შემოქმედებითი ორიგინალობის მაღალ დონეს, რისი მიღწევაც ჯერ კიდევ შეუძლო ბიზანტიურ ხელოვნებას, და დიდების უკანასკნელ სხივსა პფენენ პალეოლოგების ეპოქას.

ბრაპიზონის ბერძნული იმპერია. – იმავე დროს, ბიზანტიური სამყაროს საპირისპირო მხარეს, შავი ზღვის პირას, ბერძნული კულტურის მეორე ღირსშესანიშნავი ცენტრი იყო შორეული გრაპიზონის იმპერია.

XIII საუკუნის დამდეგს კომნინთა საგვარეულოს წარმომადგენელმა ალექსი I-მა (1204-1222 წ.), ნიკეის მბრძანებელთა და თურქ-სელჯუკთა შეტევების მიუხედავად, დააარსა სახელმწიფო, რომელიც მთელ ძველ „პონტოს პოლემონიაკოსს“ მოიცავდა და აღმოსავლეთით ფასისამდე ვრცელდებოდა. მაგრამ სადღაც შორს, აღმოსავლეთში გადაკარგული, თურქებითა და მონღოლებით გარშემორტყმული, თავისი მეამბოხე ფეოდალების აჯანყე-

ბებითა და შინააშლილობებით გაწამებული, გენუელების მიერ ექსპლოატირებული და ბიზანტიის იმპერატორთა შურის საგნად ქცეული ახალი იმპერიის არსებობა არც თუ იშვიათად ბეწვზე ეკიდა. თუმცა მას თავისი ძლიერების დროც ახსოვს; ასეთი იყო ის, მაგალითად, ალექსი II-ისა (1297-1330 წ.) და ალექსი III-ის (1340-1390 წ.) მმართველობისას; ამ უკანასკნელმა გაძრებითა და ეკლესიებით შეამკო ღელაქალაქი. ზღვის პირას, მდინარეებსა და მწვანედ მოხასხასე ველ-მინდვრებს შორის მდებარე და შიდა ამიასთან გაცხოველებული ვაჭრობის წყალობით განსაკუთრებლად მდიდარი გრაპიზონი იმდროინდელი აღმოსავლეთის ერთ-ერთი ულამაზესი ქალაქი და მთელ მსოფლიოში ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საეკლესიო ცენტრი იყო. ზღვის პირას, ბორცვზე აღმართული სასახლე სიდიადისა და სინატიფის ნამდვილ სასწაულს მოგაგონებდათ; ქალაქის მეტსახელი – „აზიის თავი და თავალი“ მთელს აღმოსავლეთში იყო ცნობილი. მართალია, XV საუკუნეში კომნინების სასახლის კარზე იწყება ამკარა მნებობრივი დეგრადაცია, იზრდება სისხლიანი ინგრიგებისა და გრაგიკულ მოვლენათა რიცხვი, მაგრამ შორს, შავი ზღვის პირას მდებარე გრაპიზონის იმპერია კელაინდებურად ინარჩუნებს ბიზანტიის ძველი დიდების ანარეკლს და ორნახევარი საუკუნის მანძილზე ბერძნული ნაციონალური სულის თავშესაფრად გვევლინება.

მორეის სადესპოტომ და გრაპიზონის იმპერიამ მხოლოდ რამდენიმე წელს იარსებეს კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ, აღბანელთა შეჭრამ პელოპონესში თურქების ყურადღება მიაპყრო მორეის, და დესპოტები – კონსტანტინე XI-ის ძმები, დასახმარებლად რომ მოუხმეს თურქებს, იძულებული შეიქნენ, სულთანის ვასალებად ელიარებიანთ თავი. მდგომარეობა კიდევ უფრო გართულდა 1459 წელს, როცა დესპოტმა თომამ ხარკის მიცემა შეუწყვიტა თურქებს. მუჰამედ II თეოთონ ჩავიდა მორეაში და ყოველგვარი წინააღმდეგობა ჩაახშო, თუმცა ჯერ კიდევ ვერ შესძლო მისტიკის აღება. დესპოტებმა ერთხელ კიდევ მოიდრიკეს

ქელი, მაგრამ მალე ისევ აჯანყდნენ. მაშინ სულთანმა პირდაპირ მისგრას მიაშურა, დესპოტი დიმიტრი დაამხო და გყველ წაიყვანა; მეორე ბერძენი უფლისწული იძულებული შეიქნა იგალიაში გაქცეულიყო, და მორეა თურქეთის პროვინციალ იქცა (1460 წ.).

დავით კომნინი, გრაპიზონის უკანასკნელი იმპერატორი 1461 წელს დაემხო. ამაოდ ცდილობდა იგი, თავისი ძმისწულის ქმარს, თურქ მთავარს უზუნ პასანს დაყრდნობოდა. 1461 წელს მუჰამედ II ანაგოლიაში გამოჩნდა, დაამარცხა პასანის ლაშქარი და გრაპიზონისაკენ დაიძრა, რომელიც იძულებული შეიქნა სულთანს დანებებოდა. იმპერატორის ოჯახის ცოცხლად დარჩენილი წევრები სულთანის ბრძანებით დილეგში ჩაყარეს მაკედონიაში, სერეს მახლობლად. ეს უკანასკნელი ბერძნული იმპერიის აღსასრული იყო.

ასე დაილუპა ბიზანტიის იმპერია თავისი სახელოვანი ათასწლიანი არსებობის შემდეგ. საუკუნეების მანძილზე ის იყო ქრისტიანობის დასაყრდენი ისლამის წინააღმდეგ, ბარბაროსობის წიაღში კულტურის ბურჯი, სლავური აღმოსავლეთის აღმშრდელი, და მისი გაელენა მოიცავდა არა მარტო აღმოსავლეთს, არამედ დასავლეთსაც. თვით მას შემდეგაც კი, რაც ბიზანტია დაეცა და არსებობა შეწყვიტა როგორც იმპერია, ის მაინც მძლავრ ზემოქმედებას ახდენდა და კვლავაც ახდენს მთელს აღმოსავლურ სამყაროზე. საბერძნეთის სანაპიროდან შუა რუსეთამდე აღმოსავლეთ ევროპის ხალხებმა – თურქებმა, ბერძნებმა, სერბიელებმა, ბულგარელებმა, რუმინელებმა და რუსებმა დღემდე ცოცხლად შემოინახეს არყოფნის უფსკრულში დანთქმული ბიზანტიის გრადიციების ხსოვნა.

აი, რატომბაა, რომ ეს ძველი ისტორია, ჩვენს დროში საკმაოდ ცუდად ცნობილი და, ცოგა არ იყოს, დავიწყებული, საყოველთაოდ გაზრცელებული შეხედულების საპირისპიროდ, არამც და არამც არ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს მკედარ ისტორიად. მისი გაელენის კვალი დღესაც ატყვია იდეურ მიმდინარეობებსა თუ პოლიტიკურ

გეგმებს, და იმ ხალხებისათვის, რომლებმაც მემკვიდრეობით მიიღეს იგი, თავის წიაღში კვლავაც ინახავს მომავლის ღვრიგას და თესლს. სწორედ ამიგომ, ბიზანტიური კულტურა ორმხრივი თვალსაზრისით იმსახურებს ყურადღებას: ჩვენთვის თანაბრად საინტერესოა ისიც, რაც იყო ეს კულტურა თავისთავად, და ისიც, რაც მას შეაქვს ჩვენი დროის ისტორიაში.

ღამაბეა I

ბიზანტიის იმპერატორთა ნუსხა

კონსტანტინეს ღინასტია

კონსტანტინე I დიდი	306-337
ერთპიროვნული მმართველობა	323-337.
კონსტანტინე II	337-361
ერთპიროვნული მმართველობა	353-361
იულიანე	361-363
იოვიაზე	363-364
ვალენტი	364-378

თეოდოსის ღინასტია

თეოდოსი I დიდი	379-395
არკადიუსი	395-408
თეოდოსი II	408-450
მარკიანე	450-457
ლეონ I	457-474
ზენონი	474-491
ანასტასი	491-518

იუსტინიანეს ღინასტია

იუსტინე I	518-527
იუსტინიანე I	527-565
იუსტინე II	565-578
გიბერიუსი	578-582
მავრიკიუსი	582-602
ფოკა (უზურპატორი)	602-610

ირაკლის ღინასტია

ირაკლი	610-641
კონსტანტინე II	}
ირაკლიონი	
კონსტანტი II (კონსტანტინე III)	641-642
კონსტანტინე IV პოგონატი	642-668
იუსტინიანე II რინოგმეტი	668-685
ლეონტიუსი (უზურპატორი)	685-695
გიბერიუსი (უზურპატორი)	695-698
იუსტინიანე II (მეორედ)	698-705
ფილიპიკე	705-711
ანასტასი II	711-713
თეოდოსი III	713-716
	716-717

ისაპრიული ღინასტია

ლეონ III	717-740
კონსტანტინე V კოპრონიმი	740-775
ლეონ IV	775-780
კონსტანტინე VI	780-797
ირინე	797-802
ნიკიფორე I (უზურპატორი)	802-811
სტავრიკიოსი	811
მიხეილ I რანგავე	811-813
ლეონ V სომეხი	813-820
მიხეილ II ენაბლე	820-829
თეოფილე	829-842
მიხეილ III ლოთი	842-867

მაკედონური ღინასტია

ბასილი I	867-886
ლეონ IV ბრძენი	886-913

ალექსანდრე	912-913
კონსტანტინე VII პორფიროგენეტი	913-959
რომანოზ I ლეკაპინე (უზურპატორი)	919-944
რომანოზ II	959-963
ნიკიფორე II ფოკა	963-969
იოანე I ციმისხიოსი	969-976
ბასილი II ბულგართმელეტი	976-1025
კონსტანტინე VIII	1025-1028
ზოია	1028-1050
რომანოზ II არგიროსი	1028-1034
მიხეილ IV პაულაგონიელი	1034-1041
მიხეილ V კალოფატი	1041-1042
კონსტანტინე IX	1042-1054
თეოდორა	1054-1056
მიხეილ VI სტრატიოტიკოსი	1056-1057

ლუკაპისა და კომნენების დინასტია

ისააკ I კომნინი	1057-1059
კონსტანტინე X დუკა	1059-1067
რომანოზ IV დიოგენი	1067-1071
მიხეილ VII დუკა	1071-1078
ნიკიფორე III ბოგანიატი (უზურპატორი)	1078-1081
ალექსი I კომნინი	1081-1118
იოანე II კომნინი	1118-1143
მანუელ I კომნინი	1143-1180
ალექსი II კომნინი	1180-1183
ანდრონიკე I კომნინი	1183-1185

ანგელოსთა დინასტია

ისააკ II	1185-1195
ალექსი III	1195-1203

ისააკ II (მეორედ)	1203-1204
ალექსი IV	
ალექსი V მურზუფლე (უზურპატორი)	1204

კონსტანტინოპოლის ლათინი იმპერატორები

ბოდუენ I ფლანდრიელი	1204-1205
ჰენრი ფლანდრიელი	1206-1216
პიერ დე კურტენე	1217
იოლანგა	1217-1219
რობერ დე კურტენე	1219-1228
ბოდუენ II	1228-1261
იოანე დე ბრიენი	1229-1237

ნიკეის ბერძენი იმპერატორები

თეოდორე I ლასკარისი	1204-1222
იოანე II ვაგაცე	1222-1254
თეოდორე II ლასკარისი	1254-1258
იოანე IV ლასკარისი	1258-1259
მიხეილ VIII პალეოლოგი (უზურპატორი)	1259-1261

კალეოლოგთა დინასტია

მიხეილ VIII	1261-1282
ანდრონიკე II	1282-1328
მიხეილ IX	1295-1320
ანდრონიკე III	1328-1341
იოანე V	1341-1376
იოანე VI კანტაკუზენი (უზურპატორი)	1341-1355
ანდრონიკე IV	1376-1379
იოანე V (მეორედ)	1379-1391
იოანე VII (უზურპატორი)	1390
მანუელ II	1391-1425

იოანე VIII	1425-1448
კონსტანტინე XI დრაგასი	1448-1453
მისტიკოს ბარბანი ლესკოტა	
მანუელ კანტაკუზენი	1348-1380
მათე კანტაკუზენი	1380-1383
თეოდორე I პალეოლოგი	1383-1407
თეოდორე II	1407-1443
კონსტანტინე დრაგასი	1428-1448
თომა	1432-1460
დიმიტრი	1449-1460

ლაგაბა II

ბიზანტიის ისტორიის უმნიშვნელოვანეს მოვლენათა

ქრონოლოგიური ნუსხა

- 330 წლის 11 მაისი – კონსტანტინე დიდი „ახალ რომად“ აცხადებს კონსტანტინოპოლს.
- 343 – სარდის საეკლესიო კრება.
- 351 – ბრძოლა მურშასთან.
- 353 – კონსტანციუსი – ერთპიროვნული მბრძანებელი.
- 359 – რიმინის საეკლესიო კრება.
- 376 – ვესგოთების დამკვიდრება მიზიაში.
- 378 – ბრძოლა ანდრინოპოლთან და იმპერატორ ვალენტიანის სიკვდილი.
- 381 – კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრება.
- 395 – თეოდოსის სიკვდილი. იმპერიის გაყოფა მის ვაჟიშვილებს – არკადიუსსა და ჰონორიუსს შორის.
- 396 – ალარიხის შემოჭრა საბერძნეთში. სტილიხონის მიერ ვესგოთების ალყაში მომწყვდევა ფოლოასთან.
- 399-400 – გაინის აჯანყება.
- 404 – წმიდა იოანე ოქროპირის დამხობა და გადასახლება.
- 410 – რომის აღება ალარიხის მიერ.
- 431 – ეფესოს მსოფლიო საეკლესიო კრება.
- 438 – თეოდოსის კოდექსის გამოქვეყნება.
- 439 – კონსტანტინოპოლის დიდი გალაგნის აგება.
- 441 – აგილას შეჭრა პანონიაში.
- 447 – აგილას ახალი შემოსევა.
- 449 – „ეფესურ რბევად“ წოდებული საეკლესიო კრება.
- 451 – ქალკედონის მსოფლიო საეკლესიო კრება.
- 476 – დასავლეთ რომის იმპერიის დაცემა.
- 482 – ერთიანობის ედიქტი, ანუ ჰენოტიკონი.

- 487 – ზენონი ისტგოთების მეფეს თეოდორიხს ავალებს იგალიის ალებას.
- 502 – ომის განახლება სპარსელებთან.
- 512 – ანასტასის გალაგების აგება.
- 514 – ვიგალიანეს აჯანყება.
- 519 – რომთან თანხმობის აღდგენა და აკაკისეული განხეთქილების (484-519 წ.) დასასრული.
- 527 – ომის განახლება სპარსელებთან.
- 529 – იუსტინიანეს კოდექსის გამოქვეყნება.
- 529 – ათენის სკოლის დახურვა.
- 532 – „საუკუნის ზაფის“ დადება სპარსელებთან.
- 532 – „ნიკად“ წოდებული აჯანყება.
- 533 – „დიგესტებისა“ და „ინსტიტუციების“ გამოქვეყნება.
- 533-534 – აფრიკის დაპყრობა ველისარიონის მიერ.
- 535 – იუსტინიანეს „უწყებანი“ იმპერიის აღმინისგრატიული რეორგანიზაციისათვის.
- 535 – ომი ოსტგოთების წინააღმდეგ.
- 536 – კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრება.
- 537 – წმიდა სოფიოს ტაძრის საზემო გახსნა.
- 537-538 – ველისარიონის მიერ დაცული რომის ალყა.
- 540 – რავენის ალება ველისარიონის მიერ.
- 540 – ხოსროს შეჭრა სირიაში.
- 540 – ჰუნების შეჭრა ილირიაში.
- 543 – იუსტინიანეს ედიქტი „სამი თავისათვის“.
- 548 – თეოდორას სიკვდილი.
- 549 – რომის ალება გოგილას მიერ.
- 552 – ისტგოთების განადგურება გაგინასთან და ოსტგოთთა იმპერიის დასასრული.
- 553 – კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრება.
- 554 – სამხრეთ-აღმოსავლეთ ესპანეთის დაპყრობა.
- 559 – ჰუნები კონსტანტინოპოლის გალაგებთან.

- 562 – ზაფის დადება სპარსეთთან.
- 568 – ლანგობარდების შემოსევა იგალიაში.
- 572 – ომის განახლება სპარსეთთან.
- 579 – ხოსრო დიდის სიკვდილი.
- 581 – სირმიუმის ალება ხუნების მიერ.
- 582 – აფრიკისა და რავენის ეკპარქაგების შექმნა.
- 591 – სპარსეთთან დაზავება.
- 601 – პრისკუსის გამარჯვება ხუნებზე.
- 602 – ფოკას ამბოხება.
- 608 – სპარსელები იღებენ სირიას და ქალკედონში იჭრებიან.
- 610 – ირაკლის ამბოხება და ფოკას დამხობა.
- 615 – იერუსალიმის ალება სპარსელების მიერ.
- 617 – ეგვიპტის დაპყრობა სპარსელების მიერ.
- 622 – ირაკლის გალაშქრება სპარსელების წინააღმდეგ.
- 626 – ხუნები და სპარსელები უგევენ კონსტანტინოპოლს.
- 627 – ნინევიის ბრძოლა.
- 629 – სპარსეთთან დაზავება.
- VII საუკუნის დასაწყისი – სერბებისა და ხორვატების დამკიდრება ილირიაში.
- 634 – არაბების შეჭრა სირიაში.
- 636 – იარმუკს ბრძოლა.
- 637 – იერუსალიმის კაპიტულაცია.
- 638 – ირაკლის მიერ „ეკთესისის“, ანუ „სარწმუნოების გადმოცემის“ გამოქვეყნება.
- 640-642 – ეგვიპტის დაპყრობა არაბების მიერ.
- 647 – არაბები ჩრდილო აფრიკაში.
- 648 – კონსტანტი II აქვეყნებს „გიპოსს“.
- 655 – ბიზანტიელთა ფლოგის განადგურება ლიკიასთან.
- VII საუკუნის შუა წლები – ამიური „თემების“ შექმნა.
- 668 – არაბები ქალკედონში.
- 673-678 – კონსტანტინოპოლს ალყაში აქცევენ არაბები.

- 679 – ბულგარელების დამკვიდრება ღუნაის სამხრეთით.
 680-681 – კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრება.
 692 – იუსტინიანე II-ის დამარცხება არაბების მიერ სევასტოპოლ-თან.
 697-698 – კართაგენის ალება არაბების მიერ და აფრიკის დაკარგვა.
 708 – იუსტინიანეს დამარცხება ბულგარელების მიერ.
 710 – იგალიის აჯანყება.
 712-717 – არაბების წინსვლა მცირე აზიაში.
 717-718 – კონსტანტინოპოლს ალყაში აქცევენ არაბები.
 726 – ედიქტი ხატოთაყვანისმცემლობის წინააღმდეგ.
 727 – აჯანყება საბერძნეთსა და იგალიაში.
 739 – აკროინოსის ბრძოლა.
 740 – „ეკლოგის“ გამოქვეყნება.
 751 – რავენის ალება ლანგობარდების მიერ.
 752 – არაბების დამარცხება.
 753 – ხატომბრძოლა საეკლესიო კრება ჰიერიაში.
 754 – პიპინის საჩუქარი პაპისადმი. ბიზანტიური იგალიის დაკარგვა.
 755 – ომი ბულგარელების წინააღმდეგ.
 762 – ბულგარელების დამარცხება ანქიალოსთან.
 765 – ხატოთაყვანისმცემელთა ღვენა.
 787 – ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო კრება.
 797 – კონსტანტინე VI-ის დამხობა ირინეს მიერ.
 800 – დასავლეთ რომის იმპერიის აღდგენა.
 809 – ბულგარელთა ხანის კრუმის შემოჭრა.
 811 – იმპერატორ ნიკიფორეს დაღუპვა ბულგარელებთან ბრძოლაში.
 813 – კრუმი კონსტანტინოპოლის გალავანთან.
 815 – ხატოთაყვანისმცემელთა საეკლესიო კრება კონსტანტინოპოლში.

- 822 – თომას აჯანყება.
 826 – კრეგის დაპყრობა არაბების მიერ.
 827 – არაბები სიცილიაში.
 832 – თეოფილეს ედიქტი ხაგების წინააღმდეგ.
 838 – ამორიონის ალება არაბების მიერ.
 842 – მესინის ალება არაბების მიერ.
 843 – კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრება და მართლმადიდებლობის აღდგენა.
 858 – ეგნატეს დამხობა. ფოგიოსის არჩევა პაგრიარქად.
 863 – კირილესა და მეთოდეს მისია მორავიაში.
 864 – ბულგარეთის მოქცევა ქრისტეს სჯულზე.
 867 – კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრება. რომთან განხეთქილება.
 869 – კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრება.
 876 – ბარის ალება ბიზანტიელების მიერ.
 878 – სირაკუზის ალება არაბების მიერ.
 879 – კონსტანტინოპოლის საეკლესიო კრება.
 887-893 – „ბასილიკების“ გამოცემა.
 893 – განხეთქილება ბიზანტიასა და ბულგარეთის მეფეს სიმეონს შორის.
 902 – გაორმინის ალება არაბების მიერ. სიცილიის დაკარგვა.
 904 – თესალონიკის ალება არაბების მიერ.
 915 – კარილიანოს ბრძოლა.
 917 – ბულგარელების გამარჯვება ანქიალოსთან.
 919 – რომანოზ ლეკაპენეს უმურპაცია.
 924 – სიმეონი კონსტანტინოპოლის გალავანთან.
 927 – სიმეონ მეფის სიკვდილი.
 934 – მელიტენეს ალება ბიზანტიელების მიერ.
 944 – ნისიბინისა და ედესის ალება.
 944 – რომანოზ ლეკაპენეს დამხობა.
 961 – კრეგის დაბრუნება ნიკიფორე ფოკას მიერ.

963 – ნიკიფორე ფოკას უმურპაცია.
 965 – სიცილიის დაპყრობა.
 967 – ომის განახლება ბულგარელებთან.
 968 – რუსები ბულგარეთში.
 968 – ანგიოქიის აღება.
 969 ნიკიფორე ფოკას მკვლელობა.
 971 – ბარდა ფოკას ამბოხება.
 971 – რუსების დამარცხება სილისტრიაში. ბულგარეთის ანექსია.
 976 – ციმისხიოსის ლაშქრობა სირიაში.
 976-979 – ბარდა სკლიროსის ამბოხება.
 977-986 – ბულგარელთა მეფის სამუელის წარმატება.
 986 – ბერძნების დამარცხება „გრაიანეს ბჭის“ ხეობაში.
 987-989 – ბარდა ფოკას ამბოხება.
 989 – რუსეთის მოქცევა ქრისტეს სჯულზე.
 995 – ბასილი II-ის ლაშქრობა სირიაში.
 996 – ბულგარელების დამარცხება სპერქიოსზე.
 998 – ლაშქრობა სირიაში.
 1000-1014 – ბულგარელებთან ომი.
 1010 – აჯანყება სამხრეთ იგალიაში.
 1014 – ჩიმბალონგის ბრძოლა. სამუელ მეფის სიკვდილი.
 1018 – ბულგარეთის დამორჩილება.
 1018 – კანის ბრძოლა.
 1021-1022 – სომხეთის ანექსია.
 1032 – ედესის აღება ბერძნების მიერ.
 1038 – გიორგი მანიაკის წარმატება სიცილიაში.
 1040 – ბულგარეთის აჯანყება.
 1042 – აჯანყება კონსტანტინოპოლში. მიხეილ V-ის დამხობა.
 1043 – გიორგი მანიაკის ამბოხება.
 1054 – პაგრიარქი კერულარიოსი კავშირს წყვეტს რომთან.
 1057 – ისააკ კომნინის ამბოხება.
 1064 – ანისის აღება თურქ-სელჯუკების მიერ.

1071 – მანციკერგის ბრძოლა.
 1071 – ბარის აღება ნორმანების მიერ და იგალიის დაკარგვა.
 1078 – ვრიენიოსისა და ბოგანიაგის ამბოხება.
 1078 – ნიკეის აღება თურქების მიერ.
 1081-1084 – რობერტ გვისკარის შეჭრა ეპიროსში.
 1082 – ხელშეკრულების დადება ვენეციასთან.
 1091 – პაჭანიკების განადგურება ლებურნიონზე.
 1096 – ჯვაროსნები კონსტანტინოპოლში.
 1097 – ნიკეის აღება ჯვაროსნების მიერ.
 1107-1108 – ომი ბოემუნდის წინააღმდეგ.
 1116 – ფილომელიონის ბრძოლა.
 1122 – პაჭანიკების განადგურება.
 1122-1126 – ომი ვენეციის წინააღმდეგ.
 1124-1126 – უნგრეთში შეჭრა.
 1137-1138 – იოანე კომნინის ლაშქრობა კილიკიასა და სირიაში.
 1147 – მეორე ჯვაროსნული ლაშქრობა.
 1147-1149 – ომი სიცილიის მეფესთან როჯერ II-სთან.
 1151 – ბიზანტიელები ანკონაში.
 1152-1154 – ომი უნგრეთის წინააღმდეგ.
 1158 – მანუელ კომნინის ლაშქრობა სირიაში.
 1168 – დალმაციის ანექსია.
 1171 – განხეთქილება ვენეციასთან.
 1176 – შირიოკეფალონის ბრძოლა.
 1182 – ანდრონიკე კომნინის ამბოხება.
 1185 – თესალონიკის აღება ნორმანების მიერ.
 1185 – ვალახო-ბულგარეთის იმპერიის დაარსება.
 1189 – ფრიდრიხ ბარბაროსა აღმოსავლეთში.
 1190 – ისააკ ანგელოსის დამარცხება ბულგარელების მიერ.
 1197-1207 – ბულგარეთის მეფე იოანიცე.
 1204 – კონსტანტინოპოლის აღება ჯვაროსნების მიერ. კონსტანტინოპოლის ლათინური იმპერიის დაარსება.

1205 – ლათინების დამარცხება ანდრინოპოლთან.
 1206 – თეოდორე ლასკარისის კურთხევა ნიკეის იმპერატორად.
 1210 – რავენიკის სხდომა.
 1222 – თესალონიკის დაბრუნება ეპიროსელი ბერძნების მიერ.
 1230 – თესალონიკის ბერძნული იმპერიის განადგურება ბულგარელების მიერ.
 1236 – ბერძნები და ბულგარელები კონსტანტინოპოლს უგევენ.
 1244 – თესალონიკის სადესპოგო ნიკეის ვასალი ხდება.
 1254 – ეპიროსის დესპოტის მიხეილის დამორჩილება.
 1259 – პელაგონიის ბრძოლა.
 1261 – ნიმიფონის ხელშეკრულება.
 1261 – კონსტანტინოპოლის აღება ბერძნების მიერ.
 1262 – ბიზანტიელები ხელახლა იკიდევენ ფეხს მორეაში.
 1267-1272 – შარლ ანჟუელის წარმატება ეპიროსში.
 1274 – ლიონის საეკლესიო კრება.
 1281 – ბერატი ამარცხებს ანჟუელთა ლაშქარს.
 1302-1311 – „დიდი კატალონური კომპანია“ აღმოსავლეთში.
 1311 – ბრძოლა კოპაის გბასთან.
 1326 – ბრუსის აღება თურქების მიერ.
 1325-1328 – ორი ანდრონიკეს ომი.
 1330 – ბულგარელების დამარცხება ველბუჯთან სერბიელების მიერ.
 1340 – სერბიელების წარმატება ეპიროსში, თურქებისა – აზიაში.
 1341 – იოანე კანტაკუზენის ამბოხება.
 1342-1349 – ზელოგების ჯანყი თესალონიკეში.
 1341-1351 – ჰესიხასტების მოძრაობა.
 1345 – მაკედონიის დაპყრობა სტეფანე დუშანის მიერ.
 1346 – სტეფანე დუშანის იმპერატორად კურთხევა უსკუბში.
 1347 – კონსტანტინოპოლის აღება კანტაკუზენის მიერ.
 1348 – მისგრის სადესპოგოს დაარსება.
 1354 – თურქები გალიპოლიში.

1355 – სტეფანე დუშანის სიკვდილი.
 1365 – თურქებს ანდრინოპოლში გადააქვთ თავიანთი საგაბგო ქალაქი.
 1371 – მარიცის ბრძოლა.
 1373 – იოანე V პალეოლოგი სულთანის ვასალი ხდება.
 1376 – ანდრონიკე IV-ის ამბოხება.
 1389 – ბრძოლა კოსოვოს ველზე.
 1390 – იოანე VII-ის ამბოხება.
 1391 – ფილადელფიის აღება თურქების მიერ.
 1396 – ჯვაროსნული ლაშქრობა ნიკოპოლში.
 1397 – ბაიაზეთი კონსტანტინოპოლს უგევს.
 1402 – ანგორის ბრძოლა.
 1422 – თურქები ალყას არგყამენ კონსტანტინოპოლს.
 1423 – თესალონიკის მიყიდვა ვენეციისათვის.
 1423 – თურქების ლაშქრობა მორეაში.
 1430 – თესალონიკის აღება თურქების მიერ.
 1439 – ფლორენციის საეკლესიო კრება.
 1444 – ვარნის ბრძოლა.
 1446 – თურქების შეჭრა მორეაში.
 1451 – მუჰამედ II-ის გახტე ასვლა.
 1453, 29 მაისი – კონსტანტინოპოლის აღება თურქების მიერ.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

თ ა ვ ი I

იმპერიის საგახგო ქალაქის გადაგანა კონსტანტინოპოლში
და აღმოსავლეთ რომის იმპერიის დასაბამი (330–518)

3

I

იმპერიის საგახგო ქალაქის გადაგანა კონსტანტინოპოლში
და ახალი იმპერიის თავისებურება ბარბაროსთა შემოსევა

3

II

ბარბაროსთა შემოსევა

6

III

რელიგიური კრიზისი

9

IV

აღმოსავლეთ რომის იმპერია V საუკუნის დასასრულსა
და VI საუკუნის დამდეგს

13

თ ა ვ ი II

იუსტინიანეს მმართველობა და ბიზანტიის იმპერია
VI საუკუნეში (518–610)

17

I

იუსტინიანეს დინასტიის დასაბამი

17

II

იუსტინიანეს ხასიათი, მისი პოლიტიკა და გარემოცვა

19

III

იუსტინიანეს საგარეო პოლიტიკა.

22

IV

იუსტინიანეს შინა მმართველობა

30

V

ბიზანტიური ცივილიზაცია VI საუკუნეში

35

VI

იუსტინიანეს საქმის იავარყოფა (565–610 წ.)

37

თავი III

ირაკლის დინასტია. არაბთა შემოსევის საფრთხე
და იმპერიის გარდაქმნა VII საუკუნეში
(610–717)

41

I

იმპერიის აღდგენა ირაკლის მიერ

42

II

არაბთა შემოსევის საფრთხე

44

III

რელიგიური პოლიტიკა და დასავლეთი

46

IV

იმპერიის გარდაქმნა VII საუკუნეში

47

V

ირაკლის დინასტიის დასასრული და იმპერიის დეკადანსი
(685–717 წ.)

51

თავი IV

ისავრიელი იმპერატორები და ხატიმბრძოლობა
(717–867)

54

I

იმპერიის აღდგენა ორი პირველი ისავრიელი იმპერატორის მმართველობისას (717–775 წ.)

54

II

ხატიმბრძოლობა
(726–780 წ.)

58

III

ირინე და ხატიმბრძოლის აღდგენა
(780–802 წ.)

63

IV

ხატიმბრძოლობის მეორე პერიოდი
(802–842 წ.)

66

V

საგარეო პოლიტიკა და იმპერიის აღდგენა

68

თავი V

იმპერიის აპოგეა მაკედონელთა დინასტიის დროს
(867-1081)

74

I

მაკედონური დინასტიის მბრძანებლები. დინასტიის განმტკიცება
(867-1025 წ.)

74

II

მაკედონელ იმპერატორთა საგარეო პოლიტიკა
(867-1025 წ.)

80

III

იმპერიის საშინაო მმართველობა და ბიზანტიის კულტურა
X საუკუნეში

91

IV

იმპერიის სისუსტის მიზეზები

102

V

იმპერიის დეკადანსი XI საუკუნეში (1025-1081 წ.)

106

თავი VI

კომნინთა საუკუნე
(1081-1204)

113

I

კომნინთა დინასტიის იმპერატორები

113

II

კომნინების საგარეო პოლიტიკა (1081-1180 წ.)

116

III

კომნინების მმართველობა და ბიზანტიური კულტურა
XII საუკუნეში

130

IV

ბიზანტიის იმპერია XII საუკუნის დამლევს (1181-1204 წ.)

134

თავი VII

კონსტანტინოპოლის ლათინური იმპერია
და ნიკეის ბერძნული იმპერია
(1204-1261)

140

I

ბიზანტიის იმპერიის დაშლა

140

II

კონსტანტინოპოლის ლათინური იმპერია

142

III

ნიკეის ბერძნული იმპერია

145

IV

კონსტანტინოპოლის დაბრუნება ბერძნების მიერ

149

V

აქაიის სამთავრო

150

თავი VIII

ბიზანტიის იმპერია პალეოლოგების დროს
(1261-1453)

153

I

ბიზანტიის იმპერიის მდგომარეობა 1261 წელს

153

II

მიხეილ VIII პალეოლოგის მმართველობა (1261-1282 წ.)

154

III

ბიზანტიის იმპერია უკანასკნელი პალეოლოგების დროს
(1282-1453 წ.)

157

IV

ბიზანტიური კულტურა პალეოლოგთა ეპოქაში

170

დამატება I

ბიზანტიის იმპერატორობა ნუსხა

178

დამატება II

ბიზანტიის ისტორიის უმნიშვნელოვანეს მოვლენათა
ქრონოლოგიური ნუსხა

183

შენიშვნები

პირველი ნაწილი: პირველი ნაწილი

პირველი ნაწილი (1-10)

1-10

1

პირველი ნაწილი: პირველი ნაწილი

პირველი ნაწილი (1-10)

1-10

II

(1-10) პირველი ნაწილი: პირველი ნაწილი

პირველი ნაწილი (1-10)

1-10

III

პირველი ნაწილი: პირველი ნაწილი

პირველი ნაწილი (1-10)

1-10

IV

პირველი ნაწილი: პირველი ნაწილი

პირველი ნაწილი (1-10)

1-10

I ნაწილი

გამომცემლობა

„ნეკერი“

II ნაწილი

გამომცემლობა: გამომცემლობა

გამომცემლობა (1-10)

1-10

ISBN 99928-58-06-0